

Uganke na Slovenskem

Saša Babič

Uganke na Slovenskem

Saša Babič

♦efka♦

dela etnologije, folkloristike in kulturne antropologije

♦ *Urednik*: Jurij Fikfak ♦ *Uredniški odbor*: Saša Babič, Tatiana Bajuk Senčar, Maja Godina Golija, Barbara Ivančič Kutin, Miha Kozorog, Monika Kroječ Telban, Dan Podjed, Saša Poljak Istenič, Ingrid Slavec Gradišnik, Katarina Šrimpf Vendramin

Saša Babič

♦♦♦ Uganke na Slovenskem ♦♦♦

♦ *Uredili*: Monika Kroječ Telban in Ingrid Slavec Gradišnik ♦ *Recenzentki*: Marjetka Golež Kaučič in Mirjam Mencej ♦ *Jezikovni pregled*: Ingrid Slavec Gradišnik ♦ *Prevod*: Jeremi Slak ♦ *Ilustracije*: Izar T. Lunaček ♦ *Oblikovanje in prelom*: Jernej J. Kroječ ♦ *Izdajatelj*: ZRC SAZU Inštitut za slovensko narodopisje ♦ *Zanj*: Ingrid Slavec Gradišnik ♦ *Založnik*: Založba ZRC ♦ *Za založnika*: Oto Luthar ♦ *Glavni urednik*: Aleš Pogačnik ♦ *Tisk*: Cicero, Begunje, d. o. o., Ljubljana ♦ *Naklada*: 300

Za prosto dostopno spletno različico prve e-izdaje veljajo določila mednarodne licence Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0:
<https://doi.org/10.3986/9789610505310>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

398(497.4)

BABIČ, Saša, 1979-

Uganke na Slovenskem / Saša Babič ; [prevod Jeremi Slak ; ilustracije Izar T. Lunaček]. - Ljubljana : Založba ZRC, 2021. - (efka : dela etnologije, folkloristike in kulturne antropologije, ISSN 2784-403X)

ISBN 978-961-05-0530-3
COBISS.SI-ID 54816515

ISBN 978-961-05-0531-0 (pdf)
COBISS.SI-ID 54827011

© 2021 Saša Babič (besedilo), Izar T. Lunaček (ilustracije) in ZRC SAZU

♦♦♦ Izid knjige je omogočila Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS. Raziskava je bila opravljena s finančno podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije kot del programa Etnološke in folkloristične raziskave kulturnih prostorov in praks (P6-0088, 2015–2021), doktorskega projekta MOBJD33 v okviru sheme Mobilitas+ in raziskovalnega projekta IUT 22-5, ki ga je podprla Evropska Regionalna razvojna fundacija (Centre of Excellence of Estonian Studies – CEES TK 145, 2017–2019). ♦♦♦

Uganke na Slovenskem

Saša Babič

Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021

Vasju in Olji

VSEBINA

Zahvala	7
Uvod	8
Struktura ugank in konteksti rabe	12
Struktura	12
Konteksti uganjevanja	18
Ugankarski dogodek – zgradba	21
Uganke in drugi žanri slovstvene folklore	23
Zgodovina	26
Raziskovanje ugank	32
Raziskovanje ugank in ugankarstva po svetu	33
Zbiranje in raziskovanje ugank in ugankarstva na Slovenskem	42
Kategorizacija slovenskih ugank	50
Prave uganke	50
Opisi v pravih ugankah	52
Odgovori na prave uganke	69
Prave uganke v sodobnem gradivu	82
Variantnost odgovorov	82
Seksualne uganke	83
Uganke za reševanje življenja	85
Šaljiva vprašanja	86
Parodične uganke	103
Logična vprašanja	104
Risane uganke	108
Modra vprašanja	113
Ugibalne igre	114

Primer etnolingvistične študije: analiza poimenovanja barv v slovenskih folklornih ugankah.....	117
Metodologija.....	117
Barve v slovenskih folklornih ugankah.....	118
Opredelitev barve.....	118
Barve v ugankah.....	120
Poimenovanja barv v slovenskih arhivskih folklornih ugankah.....	121
Kategorizacija slovenskih arhivskih folklornih ugank z omembo barve.....	122
Barve v šaljevih vprašanjih in parodičnih ugankah.....	130
Kategorizacija slovenskih sodobnih folklornih ugank z omembo barve.....	131
Barve v šaljevih vprašanjih.....	132
Sklep.....	142
Opombe.....	145
Reference.....	148
Viri.....	155
Imensko in stvarno kazalo.....	156
Folklore Riddles in Slovenia.....	163

ZAHVALA

Knjiga je rezultat večletnega dela, pri katerem je sodelovalo veliko več ljudi od naštetih v tej kratki zahvali. Pa vendar, brez njih knjige ne bi bilo.

Naj se najprej zahvalim ddr. Mariji Stanonik – njeni teoretični stebri v slovenski folkloristiki in vztrajno spodbujanje k razvoju vede so tudi podlaga in steber te knjige. Iskrena hvala dr. Moniki Kropelj in dr. Ingrid Slavec Gradišnik, ki sta knjigo strokovno pregledali in mi pomagali s tehtnimi nasveti in uredniškimi pripombami; njun prispevek k nastajanju knjige je izreden. Dr. Ingrid Slavec Gradišnik se zahvaljujem tudi za jezikovni pregled. Za naklonjeni recenziji, ki sta omogočili finančno podporo knjigi, se zahvaljujem dr. Marjetki Golež Kaučič in dr. Mirjam Mencej. Poleg tega sem hvaležna dr. Saši Poljak Istenič, dr. Katarini Šrimpf Vendramin in Tini Kramarič za natančno branje, mnoge pogovore in konstruktivne nasvete, ki so pripomogli, da je pisanje razumljivo tudi tistim, ki stroke ne poznajo podrobno. Za raziskovalno vodstvo, strokovne nasvete, moralno podporo in humorna napotila se zahvaljujem dr. Piret Voolaid iz Estonskega literarnega muzeja v Tartuju; prav tako se zahvaljujem dr. Mare Kõiva in Oddelku za folkloro v Estonskem literarnem muzeju, da so mi omogočili res plodovito in ustvarjalno raziskovanje ugank v času, ko sem bila del njihovega kolektiva. Za spodbudo k pisanju te knjige in številne nasvete se zahvaljujem uredniku zbirke dr. Juriju Fikfaku.

In naposled gre moja iskrena zahvala tudi moji družini za vsestransko pomoč in podporo. S potrpežljivostjo, razumevanjem in ljubeznijo so me spremljali med raziskavo in pisanjem.

UVOD

*Kterih zastavic noben vedež ne ugane? –
Kterih mu nihče ne zastavi.*

Uganka je v najširšem pomenu pojav, ki ga moramo še razvozlati, raziskati, odkriti; pojav, za katerega ne vemo, kako deluje, kaj bo prinesel; je nekaj, kar je težko razrešljivo ali razumljivo. V tem delu je uganka obravnavana kot folklorni žanr, poznan že iz prvih pisnih virov – najstarejših verskih spisov, starogrške literature – in tudi iz poznejših zapisanih virov. Uganke so vključene v različne rituale (prim. Abrahams 1980 in 1983; Başgöz 1965 in 1972; Layton 1976) in zgodbe ali pa so samostojna zabavna oblika. V sodobnem času je uganka ubrala pot žanra, namenjenega zabavi. A ni zgolj žanr za prosti čas: v sodobnih uganakah prevladuje humorna funkcija – tako enostavnejši humor na osnovi besednih iger kot tudi kompleksnejši, iz katerega je mogoče razbrati družbene probleme (npr. rasizem, seksizem, družbene in naravne katastrofe).

V folkloristiki so uganke kratki folklorni obrazci, ki poved uporabljajo kot svoj lingvistični okvir; poetične postopke za stilistično osnovo svojih jezikovnih ureditev (ritem, rima, metafora in asonanca) in risbo za vizualni opis. Uganka kot celota je opis, katerega referenco je treba razumeti v kontekstu, v katerem je uporabljena (Abrahams 1968). V uganki so elementi postavljeni tako, da je povezava med metaforičnim opisom in odgovorom nejasna, dokler ni podan odgovor. Povezava med njima je postavljena tako, da odgovor ni razberljiv iz samega opisa – in prav ta lastnost loči uganke od splošnih vprašanj.

V ugankah so teme in vsebine, ki so razširjene in skupne več narodom, poleg teh pa so tudi uganke, ki so etnično ali celo lokalno zamejene. Kažejo lahko na stare plasti dojemanja sveta (animizem), odsevajo domiselnost in čut za opazovanje. Vedno pa so tesno povezane z okoljem, v katerem so nastale, zato so lahko drugim oziroma tujcem težko razumljive. K temu prispevata še narečnost in domiselnost ustvarjalcev, ki lahko uporabljajo večpomenske besede, da zapletejo ali skrijejo rešitev (Terseglav 2005: 59). Nekatere tradicionalne uganke so danes že nerazumljive in zvenijo nesmiselno, saj obravnavajo opravila ali predmete, ki niso več v rabi. Uganka je namreč vezana na čas in prostor, na življenje, ki obkroža uporabnike. Njihova vrednost pa je v tem, da so tudi zapis o preteklosti.

Uganke se v splošnem delijo na avtorske in folklorne, za oboje pa velja obvezen proces uganjevanja na osnovi racionalnih sposobnosti samega uganjevanja (Sikimić 2012a: 276). V tem delu so obravnavane predvsem folklorne uganke. Ena njihovih glavnih značilnosti je, da avtorja ne poznamo (več), da prehajajo iz roda v rod in da so jih ljudje vzeli za svoje ter so zato v določenem krogu ljudi splošno poznane. Avtorske, literarne uganke imajo poznanega avtorja in čeprav pogosto posnemajo obliko folklornih ugank, največkrat prevzamejo bralca s svojo poetiko – z rimo in verzno oblikovanostjo. Opisi so prilagojeni naslovniku, ta pa je v sodobnem času v slovenskem kulturnem prostoru najpogosteje otrok.

Veliko ugank se je v preteklih 300 letih folkloriziralo – čeprav so avtorske in je avtor danes še poznan, so dojete kot folklorne; ljudje jih namreč povedo, kakor da so ljudske oz. folklorne. Nekatere uganke se pojavljajo v različnih jezikih in književnostih in so v številnih različicah del folklore več narodov (npr. starogrška Sfingina uganke). Med najbolj poznanimi folkloriziranimi ugankami slovenskih avtorjev so uganke Otona Župančiča in Josipa Stritarja, ki so tako močno zaokrožile po slovenskem prostoru, da so jih pripovedovalci večkrat označili za folklorne. V slovenskem kulturnem prostoru so danes uganke najpogosteje namenjene otrokom; objavljene so v otroških revijah ali v avtorskih zbirkah.

Poleg tega, da so (bile) folklorne uganke žanr za krajšanje časa in zabavo, so spremljale tudi različna obredja, npr. predporočna in

sprejemna. V ritualnem kontekstu so se obdržale, če se je obred ohranil v današnji čas (npr. šranga, različni sprejemni preskusi za vstop v različna društva ipd.). V splošnem pa je folklorna uganka v današnjem času precej spremenila svojo strukturo in svoje funkcije; tako se uvršča med žanre, ki so se najbolj spremenili.

Zbiranje ugank je bilo priložnostno in nesistematično. Mnogo besedil je bilo natisnjenih, vendar večina na zadnjih straneh časopisov, in ne v zbirkah. Tudi ob zbiranju folklornega gradiva so bile uganke postranski žanr, ki ni bil deležen resne pozornosti.

Knjiga je razdeljena na pet poglavij: poglavje o definiciji uganke obsega opredelitve po strukturi, funkciji in kontekstu. Posebej je opisana raba metafore, saj je pogosta značilnost opisov. V poglavju o zgodovini so predstavljeni prvi vidnejši izsledki o ugankah, natisnjeni predvsem v ohranjenih verskih knjigah. Poglavje o raziskovanju ugank je razdeljeno na dva dela. Najprej so povzete raziskave in opredelitve ugank v mednarodnem merilu, začeniši z 19. stoletjem, ko je prvo doktorsko nalogo o ugankah napisal Robert Petsch; na njej temelji večina poznejših obravnav in kategorizacij. Raziskave na Slovenskem so poznejše, le kakšna spremna beseda je uvedla objavljeno gradivo v redkih zbirkah. Bolj kakor o raziskavah je mogoče govoriti o zbirateljstvu in objavah v časopisju in redkih zbirkah. V naslednjem obsežnejšem poglavju je podana kategorizacija slovenskih folklornih ugank z zgledi iz gradiva. Vse obravnavane uganke so iz arhiva Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Gradivo so zbrali tako sodelavci iz Inštituta kot zunanji sodelavci, zbrano je bilo na terenu, iz časopisja, nekaj gradiva je bilo zbranega v preteklih zbiralnih akcijah (npr. Štrekljeva zbiralna akcija, terenske raziskave Etnografskega muzeja po vodstvom Borisa Orla, s študentskimi zbiranji), sprotnimi zapisi, nekaj pa z usmerjenim sodobnim zbiranjem folklornih obrazcev. Uganke so prav zato v različnih narečjih in časovnih različicah slovenščine, vendar so zaradi lažje in splošnejše razumljivosti v knjigi navedene v poknjiženem jeziku, le kjer ritem ali rima terjata izvirni zapis, je ta ohranjen, po potrebi pa je dodana razlaga pomena. Uganke so razvrščene v osem tipov: prave uganke s posebnim podtipom seksualnih ugank, šaljiva vprašanja, parodične uganke, logična

vprašanja, risane uganke, modra vprašanja, uganke za reševanje življenja in na koncu ugibalne (otroške) uganke oz. igre; te so dane kot poseben tip ugank, saj uporabljajo podobne mehanizme z dialoško strukturo vprašanja in odgovora v širšem pogledu in jo uporabljajo za bistvo igre. V zadnjem poglavju je študija primera, ki poskuša z analizo arhivskega in sodobnega gradiva pokazati, kako so v ugankah obravnave barve, s tem pa se izriše tudi širša etnolingvistična podoba.

Knjiga želi predvsem predstaviti folklorno uganko kot zelo živ in stalno spreminjajoč se pojav v družbi: uganka se prilagaja tako vsebinsko, ko se predmetni in pojavni svet spreminjata, kot tudi funkcijsko, ko se zdi, da ljudje ne potrebujejo toliko miselnih izzivov, temveč si želijo humorja. Folklorna uganka ima v sodobnem času namreč predvsem funkcijo sproščanja napetosti in pogledov na humoren način, pa čeprav mestoma že preseže družbeni konsenz o meri dobrega okusa. Pokaže se kot katalizator družbenih stisk in kazalnik sprememb. Uganka kot folklorni žanr torej omogoča zasledovanje sprememb in se po tem bistveno loči od avtorskih. Poleg tega slednje že vstopajo v območje poezije, uporabljajo knjižni, celo poetični jezik, predvsem pa odgovore črpajo iz pedagoškega repertoarja za otroke, saj je večina avtorskih ugank namenjena prav njim (Babič 2019b). Pisci ugank oz. ugankarji v današnjem času v revijah in knjižnih izdajah objavljajo uganke z metaforičnimi in metonimičnimi opisi, ki postavljajo v ospredje lastnosti odgovora in spodbujajo otroško ustvarjalno mišljenje. Vendar je treba poudariti, da so te uganke pogosto v rabi v pripovednem repertoarju otrok, zato je mogoče pričakovati, da se bo marsikatera od avtorskih ugank folklorizirala. Najvidnejši sodobni ugankarji so Vojan Tihomir Arhar, Barbara Hočevar, Ambrož Kvartič, Zvezdana Majhen, Andrej Rozman Roza, Anja Štefan, Mira Voglar idr.

STRUKTURA UGANK IN KONTEKSTI RABE

Raziskovanje ugank spremljajo različni poudarki pri njihovem opredeljevanju. Opredelitve se razlikujejo po tem, ali so želeli ali želijo raziskovalci poudariti strukturne ali semantične značilnosti, ali so se osredinili na opis ali odgovor. Najprej bodo pojasnjene glavne značilnosti uganke, v nadaljevanju pa bodo predstavljeni koraki in koncepti, ki so pripeljali do opredelitve uganke danes.

STRUKTURA

Folklorna uganke je slovstveni žanr, ki je zaradi kratkosti uvrščen med najkrajše folklorne oblike. Praviloma so uganke po obliki kratke in jedrnate, najpogosteje imajo obliko povedi (Čubelić 1988: 364). Poved je lahko zložena ali eliptična, še posebej ko predmet in cilj uganjevanja zahtevata kompleksnejšo zgradbo in natančnejši deskriptivni oz. opisni prikaz. Pogoste so sintagmatske oblike različnega obsega: od posamičnih besed do povedi, vedno pa ima uganke dialoško zgradbo: vprašanje in odgovor.

Navadno je struktura uganke dvodelna (gl. Taylor 1943; Bascom 1949; Barley 1974; Peppicello in Green 1984; Žurinskij 1989): **opis / vprašanje + odgovor**, pri čemer je opis oz. vprašanje nejasen, pogosto (a ne nujno) metaforični nadomestek za objekt, ki mora biti imenovan v odgovoru.

Ena skleda masti, pa se po vsem svetu spusti. – Sonce.
(metaforični opis)

Ne gre po zemlji, ne po zraku, pa vendar daleč pride. – Barka.
(nemetaforični opis)

Vprašanje oz. opis je lahko v povedni ali v vprašalni obliki, odgovor je neposredno poimenovanje opisane, ki lahko vsebuje tudi zgolj eno besedo (Bausinger 1967). Pogosto definicije uganke določajo t. i. pravo uganke in vključujejo tudi metaforični opis v uganki, kar je še posebej opazno v starejših opredelitvah. Metaforični opis ni nujen, vendar je kljub temu uganke vedno na robu racionalnega: skoraj nemogoče je zgolj racionalno določiti odgovor glede na podatke v opisu, saj uganke vsebuje elemente, ki zavajajo, in elemente, ki potrjujejo odgovor. Gre za besedno igro, ki je vedno zasnovana na dvosmiselnosti, v nenavadni besedni zvezi in je pogosto duhovita (Terseglav 2005: 58). Vsekakor pa gre pri uganki za metonimično načelo – z opisom merimo na sestavino celote: opis poudarja del odgovora na nefiguriran način ali pa s pomočjo metafore. To izraža odnos v medsebojnem razmerju s poudarjanjem stvari, ki se po izkušnjah pojavljajo skupaj. Te stvari in pojavi se konceptualno povezujejo, zato raba besede ali besedne zveze lahko sproži asociacijo tudi na drug pomen (Dancygier in Sweetser 2014: 5). Opis na metaforičen ali nemetaforičen način podaja del lastnosti te celote oz. del celote, torej stereotipno, tj. posplošeno podobo zunanega sveta (Lippmann 1922). Podatki o odgovoru so razkriti le delno, opis je pogosto zavajajoč, poleg tega pa opis in odgovor ne ustrezata povsem drug drugemu, temveč lahko en opis omogoča več različnih odgovorov.

Uganke ne dopuščajo veliko improvizacije ali individualne interpretacije; osredinjena je na predmet, stvar ali koncept, podan v odgovoru (Kaivola-Bregenhøj 1996: 18). Ta preddoločena in relativna nespremenljivost veljata tudi za jezik, kjer je lahko pogovorni ali knjižni izraz ekspresivno sredstvo. Pogosti slogovni postopki v opisu so:

- ♦ rima: *Je zidana štal'ca, notri je krav'ca, v njej je teliček, poje kot ptiček. – Cerkev z zvonom.*
- ♦ aliteracija: *Okoli hiše skače piče pače piče pače – Dež.*
- ♦ onomatopejski izrazi: *Grom gromi, šum šumi, bela gospa ven leti. – Moka.*

- ♦ elipsa glagola, najpogosteje glagola biti: *V enem sodu dvoje vin.* – Jajce.
- ♦ naštevanje lastnosti: *Dve svetleči, dve bodeči, štiri bodice, en fatur.* – Vol.
- ♦ nasprotje: *Zmeraj gre pa nikamor ne pride.* – Ura.
- ♦ opis: *Najprej kot lep rožica je, ko rožica ovene, na dnu vrele vode počene.* – Šipek.

V pravi uganki je pogosto uporabljeno tudi zanikanje, ki uganjevalca odvrta od prvih, praviloma najpogostejših asociacij:

Zeleno je – grm ni; belo je – sir ni; rep ima – miš ni. Kaj je to? – Repa.

Belo je, pa ni dan; črno je, pa ni noč; zeleno je, pa ni trava; reš ima, pa ni krava. Kaj je to? – Sraka.

Od retoričnih figur so v opisu najpogostejše:

- ♦ metafora: *Jaz vem za en grad, kjer je polno rdečih bab. Ena črna prileti in vse ven zapodi.* – Oglje v peči in omelo, ki vse ven pomedu.
- ♦ metonimija: *Sto prstov, sto nohtov, štiri duše, pa pet glav. Kaj je to? – Štirje mrliča neso.*
- ♦ poosebitev: *Vem za babo, ki na zobu visi.* – Kuhalnica.
- ♦ primera: *Je sladko kot mleko, grenko kot pelin?* – Oreh.

Poleg za predvsem pravo uganko značilnih postopkov pa vlogo opisa prevzame tudi risba kot metonimični opis (risana uganka), opis pogojev (logična uganka: *Ako šest rakov imaš, dva za groš prodaš, koliko denarjev imaš?* – Groš.) ali pa spraševanje po definicijah, vzročnosti, identifikaciji, predvsem v šaljivih vprašanjih (*Kaj pomeni HTC?* – Hitro ti crkne.; *Kaj leti po zraku in se sveti?* – Muha z zlatim zobom.; *Zakaj ima policaj okroglo hišo?* – Da mu tat ne pobegne za vogal.).

Uganka ima dva očitna objekta: instrumentalnega, tj. metaforičnega, in ustreznic v odgovoru (Senderovich 2005: 46). Metaforični objekt in njegove možnosti z vsemi tipi nasprotujočih si vzajemnih razmerij predstavljajo notranjo formo opisa v uganki ali njeno *semantično strukturo* (prav tam). Opis v uganki je relativno samostojen in terja od uganjevalca, da se poglobi v

notranjo obliko, da bi ugotovil, katera ustreznica je metaforično predstavljena. Zato opis in odgovor pripadata različni semantiki.

Med opisom in odgovorom je namreč semantična, tj. pomenska vrzel (hiatus): ta je med eksplicitno (tj. razkrita vsebina) in implicitno (tj. zamolčana vsebina) ustreznico, hkrati pa ti ne moreta obstajati ena brez druge (Senderovich 2005: 60). Zamolčana vsebina je razlog za obstoj razkrite vsebine – opis torej obstaja zaradi odgovora; v strukturi uganke odgovora brez opisa namreč ne bi bilo (nav. delo: 60, 61). Kljub tej soodvisnosti je opis uganke samostojen, drugačen od tistega v odgovoru: je kompleksnejši in zapletenejši, kakor bi bilo nujno za pridobitev odgovora, ima drug pomen in pripada drugemu ontološkemu redu, kakor se pokaže v povezavi z odgovorom. Implicitni opis je evfemistični nadomestek, ki zakrije odgovor, in je razkrit pozneje; to je izrazito opazno pri seksualnih ugankah (*Kaj je kosmato okrog in vlažno v sredini?* – *Oko.*).

Pri implicitnem opisu gre za prikrivanje z dvostopenjskim koncem izraza in prikrivanje z »nadomestkom« (Senderovich 2005: 53; prim. Glazier in Gorfain Glazier 1976). Nekatere uganke pa dvoumnosti ne gradijo na metafori, zgrajeni v namene uganke (*Najprej leti šilce, zad' so škarjice, na sredi pa platnice. Kaj je to?* – *Lastovica.*), temveč na lingvistični dvopomenskosti (*Kaj ima zobe pa ne grize?* – *Glavnik.*).

Kakor je poudaril že André Jolles (1978 [1930]: 97–98), bistvo uganke ni rešitev, tj. odgovor sam po sebi, temveč je bistvo postavljanja ugank samo reševanje, uganjevanje. Namen zastavljanja ugank tudi ni, da bi uganjevalec podal rešitev, temveč da zastavljavec zmaga in pokaže svojo premoč, uganjevalec pa z odgovorom ohrani ali pridobi spoštovanje. V tem smislu so uganke sredstvo besednega in miselnega dvoboja. V sklepu prave uganke pa je vsekakor pričakovanje in tudi dodeljevanje nagrade ali kazni (Taylor 1943: 129) – pa naj bo ta materialna ali nematerialna, simbolična, priznanje ali posmeh.

Prava uganaka pogosto vsebuje uvodno ali sklepno formulo *Kaj je to?*

Mati v zemlji stoji, sin na njej visi, oče pa po svetu hodi in ljudi moti. Kaj je to?

Raba te formule je poljubna in odvisna od odločitve zastavljavca uganke, ali jo bo uporabil ter ali jo bo postavil na začetek ali konec uganke.

Uvodne formule v uganke so pogoste po celem svetu – od angleške *Riddle me, riddle me* (Ugani me, ugani me) do t. i. germanske formule »Povedal bom nekaj čudnega«, poznane tudi v perzijskih, turških in ruskih ugankah. Uvodne formule so redko zapisane, tako da njihova raba ni povsem jasna, jasno pa je, da so bile od nekdanj uvod v uganko (Taylor 1943: 130).

Dvodelna struktura uganke narekuje dialoško dinamiko, ki terja vsaj dva udeleženca – to sta **zastavljavec uganke in uganjevalec**. Med udeležencema/udeleženci je tekmovalno razmerje: zmaga tisti, ki poda odgovor. Če odgovor pove zastavljavec, pomeni, da je uganjevalec izgubil, če odgovor poda uganjevalec, pomeni, da je premagal zastavljavca. Folklorna tradicija namreč ne predvideva, da je uganaka rešena z umnostjo in domiselnostjo (tako je uganko opisal tudi Marko Pohlin), temveč s poznavanjem odgovora. Prav zato odgovarjanje na uganke ni urjenje metaforičnega mišljenja, temveč gre za preverjanje poznavanja in znanja ugank. Vez med denotatom (tj. odgovorom) in besedilom (tj. opisom) uganke pa je stabilna samo v kontekstu uganke (Sikimić 2012a). Uganka zato sama po sebi ne more biti rešena: tudi če ima dobeseden opis, ta navidezno funkcionira metaforično. V folklornem dogodku je lahko odgovor na uganko samo en in ga določata zastavljavec uganke in družba, saj uganaka del zbira, ki je last cele družbe: obeh strani, ki sodelujeta v ritualu uganjevanja, tako zastavljavcev ugank kot uganjevalcev. Obe strani že poznata vprašanje in odgovor ali pa sta v procesu prenosa tega znanja z ene strani na drugo; tako zastavljavci ugank predajajo znanje uganjevalcem (nav. delo: 275).

Odgovor na uganko je namreč družbena lastnina in obe strani, tako zastavljavec uganke kot uganjevalec, ga morata poznati: prvi (zastavljavec) (na)učí drugega (uganjevalca), kakšen je pričakovani odgovor. Zastavljavec in uganjevalec si delita konvencionalno informacijo, vendar le zastavljavec ve, da npr. jajce lahko primerjamo s sodom. Zato uganjevalec ne ugotovi takoj konteksta zastavljavčevega vprašanja. Takšno kontekstualno dvoumnost vsebujejo vse

uganke (Pepicello in Green 1984: 12; Glazier in Gorfain Glazier 1976). Odgovor na uganko je družbeno dogovorjen in posledično naučen, hkrati pa zastavljaivec uganke obdrži avtoriteto, da ve, da je določen odgovor pravilen ali napačen. Sprejetje odgovora je pogosto kaprica in manipulativno dejanje: dokler je zastavljaivec uganke v družbeno sprejetem položaju, lahko enkrat zavrne odgovor kot napačen, drugič pa ga sprejme kot pravilnega. Takšne socialne manipulacije pokažejo na pomembno lastnost uganke: namreč, da ima lahko ena uganka več odgovorov. Ni samo en odgovor pravi, tako kakor ni enkratne, objektivne rešitve za zaplet uganke. Vsako vprašanje ima niz alternativnih rešitev, vsaka od njih lahko ustreza metaforičnim opisom, vsi skupaj pa tvorijo niz referentov (Ben-Amos 1976: 249, 250). Dan Ben-Amos je opozoril, da s širše kulturne perspektive ni napačnega odgovora na uganko: vsaka rešitev je lahko veljavna, če jo poda kulturno in jezikovno kompetenten govorec, ki je dovolj seznanjen s tradicijskim znanjem. Teoretično je s kulturne perspektive vsak odgovor pravilen.

Enako kakor je Lee Haring (1974: 197) ugotovil za afriško tradicijo uganjevanja, lahko trdimo tudi za slovensko (in sploh evropsko): v ugankah povezavo med vprašanjem in odgovorom določata tradicija in družbena sprejetost metaforične in/ali semantične povezave. Poznavanje odgovora, in ne pravo uganjevanje, v ugankah sta poudarila tudi Don Hart (1964: 57) in Elli Köngäs Maranda (1971: 192), Annikki Kaivola-Bregenhøj pa je za finske uganke ugotovila, da je iz zbira možnih odgovorov pravilen le eden, ta pa velja za splošno znanje (Kaivola-Bregenhøj 2001: 152), saj je uganka je družbena lastnina (Senderovich 2005: 20) in odgovore določa družbena cenzura. V tem smislu enotnost tradicije omogoča nastanek korpusa ugank (prav tam).

Kot je podrobno opisal Ben-Amos (1976) in so ugotavljali tudi že pred njim, obstaja niz ugank, kjer enak opis omogoča različne odgovore, tj. variantnost odgovorov. V ugankarskem dogodku pravilen odgovor določi zastavljaivec uganke. Ne glede na siceršnjo variantnost odgovorov je pravi odgovor v danem trenutku le en:

*Zakaj stolp zidajo? – Ker nimajo semena, da bi ga sejali. /
Ker ni hotel zrasti.*

Kaj gre čez vodo brez sence? – Glas. / Dan in noč.

*Jaz nimam, pa ne želim; ko bi imel, pa za cel svet ne dam,
kaj je to? – Plešasta glava. / Dve glavi. / Pravda.*

Opis je lahko tudi zelo podoben in zato zavajajoč, odgovor pa je različen.¹

*Šilo budilo, po dolu in gori hodilo, pa nikdar ne jelo ne pilo.
Kaj je to? – Sonce*

vs.

*Šilo bodilo po svetu hodilo, ljudi je motilo, v hišo prišlo, lepo
zapelo? – Gosli.*

Terensko poizvedovanje po sodobnih pravih ugankeh je pokazalo, da je le malo pravih uganek, namenjenih odraslim, in jih je na terenu težko najti. Nekaj pravih uganek se je pomešalo le med šaljiva vprašanja, ki so jih osnovnošolci navajali kot šale:

Kaj je belo, ko je umazano? – Tabla.

Kaj teče po travniku in ima 22 nog? – Nogometna ekipa.

Sodobne prave uganke so največkrat namenjene otrokom in so večinoma avtorske, medtem ko med odraslimi pogosteje krožijo šaljiva vprašanja. Tudi sicer so otroci začeli uvrščati prave uganke med šale, kar je mogoče pojasniti s tem, da se žanr uganke danes večinoma uporablja v zabavne in šaljive namene, pričakujeta se presenetljiv odgovor in smeh, postavljajo pa si jih v prostem času, pomešane med druge humorne žanre. Folklorna prava uganke je tako v sodobnem svetu izgubila značilnosti obrednosti, svetosti, preskušnje. Postala je predvsem del avtorskega ustvarjanja in pesništva, namenjenega otrokom.

KONTEKSTI UGANJEVANJA

Uganke so del procesa in okoliščin uganjevanja, ki ga določajo udeleženci in pravila uganjevanja (Abrahams 1972: 188–189, Kaivola-Bregenhøj 2018). Pri tem se lahko razvijejo različne oblike rabe uganek, odvisno od mesta in skupine opazovanja: zastavljanje uganek je lahko vesela igra (Scott 1969), tekmovanje (Hart 1964), skupinsko tekmovanje (Berger in Luckmann 1988 [1966]), priložnost za pridobitev članstva v družbi »tistih, ki vedo« (Messenger 1960)

ali pa za pridobitev osebnega ugleda, tj. »tistega, ki ve« (Blacking 1961: 20). Različne vrste kontekstov uganjevanja in ugankarskih dogodkov je podrobno opisal Thomas A. Burns (1976: 139–165). Kontekste je razdelil na ugankarsko dejanje, ugankarsko srečanje, ugankarsko tekmovanje. Ugankarsko dejanje (angl. *riddle occasion*) vključuje performativnost, ki vsebuje interaktivna dejanja, ta pa so del postavljanja samostojnega ugankarskega vprašanja in odgovarjanja nanj. Dejanja so včasih združena v kompleksnejši ugankarski dogodek (angl. *riddle event*), npr. ugankarska tekmovanja. Ugankarsko srečanje (angl. *riddling session*) je družabni dogodek in ne performativno dejanje; ustrežala bi mu vrsta ugankarskih tekmovanj (angl. *riddling contests*), ki so seveda hierarhično strukturirana, da bi določila zmagovalca ali zmagovalno skupino (nav. delo: 142).

Ugankarski dogodek (Burns 1976: 142) je vedno družabni dogodek in je pogosto del skupnih, ritualnih veselih iger z določenimi okoliščinami (Senderovich 2005: 80), npr. prostorom, ali pa so postavljeni med zgodbe in pesmi, kakor je značilno za pristočasno uganjevanje.

Ugankarske dogodke lahko razdelimo na šest različnih tipov:

1. v različnih ritualih (npr. iniciacijski dogodki;² ob smrti – ob bedenju ob mrliču);
2. zaslišanje (npr. pri prehodu v drugo okolje, kakršen je sprejem v društva ipd.);
3. v učnem procesu (npr. katekizemske uganke), kjer sta vlogi asimetrični in se uganjevalec in tisti, ki ugiba, ne izmenjujeta, učitelj ima vselej nadrejeno vlogo, učenec vedno uganjuje;
4. ob srečanju kot pozdrav (Burns ga navaja kot izredno redkega, v slovenskem prostoru tega konteksta ne poznamo);
5. uganke kot sestavni del pripovedi in pesmi (pravljice, basni, folklorne pesmi), v teh so tudi uganke za reševanje življenja (angl. *neck riddle*), ki so vedno del širše pripovedi, saj je njihova funkcija, da pravilna rešitev uganjevalcu reši življenje;
6. uganjevanje v prostem času: najkompleksnejši tip, v rabi predvsem v zabavo; pri tem ne gre za preskušanje znanja

ali za izvajanje rituala. Le ta tip je performativni dogodek in ni postavljen v natančno zaporedje dogodkov, ki je družbeno določeno.

Različne tradicije zastavljanja ugank imajo lahko enak spekter ugankarskih dogodkov, vendar se lahko tudi močno razlikujejo po pravilih, ki so določena in veljajo za različne kontekste: izobraževalno, ritualno, pozdravno, zasliševalno, prostočasno uganjevanje. Tako, npr., nekatere tradicije dovoljujejo uganke le v iniciacijskih obredih, medtem ko jih druge dopuščajo samo v obredjih ob pogrebu (Burns 1976: 145). Pravila pa se ločijo tudi po času (čas v dnevu ali letni čas), prostoru in udeležencih (ta pravila so najkompleksnejša in najraznovrstnejša).

Udeleženci pri prostočasnem uganjevanju so načeloma zastavljaec uganke, uganjevalec in občinstvo. V tej sestavi ima lahko vlogo zastavljavca uganke posameznik in skupina, ki uganjuje. Občinstvo so spremljevalci, ki se ugankarstva ne udeležujejo aktivno, temveč so v vlogi opazovalcev, spremljevalcev, podpornikov. Občinstvo v uganjevalskem dogodku ni obvezno, medtem ko zastavljaec uganke in uganjevalec sta. V vlogah udeležencev prostočasnega uganjevanja vplivajo tako na sam repertoar kot tudi na dinamiko med udeleženci tudi status, starost in spol udeležencev (v nekaterih tradicijah uganjujejo zgolj otroci, v drugih le odrasli, spet v tretjih oboji; ponekod je uganjevanje pridržano za moške, v drugih uganjujeta oba spola) (Burns 1976: 147).

Omenjeno je že bilo, da folklorno gradivo kaže, da uganjevanje ni preverjanje gibkosti uma in modrosti, temveč gre prej za poznavanje niza ugank in odgovorov. Iz opisov namreč pogosto ni mogoče sklepati o odgovoru. Gibkost uma se pokaže le ob zastavljanju in izmišljevanju novih ugank, ki pa največkrat ne preidejo v folklorno rabo, saj so bolj enkratne domislice. Čeprav je (bil) zbir folklornih ugank relativno stalen, pa se tudi nenehno dopolnjuje, tudi zaradi tega, ker mnoge knjižne ali avtorske uganke lahko sčasoma pridejo v folklorno rabo (kot npr. iz antike ohranjena Sfingina uganke, v slovenski tradiciji tudi Vodnikove in Župančičeve uganke).

Ugankarski dogodek – zgradba

Uganjevanje kot družbeni dogodek in prostočasna dejavnost ni uprizoritvena dejavnost, vendar ima t. i. strateška pravila, ki se nanašajo na izbor ugank in zaporedje zastavljanja, na udeležence in red, kdo zastavlja in kdo uganjuje. Ta pravila obsegajo:

- ♦ reorganizacijo udeležencev med ugankarskim dogodkom,
- ♦ spontano združevanje dejanj in dogodkov,
- ♦ prepovedi in pričakovanja, ki vplivajo na izbor ugank v posamičnem dogodku ali dejanju, glede na okoliščine in glede na prejšnje dogodke v istem srečanju (Burns 1976: 147).

Uganjevalec lahko postavi uganko z uvodno formulo ali brez. Po vprašanju lahko sledi odmor, ki ga uganjevalec uporabi za premislek. Ko uganjevalec poda odgovor, se zastavljavec odloči, ali odgovor sprejme kot pravilen ali napačen. Ta tudi določi, koliko poskusov ima uganjevalec. Ob napačnem odgovoru lahko zastavljavec uganjevalca zasuje z žaljivkami ali pa se odzove pozitivno, npr.: »dober odgovor, ampak ni pravilen«. Cilji prostočasnega uganjevanja so različni, vendar so udeležencem poznani že ob začetku ugankarskega dogodka.

Zaradi vključenosti ugank v kompleksnejše družabne dogodke se postavlja vprašanje, ali lahko uganka tvori folklorni trenutek ali cel folklorni dogodek: če je uganka del pripovedi, gre za folklorni trenutek, če je zastavljena samostojno, ustvari folklorni dogodek. Uganke so lahko postavljene kot vezni element v folklornem srečanju med posamičnimi folklornimi dogodki – v tem primeru ne moremo govoriti o dogodku, saj so odvisne od konteksta drugih dogodkov v folklornem srečanju. Če pa so bile zastavljene samostojno, npr. ob kakšnem opraviilu (ličkanje koruze), pa že tvorijo samostojni folklorni dogodek (Babič 2015: 15).

Za slovensko kulturno okolje niti v literaturi niti na terenu ni bilo pridobljenih dovolj informacij o kontinuiranih, specifično ugankarskih srečanjih. Pač pa so uganke pogosto del širše zastavljenega obreda, ki vključuje še nekatere druge preskuse, kakršno je npr. zastavljanje ugank ženinu ob šrangji.³ Najpogostejša predstava zastavljanja ugank je ob večerih v družinskem krogu, ob skupnem

opravilu (pri predenju, pletenju in šivanju, ličkanju koruze, varovanju mrliča itn.). Zastavljanje in uganjevanje je v takem okolju popestritev in zabava, pogosto pa je nizanje ugank tudi v funkciji veznega člana med posamičnimi dogodki folklornega srečanja (Ivančič Kutin 2011: 27–29). Uganke kot del obreda ali zaslišanja so bile zapisane le ob bedenju pri umrlem, v poročnih šegah, pri sprejemu lovcev v lovsko družino, dijakov v dijaške domove ipd. (prim. Ivančič Kutin 2004).

Čeprav za uganke velja, da so bile v preteklosti precej pogosto v vsakdanji rabi, pa je Annikki Kaivola-Bregenhøj (1996: 16) ugotovila, da so prave uganke, namenjene odraslim, iz vsakdanjika že bolj ali manj izginile. Vzrok za to je predvsem velik razmah avdio in (predvsem) video medijev oz. televizije in v zadnjih dvajsetih letih svetovnega spleta. Njena ugotovitev velja tudi za slovenski kulturni prostor: uganke niso več zabavale in niso vzbujale radovednosti, zato so se pozabile. Vendar pa še vedno ostaja želja preskušati ljudi, zmesti poslušalca, ki še ni povezal podobe uganke in odgovora: zato so prave uganke nadomestile različne šale, šaljiva vprašanja in parodične uganke, ki ohranjajo dvodelno strukturo in izražajo konceptualni svet, v katerem živimo. Takšne nove uganke so oblika zabave in preigravanja s sodobnimi vrednotami in normami, ki v njih odsevajo (nav. delo: 16). Poleg teh pa je ugankarstvo prešlo v druge oblike druženja in vodenih dogodkov (npr. kvizi, radijske oddaje), kjer pa gre za povsem drug tip vprašanj, ki preverjajo poznavanje tem in znanja z različnih področij. Te nove oblike bi lahko pri folklornih oblikah primerjali le s katekizemskimi ugankami, za reševanje katerih je potrebno poznavanje svetopisemskih zgodb.

Sodobne oblike ugankarstva obsegajo predvsem reševanje križank, rebusov in kvizov – radijskih ali televizijskih. Vse te oblike imajo povsem drugačno funkcijo: v ospredju sta tekmovalnost in nagrajevanje. Radijski kvizi po navadi obsegajo do tri vprašanja, povezana s temo oddaje (šport, glasba, geografija, kultura). Namen teh oddaj je predvsem izobraževanje in širjenje zanimivih informacij. Na televiziji so kvizi samostojne oddaje z enim ali več tekmovalci. Tako je npr. mladinski televizijski kviz *Male sive celice* sestavljen iz več sklopov: skupinsko tekmovanje in tekmovanje posameznikov. V televizijski oddaji *Lepo je biti milijonar* so individualni odrasli

tekmovalci odgovarjali na vprašanja (izbirali so med štirimi dani mi odgovori). Na radijskih programih pa je npr. na 1. Programu Radia Slovenija v nočnem sporedu v navadi zastavljanje ugank kot povezovalni program med različnimi temami. Križanke in rebusi so objavljeni skoraj v vseh časopisih in revijah, izhaja tudi veliko specializiranih revij za križanke (npr. *Razvedrilo*, *Kih*, *Duhec* idr.). Reševalec pravilno rešeno križanko pošlje na uredništvo revije in, če je izžreban, dobi praktično, knjižno ali denarno nagrado. Navsezadnje pa so po načelu uganke napisana tudi knjižna in filmska dela: kriminalke, detektivski in vohunski romani in filmi oz. nanizanke (Stanonik 1999: 78).

UGANKA IN DRUGI ŽANRI SLOVSTVENE FOLKLORE

Uganke so slovstveni žanr, ki so večkrat kakor ne na meji drugega žanra ali v stiku z drugim žanrom (prim. Dundes 1989; Ben-Amos 1992). Že na prvi pogled spada podtip ugank, tj. šaljivih vprašanj, hkrati tudi na polje humorja, uvrščamo jih med šale, kar dokazuje, da ni mogoče postaviti jasnih ločnic ne med folklornimi žanri ne med tipi ugank. Omejitve in opredelitve tipov in žanrov v folkloristiki so namreč odvisne tako od oblike kot tudi od konteksta, pogosto določeni folklorni žanri preskočijo ločnico in preidejo v drug žanr. Tako tudi šaljiva vprašanja preskočijo in postanejo eden od humornih žanrov in torej ne sodijo več izključno med uganke, npr.:

Kaj leti in kvaka? – Avion, poln Ljubljčanov.

Uganke se pretvorijo tudi v pogovore in frazeme:

Plavec murca liže. – Ogenj in kotel.

Ali pa pogovor oz. frazem postane uganke:

Kaj grize, čeprav nima zob? – Vest. < Vest grize [koga]

Kaj je treba meriti in ne šteti? – Besede. < »Meri besede, da ne bo kaj narobe misli, pazi, kaj govoriš.«⁴

Kaj mora storiti mož, da se o njem govori? – Ženiti se. < Kdor hvaljen hoče biti, se mora ženiti.

Kaj ni naprodaj za noben denar na svetu? – Izgubljeni čas. < Ura izgubljena ne vrne se nobena.

Kdo gospoda naredi? – Krojač. < Obleka naredi človeka.

Kdo je najboljši zdravnik? – Čas. < Čas celi rane.

Nekateri pregovori in frazemi so neposredno uporabljeni za opis v uganke, odgovor pa deluje šaljivo, zato jih je mogoče uvrstiti tudi med šaljiva vprašanja:

Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade. – Grobokop.

Komu pride vsaka stvar ob pravem času? – Temu, ki je potrpežljiv.

Kateri se gledajo kakor psi in mačke? – Psi in mačke.

Pregovori in uganke imajo namreč zelo podobno strukturo: stavčna oblika in stilistični postopki za jezikovno organizacijo (npr. določen ritem, rima, metaforika, stilno usklajeno besedišče ipd.), pri tem pa se funkciji žanrov razlikujeta: pregovori razčiščujejo in dajejo napotke, medtem ko uganke zmede in zabava (Abrahams 1968: 149–152), ali pa: uganke je odkrito vprašanje za prikrit odgovor, medtem ko je pregovor odkrit odgovor za prikrito vprašanje (George B. Milner, v Köngäs Maranda 1976: 129–130). Vsekakor gre za različne kontekste rabe obojih, pri čemer je pri pregovoru obvezna jasnost razumevanja, medtem ko sta pri uganke zaželeni zamegljenost in prikritost.

Poleg teh stalnih oblik se v uganke pretvorijo tudi razmeroma stalne misli, ki se sicer pojavljajo kot družbene modrosti, izkušnje, priporočila. Namen teh uganek je lahko preverjanje poznavanja teh družbenih vidikov:

Katere dežele se vsak boji? – Krtove dežele.

Kaj je dražje in milejše od srebra in zlata? – Starši.

Kdaj je najbolje, da je človek sam? – Pri dediščini.

Katera stvar je najbolj potrpežljiva? – Papir.

Iz gradiva je razvidno, da uganke predvsem uporabljajo tudi druge oblike folklorne in tradicijske za opis, ki preverja poznavanje določenih družbenih določil.

Uganke so tudi v posebnem razmerju z miti, na kar je opozoril že André Jolles (1978: 129): mit je odgovor, ki implicira vprašanje; uganke je vprašanje, ki terja odgovor. Podrobnejšemu razmerju med mitom in uganke se je posvetila Elli Köngäs Maranda (1978: 208) pri terenskem delu v Maleziji. Ena glavnih ugotovitev je bila, da mit predvsem pomaga razumeti, zakaj stvari, pojavi

so, medtem ko uganke tematizirajo njihova razmerja v družbi s poudarjanjem lastnosti.

Uganke so bile na Slovenskem, pa tudi drugod, pogosto del daljših pripovedi, največkrat pravljic, kjer gre predvsem za preverjanje gibkosti uma katerega od glavnih likov in so zastavljene, da bi si pridobil določeno dobrino ali pa celo rešil življenje; v slednjem primeru gre za poseben tip uganke, tj. uganke za reševanje življenja. Uganke so vpete in v prepletene z zgodbo. Večino ugank postavlja avtoritarno močnejši lik, npr. kralj, pravilen odgovor na uganke pa reši podložnejši, pogosto v družbi manj cenjeni lik, npr. tretji brat, ki je veljal za malo neumnega, hlapec, kmetova hči, starec (npr. pravljica »Modri starec in uganke«, ATU 981). Zelo poznana pravljica, ki vsebuje motiv uganjevanja za glavo, je tudi »Turandot« (ATU 851): snubci kraljični zastavljajo uganke, toda tistim, katerih uganke je rešila, odsekajo glavo, s tistim, katerega uganke pa ne zna rešiti, se poroči. V zgodbi je v ospredju uspešno zastavljanje ugank, in ne reševanje, saj rešitev prinese smrt, neodgovorjena uganke pa najvišjo nagrado, tj. kraljično (Kropej 1995: 114).

Uganke so torej prepletene tudi z drugim folklornimi žanri in meja med pregovori in humornimi zvrstmi kaže na pomen konteksta pri interpretaciji uganke, njihova vpetost v pripovedi pa kaže na širok repertoar rabe – tako v veznem, folklornem dogodku kot tudi v ritualnem kontekstu (reševanje življenja, pridobivanje zdravila ipd.).

ZGODOVINA

Začetkov ugank in zastavljanja ugank ni mogoče določiti, vendar so dokumentirane že od prvih zapisanih virov. Uganke so v najstarejših knjižnih delih vzhodnih narodov, verskih spisih, *Svetem pismu* in srednjeveški cerkveni književnosti, zgodbah ipd. Zato lahko trdimo, da je uganjevanje aktualno že tisočletja, ugankarski dogodki in igre pa priljubljeni del življenja (Anikin 1975).

Med najstarejšimi viri, ki pričajo o popularnosti ugank v družbi, so zbirka hindujskih svetih besedil *Rig Veda*, *Stara zaveza Svetega pisma* in nekatere islandske sage. Uganke naj bi odkrili celo na mezopotamskih glinenih tablicah iz leta 3100 pr. n. št. (Alster 1976). Uganke so tudi v *Talmudu* in *Koranu*. Za najstarejši zbir ugank veljajo uganke iz *Rig Vede*, ki segajo iz srede drugega tisočletja pr. n. št. (Kaivola-Bregenhøj 2001: 11). Nanašajo se predvsem na vprašanja o mitologiji in bogovih (več o tem Huizinga 1949 [1938]: 105):

Eden od njih je blatno rjav, več oblik, radodaren, mlad; krasí se z zlatom. (Soma). Drugi se je spustil v maternico in je moder med bogovi (Agni) itn. (Huizinga 1949: 106)

V *Mahabharati* (300 pr. n. št.–300 n. št.) je veliko ugank za reševanje življenja, v katerih so v ospredju odgovori o moralnih vrednotah ali pa so povezane z religijo (Kaivola-Bregenhøj 2001: 11).

Ena najstarejših in še danes širše poznanih ugank izvira iz stare Grčije in ohranja Sfingino uganko:

*Kaj zjutraj hodi po štirih, opoldan po dveh, zvečer po treh?
– Človek.*

Sfingina uganka je postala celo tako razširjena in splošna na Slovenskem, da so jo slišali tudi raziskovalci pri terenskem zbiranju, ko so jo ljudje navajali kot folklorno uganko. Uganka

sicer ni poznana v več različicah, vendar pa se njena razširjenost kaže v številnih navedbah v različnih virih (npr. zbirke ugank, revijalni tisk) in pri terenskih raziskavah (npr. posamezni odrasli informatorji, v šolski folklori).

V *Stari zavezi Svetega pisma* je najbolj poznana Samsonova uganka Filistejcem na gostiji:

¹² Samson jim je rekel: »Zastaviti vam hočem uganko. Če mi jo v sedmih dneh gostije pravilno rešite in uganete, vam bom dal trideset srajc in trideset prazničnih oblačil. ¹³ Če pa je ne boste mogli rešiti, mi boste vi dali trideset srajc in trideset prazničnih oblačil.« Rekli so mu: »Zastavi nam svojo uganko, da jo slišimo!« ¹⁴ Rekel jim je:

»Iz požeruha je prišla jed,
iz močnega je prišlo sladko.«

In tri dni niso mogli razložiti uganke.

¹⁵ Sedmi dan so rekli Samsonovi ženi: »Premami svojega moža, da nam razloži uganko; sicer bomo zažgali tebe in hišo tvojega očeta z ognjem. Mar ste nas poklicali, da nas napravite berače?« ¹⁶ Samsonova žena je tedaj jokala ob njem in rekla: »Sovražiš me in me ne ljubiš. Sinovom mojega ljudstva si zastavil uganko in je meni nisi razložil.« Rekel ji je: »Glej, svojemu očetu in svoji materi je nisem razložil, pa naj jo razložim tebi?« ¹⁷ In jokala je ob njem sedem dni, dokler so imeli gostijo. Sedmi dan pa ji je razložil, kajti preveč ga je nadlegovala. Ona pa je razložila uganko sinovom svojega ljudstva. ¹⁸ Sedmi dan so mu mestni možje rekli, preden je sonce zašlo:

»Kaj je slajše od meda
in kaj je močnejše od leva?«

Rekel jim je:

»Ko bi ne orali z mojo junico,
ne bi bili našli pomena moje uganke.«

¹⁹ [...] Pobil je med njimi trideset mož, vzal njihove obleke in dal praznična oblačila tem, ki so razložili uganko. (Sveto pismo, Sodniki 14,12–19)

Kontekst uganke – sedemdnevno poročno slavlje – je naveden v besedilu pred zastavljanjem uganke, prav tako je iz opisa razvidno,

na podlagi katerih dogodkov si je Samson zamislil uganko. V besedilu uganke ni podan neposredni odgovor, ampak je na uganko postavljena druga uganka z (domnevno) enakim odgovorom, ob tem so opisane še posledice oz. kazen za kršenje pravil igre, s čimer se uganka spremeni v uganko za rešitev življenja, kršenje pravil pa uganjevalce stane življenja.

V 1. knjigi Kraljev je opisano tudi samo zastavljanje uganek med jeruzalemskim kraljem Salomonom in kraljico iz Sabe ter nagrajevanje za uspešno uganjevanje, vendar uganke niso navedene:

¹ Ko je kraljica iz Sabe slišala o Salomonovem slovesu zaradi Gospodovega imena, ga je prišla preizkušat z uganjami. ²

Prišla je v Jeruzalem z zelo velikim spremstvom; kamele so nosile dišave, zelo veliko zlata in dragih kamnov. Ko je prišla k Salomonu, se je z njim pogovarjala o vsem, kar ji je ležalo na srcu. ³ Salomon ji je pojasnil vse, kar ga je vprašala. Ni je bilo reči, ki bi bila kralju zakrita in katere bi ji ne bil pojasnil.

⁴ Ko je kraljica iz Sabe videla vso Salomonovo modrost in hišo, ki jo je sezidal, ⁵ pa jedi na njegovi mizi, kako sedijo njegovi dostojanstveniki in strežejo njegovi služabniki, pa njihova oblačila, točaje in žgalno daritev, ki jo je daroval v Gospodovi hiši, je strmela. ⁶ Rekla je kralju: »Kako res je, kar sem slišala o tvojih dosežkih in tvoji modrosti v svoji deželi! ⁷ Nisem verjela, kar so pravili, dokler nisem prišla in videla na svoje oči. A glej, še pol mi niso povedali! Tvoja modrost in blaginja presegata sloves, o katerem sem slišala.

⁸ Blagor tvojim možem, blagor tem tvojim služabnikom, ki venomer stojijo pred teboj in poslušajo tvojo modrost.

[...] ¹⁰ Potem je dala kralju sto dvajset talentov zlata ter silno veliko dišav in dragih kamnov. Nikdar več ni prišlo toliko dišav, kakor jih je kraljica iz Sabe podarila kralju Salomonu. ¹¹ Tudi Hirámove ladje, ki so dovažale zlato iz Ofirja, so od tam pripeljale silno veliko sándalovega lesa in dragih kamnov. [...] ¹³ Kralj Salomon pa je kraljici iz Sabe dal vse, česar si je zaželela in za kar je prosila, poleg tistega, kar ji je podaril v svoji kraljevski darežljivosti. Potem se je odpravila in se s služabniki vrnila v svojo deželo. (Sveto pismo, 1 Kralji 10,1–13)

Annikki Kaivola-Bregenhøj (2001: 13) navaja, da je ta zgodba podrobneje opisana v midraški književnosti:⁵ kraljica iz Sabe naj bi postavila Salomonu štiri vprašanja, in sicer sta dve praktični preverjanji, dve pa sta po strukturi očitni uganki:

Rekla mu je: »Sedem jih odide in devet vstopi, dva natakata in eden pije.« Odgovoril ji je: »Vsekakor, sedem dni menstruacije odide in vstopi devet mesecev nosečnosti, dve dojki natakata in en otrok pije.«

Rekla mu je: »Katera žena reče svojemu sinu: Tvoj oče je moj oče, tvoj ded je moj mož, ti si moj sin in jaz sem tvoja sestra.« Odgovoril ji je: Nedvomno, Lotove hčere rečejo svojim sinovom: Tvoj oče je moj oče, vaš ded je moj mož, in ti si moj sin in jaz sem tvoja sestra.« (Po Stein 1996: 125, 126).

Komunikacija med kraljico iz Sabe in Salomonom vsebuje erotični naboj in izraža napetosti med kulturami, tako pogosto opisanimi v Stari zavezi. Midraš s temi ugankami in vprašanji poudarja erotično, demonično in kaotično naravo nevernice, kraljice iz Sabe, in modrost kralja Salomona ter superiornost, ki jo predstavlja njegova vera (Stein 1996: 125–147).

Uganke v obeh omenjenih primerih iz *Stare zaveze* funkcionirajo kot preverjanje in izkazovanje modrosti, kar pa v folklornem dogodku načeloma ni v ospredju. Kljub vsemu so vse omenjene uganke del zapisane zapuščine in kot take najstarejši vir tradicije postavljanja ugank. Čeprav opisi konteksta teh ugank kažejo predvsem na njihovo ritualno rabo in diskurz za preverjanje modrosti – ter s tem v nekaterih primerih celo reševanje življenja kakor npr. pri Sfingini uganki –, je razvoj ugank šel tudi v zastavljanje zgolj za kratkočasje in zabavo. Zdi se, da mora biti tradicija uganjevanja enako stara kakor najstarejši viri, pa vendar številni folkloristi menijo, da žanr uganke izvira v ritualih in se je šele pozneje razširil tudi prek meja obrednih oblik. Prav zato so prepričani, da so bile zgodnejše oblike ugank kompleksnejše ter da so se poenostavile, tako oblikovno kot funkcijsko, šele sčasoma pa so postale kratkočasna besedna (ali likovna) igra s svojimi pravili.

V slovenskem prostoru so bile uganke pogosto rabljene, ko so spremljale t. i. sedeča dela (ročna dela, čiščenje pridelka, npr.

ličkanje koruze ali luščenje stročnic ipd.). Temu pritrjuje tudi najstarejša zbirka ugank, to so Pohlinove *Kratkozhasne uganke inu zhudne kunste iz wele shole* (1788). Zbirka vsebuje predvsem uganke iz ljubljanske okolice in nekaj predelanih svetopisemskih, nekaj grško-rimskih klasikov, precej iz takratnih sodobnih nemških koledarjev, nekaj iz nemške zbirke *Sammlung von Rätseln* (Zbirka ugank, 1781). Na 48 straneh je poleg 150 ugank tudi pomemben uvodni del, kjer je poleg opredelitve Pohlin opisal kontekst zastavljanja ugank. Poudaril je, da je zastavljanje ugank »ena stara navada« (Pohlin 1788: 5), predvsem vezana na sedeča opravila in v gosteh. Vsekakor je jasno, da je bila funkcija ugank v 18. stoletju že povsem zabavna, ritualnost se je ohranila zgolj še v poročnih in nekaterih iniciacijskih obredih.

Uganke ob poročnih obredih so zapisane v knjižici Lovra Stepišnika *Ženitne ali svatbene navade in napitnice z godčevskim katekizmom iz slovenbistriške okolice na Štajerskem* (1884), kjer je ob koncu knjižice zapisanih 116 ugank različnih vrst z odgovori (prave uganke, šaljiva vprašanja, parodične uganke, katekizemska vprašanja). V knjižici je opisan tudi obred, ki predstavlja širši kontekst postavljanja teh ugank.

Naslednja zbirčica ugank je bila šele Möderndorferjeva knjižica *Koroške uganke in popevke*, natisnjena leta 1946. Vsebuje 38 enostavnejših pravih ugank.

Slovenske uganke so bile v obširnejši izdaji objavljene šele leta 1978, ko je pod uredništvom Darinke Petkovšek izšla knjiga *Slovenske uganke*, v kateri je poleg Pohlinovih, Vodnikovih, Stritarjevih, Župančičevih idr. ugank objavljenih tudi 106 folklornih ugank (Petkovšek 1978).

Žanr uganke je bil od prvih zapisov do danes deležen številnih sprememb, vezanih predvsem na rabo ter uporabo metafor, ki so neločljivo povezane s kulturnim kontekstom.

Veliko ugank je bilo ob svojem nastanku razumljivih in poznanih, dandanes pa njihovega pomena ne poznamo, saj opisujejo opravila ali predmete, ki jih ne poznamo več; ravno tako nekatere današnje uganke ne bi bile razumljive našim prednikom, ker današnjih predmetov, opravil ali institucij sploh še niso poznali. Uganke so (bile) namreč sestavni del konceptualnega in fantazijskega sveta

Ljudi, ki so se preživljali s kmetijskimi in obrtnimi dejavnostmi (Kaivola-Bregenhøj 2001: 14). Metafore v teh ugankah so povezane s predmeti, delom in živalmi, ki so bile včasih poznane vsem uporabnikom ugank, danes pa niti poimenovanja določenega predmeta ali postopka ne poznamo več. S tega vidika so uganke lahko tudi dragoceno pričevanje o preteklosti in pomemben vir za raziskovanje nesnovne in materialne dediščine. Hkrati gre za dokaz, da uganke vedno opisuje obkrožujoč, poznani svet, zato pogosto uganke iz druge kulture ali drugih časov niso vedno razumljive, arhivi in zbirke ugankah pa hranijo drobce pretekle kulture, vendar večinoma iztrgane iz širšega konteksta.

Tehnična revolucija in industrializacija v zahodnem svetu v preteklih stoletjih in spremembe družbe so povzročili tudi spremembe in pospešen razvoj žanra ugank. Danes je svet tako drugačen, da predmeti in dejanja, povezani s predenjem, oranjem in podobno, niso več znani in uganke ne več uganljive – podobe iz ugank so postale tuje in zastarele, urbani sodobni svet pa je prave uganke omejil na objave v časopisju ter te počasi zožil na otroško literaturo. Prave uganke so postale del otroške poezije – v obliki avtorske rimane večvrstičnice v knjižnem jeziku.

Treba je poudariti, da se je žanr govorjene uganke začel intenzivneje razvijati v smeri šaljivih vprašanj, rebusov in v zadnjih dvajsetih letih v smeri šaljivih slik oz. memov. Pri šaljivih vprašanjih sta v ospredju predvsem funkciji humorja in zabave. Njihov prvotni namen ni razbiranje pomena iz metaforičnega opisa, saj ista oseba zastavi vprašanje in tudi pove odgovor na uganko. Šaljiva vprašanja so postala najproduktivnejši tip ugank, poln kulturnih vidikov in pomenov. V slovenskem kulturnem prostoru so v ospredju šaljiva vprašanja o slonih (Barrick 1964), blondinkah (Stanoev 2010), taščah, policistih, etnična šaljiva vprašanja, šaljiva vprašanja, ki tematizirajo krutost, različne katastrofe (vojne, nesreče, naravne katastrofe) (Barrick 1980) itn., kar potrjuje trditev Dundesa in Hauschilda (1983: 249), da nič ni tako »sveto, tabuizirano ali odvrtno, da ne bi postalo glavna snov mlinov humorja.«

RAZISKOVANJE UGANK

Uganke so bile v mednarodnem prostoru že podrobno raziskane, medtem ko so v slovenskih raziskavah dolgo ostale spregledane. Večina obravnav ugank v preteklosti je bila usmerjena k t. i. pravim ugankam, npr. v katekizemske uganke kot del obredja in v literarne uganke, drugim tipom pa do 90. let 20. stoletja ni bilo namenjene veliko pozornosti.

Prve znane obravnave ugank, od Aristotela naprej, so bile usmerjene predvsem na metaforičnost v opisu ugank, kar je vidno v vseh prvih znanih definicijah, ki poudarjajo predvsem metaforo in zavajajoč opis. V 18. in 19. stoletju se je v evropskem prostoru razmahnilo zbiranje slovstvene folklorne in s tem tudi ugank, ki so postale zanimive tudi za poglobljenejšo raziskavo, in ne le za izdajanje zbirk.

Ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja obravnavanje ugank izrazilo evropocentrično (Sikimić 2012a: 272), definicije pa so bile predvsem strukturne, osredinjene v prvi vrsti na strukturo opisa v uganki. Prvi poskusi klasifikacije ugank so temeljili na strukturi in témah, ki so bile ubesedene v ugankah. Posamične primerjalne študije pa so poskušale pokazati tudi sorodnost in univerzalnost struktur in tém (predvsem) v evropskem prostoru. Šele v 70. letih 20. stoletja so se raziskave ugank preusmerile tudi na kontekst in preplet vseh ravnin v procesu uganjevanja, danes pa je v ospredju raziskav predvsem paremiološka zgradba in s tem folkloristika preusmerja svoj pogled na funkcije ugank (prav tam).

RAZISKOVANJE UGANK IN UGANKARSTVA PO SVETU

Prva znana definicija uganke in s tem zapis o poglobljenem pogledu na pravo uganko je v Aristotelovi *Poetiki* iz 4. stoletja pr. n. št., kjer je v opredelitvi poudarjena prav metafora: »bistvo uganke je namreč v tem, da skuša neko stvar označiti v nemogoči besedni kombinaciji; tega pa ni mogoče ustvariti s konvencionalnimi oznakami, ampak le s prisposodobami« (Aristoteles 1959: 80). Pri tem prisposodbe pomenijo prenos pomena na neko drugo besedo: od splošnega na neko vrsto ali z neke vrste na splošno ali od ene k drugi vrsti ali pa po analogiji (nav. delo: 77). Takšne prisposodbe so danes v splošnem prekodirane v metafore.

Za prvo mednarodno znano izčrpno razpravo o značilnostih ugank velja doktorska disertacija Roberta Petscha *Neue Beiträge zur Kenntnis des Volksrätsels* (Novi prispevki k poznavanju ljudskih ugank, 1899); v njej je avtor uveljavil termin »prava uganka« (nem. *das wirkliche Volksrätsel*) in postavil njeno strukturno definicijo. Pravo uganko je opredelil s petimi sestavnimi elementi: 1. predstavitveni okvir, 2. denominativni jedrni element, 3. opisni jedrni element, 4. zavirajoči, blokadni element in 5. sklepni okvir (Petsch 1899, v Georges in Dundes 1963: 111). Ob tem je ugotovil, da je po teh merilih pravih ugank izredno malo, kar je verjetno tudi razlog, da se njegova petelementna analiza ugank ni uveljavila (prav tam). Poleg tega značilnosti teh elementov v medkulturni primerjavi precej variirajo. Vendar pa je Petschev velik prispevek, da je pri klasifikaciji poudaril opis v uganki in da je razvrstil uganke glede na objekt, uporabljen v metafori.

Petschevo delo je nadaljeval Robert Lehmann-Nitsche (1911), ki se je v raziskavah preusmeril od opisa k odgovoru oz. od teksta k denotatu. Na primeru argentinskih ugank iz pokrajine Rio Plata je pokazal, da ima ena uganka lahko različne odgovore, zato mora klasifikacija ugank temeljiti na opisu, in ne na odgovoru. Gradivo je – glede na opis – razporedil v 16 razredov. Prave uganke je uvrstil v prvih sedem razredov, druge pa v naslednje štiri, ki opisujejo značilnosti oz. tip uganke. Kategorizacijo pravih ugank je utemeljil na dveh različnih kategorijah glede na lastnosti opisa

(in ne odgovora): prva se nanaša na razred objekta, ki je opisan (biomorfične, zoomorfične, antropomorfične, fitomorfične uganke), druga pa na značilnosti opisanega (opis več predmetov, primerjava predmetov, opis posamičnih delov predmeta). Sledijo drugi tipi ugank – to so narativne, aritmetične, igranje s sorodnostjo, kriptomorfične (igranje s črko ali besedo), homonimne, burleske, stanovsko učenje, umetne (verbalne premetenke, logogrifi, akrostihi), erotične uganke (Lehmann-Nitsche 1911, v Senderovich 2015: 45). Lehmann-Nitschejev prispevek je pomemben predvsem zaradi nove klasifikacije pravih ugank. Njegova študija pa je tudi pokazala, da v opisu v uganke metaforični objekt nadomešča tistega v odgovoru: metaforični objekt je tako sredstvo uganke, ne njen cilj.

Podobno klasifikacijo Lehmann-Nitschejevi sta postavila tudi njegova sodobnika Carl W. von Sydow (1915) in Antti Aarne (1917) (Kaivola-Bregenhøj 2001: 30). Aarne je želel z ugankami potrditi, da je geografska metoda raziskovanja primerna za raziskovanje ugank, tako kakor za kateri koli drug folklorni žanr. Raziskovalno se je osredinil na 11 ugank oz. vzorcev ugank: v finščini na uganke z odgovori sekira, ogenj in dim, vrana in jajce, pri nemških pa na uganke z odgovori pisanje oz. knjiga, leto, človek, dvo-, tri- ali štirinožno bitje, krava, jezdec in konj ter ptica brez kril (Aarne 1917, v Kaivola-Bregenhøj 2001: 30).

Petschevo in Lehmann-Nitschejevo teoretično in klasifikacijsko delo je nadgradil Archer Taylor (1943, 1951) s poglobljenim študijem uganke in je tudi drugače pomembno prispeval k folkloristiki in paremiologiji. Posvetil se je definiciji kot tudi kategorizaciji in historiatu uganke, predvsem prave uganke (angl. *true riddle*) oz. uganke v ožjem pomenu besede, katere opredelitev sloni predvsem na tem, da prava uganke primerja izbrani predmet z nekim povsem drugačnim predmetom. Te predmete je označil za *deskriptivne predmete* in jih ločil na *pozitivne* in *negativne* elemente: pozitivni so metaforični glede na odgovor, čeprav je poslušalec zaveden, da ga razume dobesedno (Taylor 1943: 129), npr. *Belo ko sneg, zeleno ko trava, rudeče ko kri? – Česnja*. Ker gre za barve, ki pri posamičnem predmetu niso pogoste, uganjevalec avtomatično pomisli na metaforični značaj in ne na dobesedni opis (nav. delo: 134).⁶ Negativni deskriptivni elementi so prav

tako del odgovora, čeprav je opis ustrezen in nemetaforičen (nav. delo: 129), npr. *Veliko imam oči, pa sem vendar slep, pri vsakem očesu mi zraste rep. – Krompir*. Po tej definiciji pozitivni element zavaja poslušalca: pozitivni element »oči« je metaforičen glede na odgovor »krompir«, »ne more videti« pa je nedvomno negativni element in ga je treba interpretirati dobesedno. Taylorjevi pozitivni in negativni deskriptivni elementi ustrezajo Petschevim *blokatorjem* in kažejo na globlje mehanizme uganke. Taylor je poudaril tudi antropocentričnost (nav. delo: 132): osnovne kategorije uganke so poistenje objekta (denotata) s človekom, nato živaljo, rastlino in z drugim objektom; najpogostejše primerjave v evropskih ugankah so s človeškim bitjem (npr. omenjeni zgled z odgovorom krompir).

Taylor je prave uganke razvrstil v 11 razredov. V prvih sedmih razredih so uganke, ki metaforo v opisu gradijo s primerjavo z: 1. nečim živim, 2. živaljo, 3. več živalmi, 4. osebo, 5. več osebami, 6. rastlino, 7. predmetom. Naslednji štirje razredi se neposredno nanašajo na predmet, in sicer na naštevanje lastnosti z: 8. več primerjavami, 9. podrobnostmi v obliki, 10. podrobnostmi v barvah, 11. značilnimi dejanji. Klasifikacija sicer temelji na lastnostih opisa, vendar pa prvih sedem in naslednje štiri razvršča po različnih merilih: pri prvih lahko razberemo metaforični objekt v opisu (žival, rastlina, oseba itn.), medtem ko so v naslednjih poudarjene različne vrste naštevanj lastnosti opisanega predmeta. Nekatere uganke ne vsebujejo metaforičnega opisa, ampak gre za neposredno vprašanje, brez figurativnega pomena (Georges in Dundes 1963: 111); podobno opombo je podal tudi Taylor.

V drugi polovici 20. stoletja je število razprav o ugankah opazno naraslo in s tem tudi napor, da bi uganko definirali, tako s strukturnega kot tudi s semantičnega vidika. Na začetku 60. let je stopila v ospredje strukturalna folkloristika, razvita v tartujski šoli in nato na Ruski akademiji znanosti. Najvidnejši in najvplivnejši imeni te smeri sta Grigorij Permjakov (1970, 1988) in Jurij Levin (1978, 1987), pomembna sta tudi razprava Andreja Žurinskega (1989) in etnolingvistični zbornik *Zagadka kak tekst I* (Uganka kot besedilo I) (Zagadka 1994).

Iz angloameriškega sveta je bilo odmevno predvsem živahno razpravljanje med velikimi imeni folkloristike in antropologije,

razprave pa so se s pozornosti na tekst (npr. Georges in Dundes 1963; Scott 1969) usmerjale na kontekst (npr. Dundes 1980; Ben-Amos 1976; Kōngās Maranda 1976).

V smeri strukturne opredelitve uganke, natančneje po morfoloških značilnostih, sta Taylorjevo delo nadaljevala Robert A. Georges in Alan Dundes (1963), ki sta poudarjala, da je za definicijo uganke treba najprej določiti minimalno enoto. Sledeč Petschu in Taylorju sta ko poimenovala *deskriptivni element*, ta pa vsebuje tako témo (angl. *topic*) kot komentar (angl. *comment*) (nav. delo: 113); po terminologiji praške šole gre za *témo* in *remo*. Tema je očiten referent, tj. predmet ali enota, ki je metaforično opisana. Rema je komentar, trditev, ki se navadno nanaša na obliko, funkcijo ali aktivnost teme (prav tam):⁷

Bela koklja izpod strehe gleda? (Bela koklja je tema, izpod strehe gleda pa je njena dejavnost.)

ali

Svet nosi, pa visi na steni? (Svet nosi je tema, visi na steni je rema.)

Georges in Dundes (1963: 113) sta ugotovila, da je najbolje podati definicijo uganke s strukturno analizo, saj vsebina in slog ne moreta podati relevantnega opisa. Na podlagi deskriptivnih elementov sta uganke strukturno definirala kot tradicionalni verbalni izraz, ki vsebuje enega ali več deskriptivnih elementov, ki so si lahko tudi v nasprotju; referent elementov je treba uganiti (prav tam). Na podlagi te definicije sta ločila dva tipa pravih uganek – glede na navzočnost ali odsotnost nasprotujočih si deskriptivnih elementov: uganke brez nasprotujočega elementa so nenasprotujoče uganke (angl. *nonoppositional riddles*), ki so lahko 1. metaforične (*Dve vrsti kokošk v rdeči votlini – Zobje.*) ali 2. dobessedne (*Nič ni kradel, nič naredil, pa obešen je bil? – Zvon.*). Uganke z deskriptivnimi nasprotujočimi elementi so nasprotujoče uganke (angl. *oppositional riddles*); te vsebujejo nasprotovanje vsaj v enem paru deskriptivnih elementov. Razdelila sta jih na tri tipe:

1. Eden od deskriptivnih elementov je lahko resničen, drugi deskriptivni element zanika prvega (angl. *antithetical contradictory*): *Štirje po vasi teko, pa se nikdar ne ujamejo? – Kolesa pri vozu.; Zeleno je ko kuščar, kuščar ni, grenko ko*

pelin, pelin ni, trdo ko kamen, kamen ni, pa vendar ljudje radi jedo. Kaj je to? – Oreh.

2. Drugi v paru deskriptivnih elementov zanika logične ali naravne attribute prvega (angl. *privational contradictive*); pogosto gre za zanikano glavno funkcijo objekta. V teh ugankah so opisi pogosto zgrajeni na primerjavi s človeškim telesom: *Ima noge, pa ne hodi? – Miza.; Gluho je, slepo je, pa vendar ves svet vlada. – Pero.*
3. Pri priložnostno protislovnih (angl. *casual contradictive*) ugankah pa prvi deskriptivni element vsebuje aktivnost, ki jo objekt izvaja ali pa se izvaja nad objektom, drugi pa eksplicitno zanika pričakovane ali naravne posledice dejavnosti, ki jo vsebuje prvi deskriptivni element: *Kaj gre, pa nikamor ne pride? – Čas.; Če odzameš, je več, če dodaš, je manj. – Jama.* Ta skupina se razlikuje od prve, ker ne gre za popolno zanikanje med deskriptivnimi elementi niti ne za zanikanje dejanja, temveč je pogosta lastnost te skupine časovna ločenost, medtem ko prvi skupini časovnega ločevanja ne vsebujeta (Georges in Dundes 1963: 114)

Definicijo z deskriptivnimi elementi je kritiziral Charles T. Scott (1969), saj Georges in Dundes nista določila, kaj sploh je deskriptivni element, njuna argumentacija teme in komentarja pa ni zadostna, ker je definicija enaka tisti za pregovor. Scott je kritiko utemeljeval na sintaktični analizi uganke: določal je položaj osebka in samo sintaktično strukturo, hkrati pa je spregledal semantično podlago kritizirane definicije. Scottove sintaktične strukture nezadostno opišejo razmerje med globljo in površinsko ravnijo uganke (Green in Pepicello 1979: 9), zato njegova kritika ni bila utemeljena.

Brian Sutton-Smith (1976) je uganke klasificiral na podlagi semantičnih postopkov, ki jih zastavljaavec uganke uporabi za zavedanje uganjevalca. Ti postopki vsebujejo predvsem klasifikacijo semantičnih elementov ali pa nepričakovan obrat teh elementov. Kritiki so poudarili, da v njegovem delu ponovno klasificirani tipi ugank temeljijo le na eni vrsti semantičnega nasprotja ter da ne loči terminov homonim (enakozvočnica) in homograf (enakopisnica) (Green in Pepicello 1979: 10).

V letu 1976 je izšla pomembna tematska številka *Journal of American Folklore* 89 (352) *Riddles and Riddling* pod uredništvom Elli Köngäs Maranda. Gre za priznanje uganki kot folklornemu žanru, saj so v njej objavili svoja spoznanja najvplivnejši anglosaški paremiologi druge polovice 20. stoletja (mdr. Dan Ben-Amos, Elli Köngäs Maranda, Michael D. Lieber, Devin Evans), ki so preusmerili pozornost na značilnosti konteksta zastavljanja ugank. Köngäs Maranda (1976) je obravnavala pravila, po katerih govorci določene jezika ustvarjajo nove uganke. Ta pravila narekujejo vsaj eno vrsto procesa formiranja metafore: objekti v uganki se zvrstijo na osnovi skupnih lastnosti, njihove skupne funkcije. Zaradi tega je Köngäs Maranda predložila, da se zastavljanje ugank razume kot proces, saj uganke izražajo kognitivne kategorije govorca in hkrati pomembne procese širšega kognitivnega reda. Michael D. Lieber (1976: 265) je ta vidik označil kot »fleksibilnost na kategorialni ravni kognitivnega reda«; koristen je lahko pri kognitivni analizi kulturnih domen v družbah, kjer poznajo zastavljanje ugank. Upoštevanje te predpostavke bi lahko odprlo še eno polje pri folklorističnem terenskem delu: raziskovalec bi lahko zastavljavca prosil, da postavi uganke po posamičnih kategorijah.

Dan Ben-Amos (1976) je na uganke gledal v antropološki perspektivi; ena njegovih trditev je bila, da je uganaka namerno ambivalentna, ustvarjena za to, da bi istočasno odkrila in skrila svoj subjekt (nav. delo: 249). Opozoril je na možnost več odgovorov, ki se spletejo v povezano semantično mrežo, in vprašanje, ali napačen odgovor sploh obstaja, če ga poda jezikovno in kulturno kompetentna oseba. Tako je predvidel, da obstaja pravilo, ki ga je mogoče odkriti v okviru percepcije ponujenih opisov in odgovorov, ker je logika ugank zakoreninjena v jeziku, mislih in izkušnji konkretne družbe – gre za rojene govorce jezika s skupno kulturno izkušnjo in zadostnim poznavanjem tradicije (nav. delo: 250).

Thomas Green in W. J. Pepicello sta poskušala na novo opredeliti uganke kot dvodelno strukturo (opis-odgovor), ki temelji na dvoumnosti in ambivalenci kot glavnih sredstvih zavajanja v uganki ter na ustvarjanju vzorca napetosti (Green in Pepicello 1984: 15). Poudarila sta tudi, da uganaka ne more obstajati kot neodgovorjeno vprašanje (vsaj za angleško govoreče ljudi), dodamo

pa lahko, da to velja za vso zahodno tradicijo. Obvezno pravilo v naravnem kontekstu je, da je uganka rešena (uganjevalec poda pravilni odgovor) ali pa razkrita (zastavljaivec uganke razkrije pravilni odgovor) (nav. delo: 16). Na podlagi angleških ugank sta Green in Pepicello ločila lingvistično (fonološko in morfološko) in kontekstualno dvoumnost ugank (nav. delo: 12). Kontekstualna dvoumnost nastane, ko se v ugankarskem dogodku uganjevalec ne zaveda specifičnega zbira informacij, na katerih temelji metafora v uganki. Zastavljavcu uganke in uganjevalcu je skupna konvencionalna informacija, vendar le uganjevalec ve, da npr. jajce lahko primerjamo s sodom. Zato uganjevalec ne ugotovi takoj konteksta zastavljavčevega vprašanja. Takšno kontekstualno dvoumnost vsebujejo vse uganke. Nekatere uganke pa svoje dvoumnosti ne gradijo na metafori, temveč na lingvistični metafori, pri čemer je v ospredju bodisi homonim ali pa dvojni pomen ene besede.

Bled je, vendar ni bled? – Bled (kraj).

Bela njiva, černo seme, modra glava, ki ga seje.—Pisanje.

Ob anglo-ameriških razpravah so potekale raziskave in razprave o uganki tudi v slovanskem svetu. Semiotične raziskave logike in semantike ugank ruskih raziskovalcev so, zahvaljujoč Petru Grzybeku in Wolfgangu Eismannu, dostopne v nemščini v zborniku *Semiotische Studien zum Rätsel: Simple Forms Reconsidered II* (Eismann in Grzybek 1987), v katerih je prav tako očitna preusmeritev h kontekstu rabe ugank. Vse raziskovalne tendence ugank v slavistiki se ujemajo s svetovno uveljavljenim poststrukturalizmom (Sikimić 2011b: 593).

Te obravnave so bile predvsem etnološko obarvane in so se osredinjale na t. i. pravo uganko, na njeno dialoško strukturo in metaforičnost opisa. Kulturološke raziskave Vladimira N. Toporova, Jurij I. Levina, Tatjane J. Jelizarenkove pa so bile usmerjene predvsem k odkrivanju ritualnih in magičnih vlog staroindijskih ugank; te funkcije naj bi se v stoletjih izgubile, ugankam pa je ostala predvsem vloga zabave (Mečkovskaja 1998). Ob tem so se raziskovalci tudi spraševali, ali je starejša oblika tudi nujno enostavnejša ali pa je bil proces obrnjen: prvobitne kompleksne strukture so postale enostavnejše (Sikimić 2012b: 272).

Od novejših študij slovanskih ugank so pomembnejše objave Biljane Sikimić (1996, 2011a, 2011b, 2012a, 2012b), ki se ukvarja tako z etnolingvističnimi pomeni kot tudi strukturnimi raziskavami, in Alekseja Judina z delom *Onomastikon vostočnoslavjanskih zagadok* (Onomastikon vzhodnoslovanskih ugank, 2007). Judin je raziskoval uganke z etnolingvističnega vidika, pri katerem je v ospredju podoba sveta, kakor jo je mogoče razbrati iz ugank na podlagi slovarja antroponimov in psevdoantroponimov kot nadomestnih, metaforičnih poimenovanj. Na primeru samostalnikov kot »nadomestnih struktur« v ugankah (tj. metafor) je razpravljal o konceptualnih metaforah, ki kažejo na kulturne predstave v obravnavanem okolju: v ospredju je razmerje »svoj/tuj« ter s kakšnimi predmeti je poimenovan, zakodiran človek kot denotat in kateri predmeti kot denotati so poimenovani z osebo ali posamičnimi človeškimi deli.

Pomembno delo pri raziskovanju in razvrstitvi ugank je prispeval tudi estonski paremiolog Arvo Krikmann, sicer bolj poznan po analizah pregovorov. Njegove analize ugank so razvidne iz učnih gradiv v estonščini, zato so manj poznane, za njihovo dostopnost pa je poskrbela njegova naslednica Piret Voolaid (2016); Krikmannovo uredništvo in mentorstvo pri urejanju ugank pa se kaže v dveh velikih zbirkah estonskih ugank (Hussar 2001, 2002). Oblike pravih (tradicionalnih) ugank je Krikmann strukturno razdelil na tiste:

1. z opredeljenim osebkom in v katerih je opis ekspresivna točka, ki jasno izrazi pomen; gre za opisni stavek s sintaktično podlago: *Hrbet ima – trebuha ne, roke ima – nog ne, lase ima – glave ne. – Kožuh.*;
2. z neopredeljenim, eliptičnim osebkom, kjer manjka vsebinska orientacijska »točka« in slika temelji le na opisu dejavnosti, lastnosti, razmerja, mesta, časa, značilnosti itn.: *Kaj je na pol leseno, na pol pa svinjsko? – Krtača.; Kaj v lesu vzhaja? – Kruh.* (Voolaid 2016: 74–76).

Krikmannovo delo je nadaljevala Piret Voolaid s temeljno študijo o estonskih tradicionalnih ugankah in ugankarstvu. Njene raziskave so z etnolingvističnimi pristopi razkrile marsikatero podrobnost estonske kulture. Posvetila se je predvsem sodobnim

oblikam ugank, kakršne so risane uganke (Voolaid 2007, 2009), za katere je postavila spletno podatkovno bazo (Voolaid 2003), in šaljivim vprašanjem, hkrati pa je v analizah sledila spremembam v žanru uganke in njihovi rabi (Voolaid 2011a, b, 2019).

Finska folkloristka Annikki Kaivola-Bregenhøj (2001) je objavila temeljit pregled raziskovanja ugank v prejšnjem stoletju in dodala svojo kategorizacijo ugank, vključno s sodobnimi oblikami, kot so šaljiva vprašanja. Osredinila se je predvsem na strukturno definicijo, na kontekstualne vidike in na tipologizacijo ugank, ki obsega prave uganke, šaljiva vprašanja, modra vprašanja/katekizemske uganke, sestavljanke, parodične uganke, risane uganke, literarne uganke, seksualne uganke.

Pomemben prispevek v mednarodnem okolju je postavil tudi Savely Senderovich (2005) v knjigi o uganki uganke. S kritičnim pristopom do preteklega raziskovanja si je prizadeval postaviti vseobsegajočo definicijo ter s tem spodbuditi nadaljnje raziskave. Poudaril je, da je heterogenost dvodelne strukture uganke globlja: gre za konfliktno, logično napačno strukturo, ki povzroči procesiranje od opisa k odgovoru (nav. delo: 104). Prva bistvena lastnost folklorne uganke je, da ima značilno dvodelno strukturo: opis in odgovor, pri čemer je opis nejasen in je metaforično nadomestilo za objekt, ki naj bi bil imenovan v odgovoru. Vendar je ta preprosta oblika varljiva, saj ne gre le za opis: ta zakriva predmet in ga hkrati opisuje. Opis uganke je zapletenejši, kakor bi moral biti zgolj za to, da bi uganili pravi odgovor, zato je opis ontološko samostojen, ni zgolj kot orodje za pridobitev odgovora (nav. delo: 53). Poudaril je vlogo semantične vrzeli in treh sestavnih elementov uganke: 1. metaforični ali instrumentalni element, ki nadomešča druga dva, 2. očitni element, imenovan v odgovoru, in 3. povsem drug, neimenovan element, navidezno pravilni odgovor, namenjen zavanju (nav. delo: 54). Po njegovih ugotovitvah je uganka formalno oblikovana za preusmerjanje pozornosti od očitnega.

ZBIRANJE IN RAZISKOVANJE UGANK IN UGANKARSTVA NA SLOVENSKEM

V slovenskem kulturnem prostoru so uganke zelo dolgo večinoma zbirali, ne pa tudi raziskovali, njihovo poimenovanje pa je bilo skozi čas različno: *uganka*, *zastavica*, *uganatica*, *vganjka*, *vgonitva*, *vganovavka*, *vgonica*, *zagonjka*, *zagonetka*, tudi latinska sposojenka *enigma*.

Na Slovenskem velja za začetnika obravnav uganek Marko Pohlin (1735–1801), ki je želel svoj prosvetliljski program dopolniti z zabavnim berilom. Zbral je uganke iz ljubljanske okolice, nekaj jih je predelal ter izdal prvo zbirko slovenskih uganek, s katerimi naj bi mladina »bistrila svoj um«, tem pa je dodal še nekaj iger in življenjskih napotkov. Na 48 straneh je zbranih 150 uganek – nekaj iz *Svetega pisma*, nekaj iz grško-rimskih klasikov, precej iz takratnih sodobnih nemških koledarjev, nekaj iz nemške zbirke *Sammlung von Rätseln* (Zbirka uganek, 1781) in domačih virov. Nekaj besed je namenil tudi opredelitvi uganke in opisu njihovega namena: »zhasi satu de be se kaj k'pridnemu uku, zhasi k'sbrihtanju te pamete, zhasi k'potrebneemu resveselenju tega serza is uganek vonuselu« (Pohlin 1788: 4).

V uvodu je opozoril na raznovrstnost uganek, predvsem na njihovo družbeno primernost:

Uganke so, koker szer use druge rezhy na svejtu use sorte: pridne, inu poredne. De poredneh terpeti namorete, imate prov; al takeh, katireh tudi jest terpeti namoren, naboste v'teh bukuvzah narajmali; shleht rezhy se bres uka, bres bukuvz uzhe. (Pohlin 1788: 5)

Zapisal je, da je njegova zbirka nekaj novega v »Krajnski zemli«, vendar pa je zastavljanje uganek tudi na Krajnskem »ena stara naveda«: pri mizi, v gostih, in če so bili pri dobri volji, v prijetni družbi, da bi se pred kregom in prepirom obvarovali, da bi obdržali dobro voljo in prijaznost. Zato so uganke od vseh stanov in ljudi, saj so »obramba« pred obrekovanjem in opravljanjem (Pohlin 1788: 5, 6). Vsekakor je iz njegove zbirke razvidno, da je bila funkcija uganek v 18. stoletju že povsem zabavna, ritualna vloga se je ohranila zgolj še v poročnih in nekaterih iniciacijskih obredih.

Pohlinovemu vzoru je najprej sledil ljubljanski tiskar Ignac Merk (ok. 1750–1797), ki je v *Krajnsko pratiko* vključil tudi uganke, za katere je Žiga Zois ocenil, da so neprimerne. Janez Friderik Eger (1735–1799) je začel dodajati uganke svoji *Veliki pratiki* v letnikih 1796–1798, to je nadaljeval Leopold Eger (1773–1829) v *Mali pratiki*. Uganke za Egerjeve pratike je pisal Valentin Vodnik (1758–1819), objavljene so bile v letih 1795–1799, 1801–1802, 1808–1812. Precej Vodnikovih uganek je bilo v vezani besedi, s čimer je uganke vpeljal v slovensko književnost. Napisal naj bi bil 87 uganek, od teh 54 v verzih (Lisac B. n. l.: 1).

Z razsvetljenstvom, še bolj pa v 19. stoletju se je zanimanje za uganke razširilo. Pojavljati sta se začeli dve smeri objavljanja uganek: začeli so jih zbirati kot del folklornega gradiva in nato objavljati v časopisju; precej pa se je razmahnilo tudi avtorsko pisanje uganek, pogosto po folklornem vzorcu. Folklorne uganke so zapisovali Pohlin, Vodnik in Peter Danjko (1787–1873). Slednji je bil tudi prvi, ki je v slovnici slovenskega jezika (Danjko 1824: 325–344) objavil zbirko folklornih uganek v poglavju »Zebiranje naj znaneših vganjk«, ki vsebuje 67 uganek v nevezani besedi, sicer pa je njegova zapuščina 565 uganek v verzih in 86 v nevezani besedi – te so bile verjetno zbrane predvsem po Štajerskem. Danjko je s tem uvrstil uganke kot posebno zvrst v slovenski poeziji in književnosti (Lisac B. n. l.: 1).

Uganke so poslej vse pogosteje objavljali po časopisih: nekatere so folklorne, zbrane s terenskim delom, nekatere pa avtorske (lahko naročene). Navadno je bila uganaka v časopisu navedena tako, da je bilo vprašanje postavljeno v eni številki časopisa, odgovor pa je bil podan ali v opombi pod črto ali pa v sledeči številki. Oblika je poskušala oponašati dialoško strukturo, pri čemer je zvočno nemost nadomestila s poznejšim branjem.

Zbiralci in zapisovalci folklornih uganek v 19. in v prvi polovici 20. stoletja na Slovenskem so bili: Janez Bleiweis (1808–1881), Stanko Vraz (1810–1851), Davorin Trstenjak (1817–1890), Franc Malavašič (1818–1863), Ivan Navratil (1825–1896), Andrej Praprotnik (1827–1895), Anton Janežič (1828–1869), Janez Trdina (1830–1905), Matija Valjavec (1831–1897), Fran Erjavec (1834–1887), Janko Pukmeister (1837–1862), Ivan Tomšič (1838–1894),

Anton Umek (1838–1871), Leopold Gorenjec (1840–1886), Simon Janežič (1841–1908), Radoslav (Franc) Silvester (1841–1923), Ljudevit Tomšič (1842–1902), Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929), Anton Kržič (1846–1920), Ivan Skuhala (1847–1903), Gašper Križnik (1848–1904), Frančišek B. Sedej (1854–1931), Filip Miklavec (1863–1910), Janko Barle (1869–1941), Fortunat Lužar (1870–1939) idr. Precej teh je sodelovalo tudi pri zbiranju slovenskih ljudskih pesmi za zbirko Karla Štreklja (1859–1912); največ ugank je v njegovo zbirko prispeval Josip Štuhec.⁸

Velik del arhiva ugank v ISN ZRC SAZU, vključno z delom Štrekljeve zbirke in poznejših zbirk, je prepisan iz starejših časopisov, kjer so bile uganke objavljene na zadnjih straneh. Zaradi nezadostnega zbiranja ugank po terenu in ker so uganke objavljali v časopisju za kratek čas in zabavo, pri čemer je bilo avtorstvo nepomembno, se pri folkloristični obravnavi gradiva na tem mestu pojavi prav vprašanje avtorstva: za veliko ugank iz zbirk in koledarjev je težko določiti, katere so folklorne in katere ne. Veliko se jih je tudi folkloriziralo: objavljene so bile še kot avtorske, danes pa jih najdemo v gradivu, pridobljenem na terenu (npr. Slomškove, tudi Župančičeve, Vodnikove in Stritarjeve uganke): npr. *Šviga švaga čez dva praga*. – *Metla*. je Vodnikova uganca (Vodnik 1869: 65), ljudje pa so jo navajali kot folklorno in tudi v arhivu ugank je označena kot folklorna. Avtorske uganke Josipa Stritarja (1836–1923) in Otona Župančiča (1878–1949) so postale širše poznane in marsikatera se je folklorizirala ter zato danes velja za folklorno, npr. *Z drevesa priletelo, peruti ni imelo*. – *Listje*. (Stritar) ali *Poznam rudarja, gore ustvarja*. – *Krt*. (Župančič).

V 19. stoletju se opisi rab ugank pojavljajo v raznih etnoloških opisih, npr. pri snubljenju in svatbah na Štajerskem (Mulec 1856). Opis snubljenja je podprt z navedbami katekizemskih ugank, s katerimi so preverjali snubca; odgovori niso podani, podrobno pa je opisan potek zastavljanja ugank. Namen teh ugank je bil preveriti snubčevo poznavanje *Svetega pisma* in določenega zbira ugank; s tem je opravil en del preskušnje, ki ga je čakala pred poroko. Vsekakor pa ne gre spregledati funkcije zabave in humorja zastavljanja ugank, ki je v tem obredu v ospredju. Uganke so bile

zapisane tudi v opisih šeg, npr. v delu Lovra Stepišnika (1884), ki je zapisal 116 ugank ali vprašanj v funkciji uganke z odgovori; od tega jih je 19 svetopisemskih, druge pa se nanašajo na predmete, živali in rastline s plodovi iz okolice, na človeka, njegove organe in lastnosti.

Ob objavah pa so bile uganke občasno deležne tudi krajših opredelitev ali pa kratkih časopisnih sestavkov. Tako je npr. Frančišek Rant na kratko opredelil (pravo) uganko kot kratkočasnico z natančno, a skrivnostno označenim, skritim jedrom, pri tem pa poudaril uganjevanje – po njegovem mnenju je namen ugank predvsem, da silijo uganjevalca misliti (Rant 1890: 373–375). Franc Sušnik (1898–1980) je podal definicijo, da je uganaka »pitanje šegavo vpleteno«. Pesniška uganaka pa je knjižna zvrst, ki duhovito in igrivo zakrije pravo misel v pesniško obliko (Sušnik, v Petkovšek 1965: 137).

V prvi polovici 20. stoletja je bil najvidnejši zbiralec ugank Vinko Möderndorfer, leta 1946 jih je objavil v manjši zbirki *Koroške uganke in popevke*.

Občasno je uganke pri terenskem delu zbral tudi Milko Matičetov (1919–2014), vendar jih ni objavil v zbirki, le po katero v člankih. Nekaj ugank, ki jih je zbral na Krasu, je objavljenih v knjigi njegovega gradiva in spisov o Krasu (Premrl 2019). Sicer pa jih je definiral v *Zgodovini slovenskega slovstva* (Matičetov 1963) in zanje navedel še poimenovanji »uganalice« in »zastavice«. Kot posebno značilnost ugank je poudaril metaforično govorico, ki naj bi bila za uporabnike najmikavnejša, oblikovno pa jih je uvrstil blizu pregovorov s to razliko, da so uganke v vezani besedi in tudi daljše. Med uganke je uvrstil tudi besedne igre, računske uganke in uganke, ki so tako po obsegu kakor vsebini že skoraj pravcate zgodbe. Pri opredelitvi ugank je opozoril na pomen okolja, kjer so uganke nastale, in s tem pomen njegovega poznavanja za razumevanje ugank. Prav zaradi močne povezanosti z okoljem se s spremembami v času tudi izgublajo, saj npr. predmeti na vasi izginjajo (slamnata streha, škropnik, cepec itn.), zato se tudi te uganke ne zastavljajo več in se spreminjajo v neodgovorljiva vprašanja.

Andrej Ljubomir Lisac je pripravil temeljitejšo obravnavo slovenskih ugank s teoretičnim uvodom in zgodovinskim pregledom.⁹

Leta 1977 jo je predal Milku Matičetovemu z dogovorom, da jo bodo v inštitutu uredili in tudi objavili. Do objave ni prišlo. V Lisčevi zbirki so Pohlinove uganke, prispevek Petra Danjka, uganke slovenskih pesnikov (Janez Cigler, Peter Leskovic, Anton Šerf, France Prešeren, Anton Martin Slomšek, Matevž Ravnikar, Matej Hladnik, Bernard Tomšič, Oroslav Caf, Miroslav Vilhar, Emanuel Tomšič, Fran Cegnar, Fran Levstik, Valentin Vodnik, Josip Stritar) in zbir folklornih uganek, predvsem iz časopisja 18. in 19. stoletja. Lisac gradiva ni posebej razčlenil po tipih uganek, poudaril je le delitev na avtorske in folklorne ter navedel različne opredelitve. Zanimiva pa je avtorjeva misel v uvodu:

Vse uganke, pa tudi umetne, so v svoji osnovi narodne in izraz narodove modrosti in domišljavosti. Večina jih je v preprosti obliki, a v lepem in jedrnatem jeziku, Najstarejše so gotovo tiste v nevezani besedi, a dosti jih je tudi v enostavnih tekočih verzih, sicer skromno rimanih, a vselej v dobrem ritmu. (Lisac 1977: 1)

Že pred tem je k raziskovanju uganek prispeval krajšo študijo Ivan Grafenauer; zanimiv je predvsem njegov članek o rabi katekizemskih uganek v Finžgarjevi zgodbi *Divji lovec* (1902). Poleg analize uganek je omenil tudi zgodovino zastavljanja uganek: »zastavljanje in ugibanje zagonetk je bilo priljubljeno v samostanskih in drugih šolah že zgodaj v srednjem veku [...] bohinjska katekizemska zastavica, ki pa je doma tudi drugod po Slovenskem, je stara že več kot tisoč let« (Grafenauer 1941: 42). Ob tem se je oprl na spise anglosaškega meniha Alkuina (ok. 730–804), dvornega teologa, filozofa, pedagoga, astronoma in pesnika, ki je napisal precej knjig o gramatiki, pravopisu, retoriki in dialektiki (prav tam). Vse Alkuinove knjige, razen pravopisa, so pisane v obliki dialoga med učencem in učiteljem ali kraljem Karlom in učiteljem Albinom. Spis *Kraljevskega in prežlahtnega mladeniča Pipina dvogovor z učenim Albinom* v prvih dveh tretjinah vsebuje dvogovor med učencem Pipinom in učiteljem Alkuinom; učenec sprašuje, učitelj pa ne odgovarja z definicijami, temveč s podobami, npr.

Kdo rodi besedo? – Jezik.

Kaj je zrak? – Varuh življenja itd. (Grafenauer 1941: 42, 43).

Med ugančkami je Grafenauer zaznal tudi »nedvomno ljudske«:

Videl sem mrtve, ki so rodili živega, in dih živega je použil mrtve. – Z drgnjenjem lesa (ob les) nastane ogenj in potem (ogenj) použije les.

Kdo je, ki ga moreš videti samo z zaprtimi očmi? – Kdor smrči, ti ga pokaže. (Grafenauer 1941: 44)

Pri uganki –

Bil sem z drugimi na lovu in, če smo na njem kaj ulovili, nismo vzeli s seboj; česar pa nismo mogli ujeti, smo nesli s seboj domov. – To je lov zagovednih ljudi (Lov na uši [ali bolhe]).

– naj bi bil že W. Wilmanns (po Grafenauer 1941) opozoril, da je Alkuinovo uganko o ušjem (bolšjem) lovu najti že med »Sto ugankami« poznoantičnega ugankarja Simfosija (ok. leta 400),¹⁰ prav tako tudi druge uganke spominjajo na Simfosijeve ali pa so kar prevedene. Grafenauer je predvideval, da so katekizemske uganke prek duhovnikov, menihov, katehetov, pridigarjev našle pot med ljudi, čeprav izvirajo iz srednjeveških meniških šol.

Uganke je orisal kot »docela svojo vrst narodnega pesništva«, ki jih poznajo predvsem »umsko in spominsko nad povpreček nadarjeni ljudje« (Grafenauer 1952: 17). Po obliki in slogu jih je povezal s pregovori, vendar s pomembnim razločkom: uganke so »teže umljive«, pri čemer je navedel podobe, metafore, metonimije in alegorije (nav. delo: 18). Kot druge uganke je navedel tiste, katerih »je treba predmet večinoma uganiti po lastnostih, ki jih naštevajo«, in jih povezal s pregovori le po tem, da so »oblikovane po volji v vezani ali nevezani besedi« (prav tam). Za oboje je poudaril, da so večinoma mednarodne ter da so tiste, ki imajo v opisu ne več rabljene predmete ali besedišče, naslovniku nerazumljive. To je ponazoril z ne več rabljenim pregovorom *Plavec (tj. ogenj) murca (kotel) liže* ter ga zaradi nerazumljivosti prekvalificiral v uganko.

Manjša zbirka folklornih ugank je bila objavljena v knjižici *Slovenske uganke* (Petkovšek 1965), obsežnejšo je Darinka Petkovšek izdala pod istim naslovom leta 1978. V tej zbirki je objavljenih 106 folklornih ugank, poleg teh pa še uganke največjih slovenskih ugankarjev: Valentina Vodnika (25 ugank), Josipa Stritarja (46), Otona Župančiča (74), Alojza Gradnika (2), Manice

Koman (30), Ivana Mateliča (18), Vere Albreht (48), Mateja Bora (27), Gustava Strniše (38), Mileta Klopčiča (7), Jožeta Šmita (38), Črtomira Šinkovca (43), nato pa še Cvetka Zagorskega (2), Branka Zemljiča (2), Vlaste Tavčar (3), Marijane Željeznove Kokalj (4), Stane Vinšek (13), Branka Žužka (7), Darinke Petkovšek (11), Nika Grafenauerja (9), Mire Voglar (9), Helene Bizjak-Paš (5) in 10 ugank neznanih avtorjev.

V spremni besedi je urednica uganko opredelila kot književno zvrst, ki duhovito in igrivo zakrije pravo misel v kratko pesniško obliko (verz ali kitico) (Petkovšek 1978: 137). Poleg tega je poudarila »lep in čist jezik« ter slikovno in glasovno izraznost (prav tam). Glede strukture uganke je navedla, da ima »vsaka ljudska uganke vprašalnica: ‚Kaj je to?‘« (nav. delo: 138). Koncept uganke je v spremni besedi romantiziran: poudarja čistost jezika, visoko metaforičnost in izraznost. V zbirki je spregledano, da so bile folklorne uganke pogoste tudi v vsakdanjem življenju in v pogovornem jeziku, da je imel opis tudi obliko nerimanega in neritimiziranega vprašanja, nekatere uganke so celo dražile nasprotnika ali pa se mu posmehovale.

Kratko opredelitev je podal tudi Marko Terseglav (2005) v delu o nesnovni kulturni dediščini. V definiciji je poudaril dvoumnost, kračino in humor ugank.

Slovenske folklorne uganke so bile prvič znanstveno obravnavane v knjigi *Estetska struktura folklornih obrazcev* (Babič 2015), pa še tam zgolj kot eden od žanrov kratkih folklornih obrazcev. Postavljena je bila tipologija, oprta na ugotovitve Annikki Kaivola-Bregenhøj (2001), saj se zdi najbolj smiselna za slovensko gradivo. Pozneje so bile uganke obravnavane predvsem v luči kulture, s pozornostjo do podobe sveta, ki jo je mogoče razbrati iz njih (Babič 2018, 2019a).

Uganke so zanimiv žanr za folkloriste, antropologe in jezikoslovce, ki v njih odkrivajo ne le strukture in rabe metafor, temveč tudi spretno zasnovano dinamiko v zastavljanju ugank, raznovrstne funkcije in uporabo stereotipov. Kljub temu da zbiranje in

obravnava ugank na Slovenskem nista bili v ospredju, je gradiva folklornih ugank precej; zbirke pa kažejo na bogato življenje ugank in njihovo aktualnost tudi v slovenskem prostoru ter nam nazorno odslkavajo prilagojenost času in okolju, v katerem se zastavljajo.

KATEGORIZACIJA SLOVENSКИH UGANK

PRAVE UGANKE

Termin »prava uganka« (angl. *true riddle, riddle proper*), ki ga je prvi uporabil Robert Petsch (nem. *das wirkliche Volkrätsel*), je že uveljavljen in svetovno razširjen (Kaivola-Bregenhøj 2001: 56). Po Petschu ima pet sestavnih elementov: predstavitveni okvir, denominativni jedrni element, opisni jedrni element, zavirajoči element in sklepni okvir (Petsch 1899, v Georges in Dundes 1963: 111). Kakor je ugotovil že Petsch, je skladno s to opredelitvijo skupina pravih ugank izredno ozka, zato danes med prave uganke uvrščamo tiste, ki sprašujejo uganjevalca, da v metaforičnem ali nemetaforičnem, vendar zavitem opisu najde pravi odgovor. Opis v pravi uganki pogosto zavaja z metaforo, z naštevanjem lastnosti, ki jih naslovnik razume kot zavajanje, ali s primerjavami, ki napeljujejo na druge odgovore. Glavne definicije uganke je Senderovich združil v t. i. Aristotel-Petsch-Taylorjevo načelo, po katerem mora prava uganka opisati predmet na konflikten, nasprotujoč, protisloven način, pri čemer navidezno spaja figurativni opis z dobesednim (Senderovich 2005: 25). Prava uganka je strukturno najbogatejša in je zgodovinsko najzgodnejša oblika, navadno pozneje poenostavljena v današnjo obliko (nav. delo: 41).

Pravo uganko sestavljata pozitivni in negativni opisni element. Naj to ponazorimo s primerom iz slovenskega gradiva folklornih ugank:

Skleda masti se po celem svetu pusti. – Sonce.

Pozitivni element z metaforo napeljuje k odgovoru, vendar uganjevalec ta element navadno interpretira na podlagi neposrednega – in ne metaforičnega – pomena, zato pozitivni element navidez zavaja (*skleda masti*). Negativni element prav tako vodi k odgovoru, vendar se zdi neverjeten (*cel svet*); pokaže se, da negativni element neposredno in podrobno opisuje odgovor (Taylor 1943: 130), pozitivni element pa predstavlja metaforični del uganke.

Ali drugače: vsako uganke sestavljata dva opisa predmeta: en neposreden (negativni element) in en metaforičen (pozitivni element). Uganjevalec pogosto poskuša razvozlati opis ravno na nasproten način: metaforični opis razume dobesedno, neposredni opis pa metaforično – in prav na tem mestu uganke postane voz, ki ga mora uganjevalec razrešiti.

Pravo uganke od drugih vrst loči predvsem njena funkcija: prava uganke ima natančno določeno strukturo (podoba in odgovor) in se nanaša na obkrožujoči svet. Glavni namen je izzvati uganjevalca. Kljub temu da je ena od njenih funkcij zabava, njihov šaljivi del ni v ospredju. Odgovor v pravi uganke se vedno ujema z metaforičnim opisom in je smiseln. Sicer tudi prava uganke v vprašanju vsebuje zavajajoče sestavine, vendar podrobnosti potrjujejo odgovor:

*Če nimam, sem kregan, če mam, pa tepen. – Oreh – drevo.
Čez dan klepeta, ponoči zija. – Čevelj.*

Prava uganke v strogem smislu primerja predmet s popolnoma drugim predmetom, pri čemer je lahko drugi predmet eksplicitno poimenovan ali pa le nakazan. Bistvo prave uganke leži v presenečenju ob rešitvi: uganjevalec ugotovi, da je opis razumel povsem drugače (Taylor 1943: 129), pa vendar je ta smiseln in povsem ustreza odgovoru:

*Luknjica pri luknjici, pa vendar vodo drži? – Slamnata streha.
Sem pa tja skače in hišo dobro varuje? – Zapah.*

Opis v prvi uganke napeljuje na cedilo ali kak podoben predmet, v odgovoru pa je podan predmet, ki je opisan z druge, presenetljive perspektive: voda ne prenika skozi streho, ker je del slamnate strehe ob strani, kljub špranjam med položenimi stebli pa količina teh ščiti prostor pod njo pred vodo. Podobno je pri drugem zgledu: aktivno skakanje bi pripisali živali in, ker opis poda celo, da hišo dobro varuje, namiguje na psa.

Elementi v opisu so tisti, ki potrjujejo opis, in tisti, ki navidezno zavajajo. Elementi, ki potrjujejo opis, so podrobnosti in so navedeni tako, da se zdi, da gre za zavajajoč element, medtem ko so pogosto metaforični opisi tisti, za katere uganjevalec misli, da so neposredni (npr. kapica pri želodu ali pa koža kot glavni opisni element):

Kapico imam, a glave nimam? – Želod.

Iz kože je prišel, nima kože, a za kožo leze? – Vino.

Predmetni in pojavni svet v opisih in odgovorih v ugankah je iz obkrožujočega (predmetnega) sveta (Taylor 1943); pri folklornih pravih ugankah je večinoma iz hiše, kmetije in bližnje okolice, in v tem pogledu so uganke sestavni del konceptualnega in fantazijskega sveta ljudi, ki so se preživljali s kmetijskimi in vzporednimi dejavnostmi (Kaivola-Bregenhøj 2001: 14). Prav tako so v ugankah pogoste tudi primerjave s človekom, živalmi in deli telesa (Taylor 1943: 131). Metafore so torej povezane s predmeti, dejavnostmi in živalmi, ki jih poznajo vsi, ki zastavljajo in uganjujejo uganke: tako v opisih kot v odgovorih je pogost svet, ki je viden skozi hišno okno, tj. živalski in rastlinski svet, ter dejavnosti in predmeti, povezani s pridelovanjem hrane (npr. *mlin*) in urejanjem okolice (npr. *žaga*). Na drugi strani je v ugankah razmeroma malo divjih živali, saj jih ni tako zlahka videti. Ker uganke zajemajo iz nam znanega sveta, pogosto ugank iz druge, nepoznane kulture, pa tudi iz drugega časa, niso vedno razumljive.

Opisi v pravih ugankah

Za opise v ugankah je uporabljen obkrožujoči svet; v njih so s predmeti in pojavi poudarjene vzporednice z odgovorom: z metonimijami, metaforičnimi opisi in podobnostmi se postavijo nova razmerja, ki naj bi jih razrešil uganjevalec. Za opis so tako poleg naštevanja podrobnih lastnosti (npr. barva) uporabljene tudi živali, predmeti, rastline, pojavi; vsi ti so lahko primerjalni potrditveni element. Včasih pa opis podaja nasprotujoče si lastnosti, da bi uganjevalca zavedel.

Prav zato se zdi še vedno najbolj smiselna Taylorjeva delitev pravih ugank (1951: 3) po glavnih kategorijah, kjer je v opisih v ospredju kategorija živosti: ena ali več živali, oseba ali več oseb, rastlina, predmet. Poleg teh pa so pogosti še naravni pojavi, krajina ipd. Te uganke temeljijo na opisu, ki je navadno povsem drugačen od pričakovanega. Širše gledano so metaforične: odgovor in opisani predmet sta si tuja in nista v sorodu, npr. človek je opisan kot drevo ali pa so svečnik, miza, trta itn. opisani kot človek. Druga večja skupina ugank je nemetaforičnih: za opis uporabljajo naštevanje s primerjavo, podrobnostjo oblike, podrobnostjo barve in značilnimi dejanji. Pri dejanjih so pogosto uporabljeni konceptualni prenosi na rastline ali predmete, hkrati pa je pogosta tudi kategorija živosti. Barve in oblike so uvrščene med naravne pojave; ti so navadno opisani nemetaforično, kot naštevanje lastnosti odgovora.

V pravi uganke je opis s primerjavo najpogosteje povezan z živim bitjem (ali njegovim delom) in predmetom, kar lahko poteka v obe smeri: predmet je bodisi opisan z živim bitjem ali njegovim delom ali pa je živo bitje oz. njegov del opisan s predmetom. V opisih, kjer so primerjave z živimi bitji, so te lahko z osebo, več osebami, živaljo, več živalmi ali rastlino. Vse te primerjave so lahko zgrajene tako na podlagi aktivnosti ali funkcije kot tudi videza ali materialnega dela telesa.

I. Značilnosti pojavov, stvari in živih bitij v ugankah

Pogosto v uganke opis uvaja kategorijo živosti; ta je lahko nemetaforična in že opis kaže na kategorijo živosti v odgovoru:

Kdo hodi ritensko prav? – Rak.

Čepa čepi, beža beži, pa čepa bežo vlovi (dobi)? – Mačka in miš.

V opisu gre lahko tudi za poosebitev in metaforo, zato v odgovoru ni potrjena oz. je predmet v odgovoru v opisu poosebljen:

Nima srca, nima peresca, a vendar po svetu hodi? – Časopis.

Svojega gospoda nosi, gospod pa njega. – Čevelj.

Kategorija živosti je v opisu ugank ustvarjena predvsem z navajanjem aktivnosti, te pa so povezane predvsem s premikanjem (tek, hoja, skakanje). Živost je lahko vezana tako na nedoločno živo bitje kot tudi bolj konkretno, tj. na človeka ali kako

žival. Kategorijo človeškosti pri glagolih premikanja lahko določi konkretna navedba osebe:

*Imam **tovarišico**, ki me povsod spremlja, naj grem naprej ali nazaj, nikoli z njo ne govorim, a vendar se je ne izneblim?* – Senca.

***Sestra** je črna, **bratec** je bel, vedno sta skupaj, pa ni je ujel.*
– Dan in noč.

Če človek ni omenjen, je vez z njim lahko postavljena, če je tematizirana dejavnost, ki je značilna za človeka:

*Taran – taran – sekiro **meče**, kam priteče, vse **poseče**.* –
Blisk, grom, toča.

*Kaj je to, ki venomer rane **seka**, pa nikdar krvavo ni?* – Drevača.
*Črn kot kovač, **orje** kot orač, pa ni kovač in ne orač. Kaj je to?* – Krt.

*Mlada je gospa, pa se samo dvakrat na leto **češe**.* – Travnik,
ki se po dvakrat na leto kosi.

*Vem za dekle, ki zmiraj **pere**, pa vendar zmeraj bolj črna postaja?* – Mlinsko kolo.

Opisana aktivnost lahko kaže na prav določeno žival, ki so ji pripisane določene aktivnosti, lastnosti, obnašanje. Zgled je uganka, ki v opisu poudarja stereotipno aktivnost psa, pa vendar je odgovor predmet:

Sem pa tja skače in hišo dobro varuje. – Zapah.

Od aktivnosti sta v opisih prave uganke najpogostejša glagola premikanja hoditi in teči. Hoja je počasnejše premikanje od teka in navadno označuje daljše, stalnejše, redno, lahko počasnejše premikanje:

Cedilo in milo po svetu hodilo, ni pilo ni jedlo, je vendar tako pelo. – Gosli.

Celo leto ven hodi, a v zimi notri, v steno sobe tišči. – Brana.
Črni smo, enake rasti, nismo veliki ter vedno z vami po mestu hodimo. – Čevlji.

Elipsa osebka v opisu v navezavi z glagolom hoditi je lahko zavajajoč element, ki ustvarja napačno podobo, predvsem s kategorijo živosti:

Povsod s teboj hodi, pa ni treba? – Senca.

Po gorah hodi suknja in kožuh. – Ovca.

Zmeraj gre, pa nikamor ne pride, zmeraj kaže, pa nič ne vidi? – Ura.

Ena od priljubljenih oblik opisa postavlja v ospredje nepravilno oz. nepričakovano, neobičajno izvajanje dejavnosti, tj. hoje:

Kdo po glavi hodi? – Žebelj v čevlju in pa uš.

Katera žival po zobeh hodi, če ravno ima dve nogi? – Žaga.

Tudi opisi, ki tematizirajo hojo, uporabljajo načelo nasprotja in izrabljajo nelogičnosti v konceptih, pri katerih je poudarjeno zanikanje ali umanjkanje določenega dela, ki je potrebno za izvajanje hoje, tj. nog:

Glavo imam, nog ne, pa vendar po svetu hodim in ljudi motim. – Denar.

Kdo hodi brez nog gor in dol? – Sonce.

Nima nog, pa vendar okrog hodi in ljudi in živino pobira? – Kuga.

Tek označuje aktivnejše, hitrejše gibanje, tudi hitrejše premikanje predmeta ali njegovega dela:

Po treh teče, štiri pa kvišku moli. – Zibelka.

Poznam štiri sestre, ki se zmeraj lovijo in tekajo, pa se vendar nikoli ne dotečejo. – Kolesa na vozu.

Teče, teče, kadar se vstavi, resnico pravi. – Tehnica.

V opisu s premikanjem, npr. tekom, je pogosta odsotnost nog, kar nakazuje neživost odgovora:

Zdaj sem cel, zdaj mene manjka, tečem podnevi in ponoči brez nog. – Mesec.

Katera stvar teče brez nog? – Voda.

Kdo teče brez nog? – Čas.

Če ne tečem, pa ne živim? – Srce.

Nekateri opisi vsebujejo aktivnost, pri čemer pa umanjka običajni cilj oz. lastnost ali pa je cilj drugačen, nemogoč:

Zmeraj gre, pa nikamor ne pride, zmeraj kaže, pa nič ne vidi. – Ura.

Jaz sem čuden popotnik; navzdol tečem, pa na vrh pridem? – Vino, grlo, glava.

Letanje, plezanje, plavanje ipd. so redko uporabljeni opisi premikanja v slovenskih pravih ugankah. Največkrat poudarjajo lastnosti in nasprotje:

Morje ni, suho ni, ladje ne plavajo po njem, a tudi ljudje ne morejo po njem hoditi? – Močvirje.

Čez vodo leti, pa sence nič nima? – Glas.

V opisu ugank so pogosti deli telesa živega bitja, ki poskrbijo za kategorijo živosti v opisu. Ob navajanju posamičnih telesnih delov je jasno, da gre za npr. žival (rep, taca ipd.), pri drugih pa le, da gre za živo bitje (npr. srce, glava, ušesa ipd.):

Mirno stoji, a srce mu bije? – Ura.

Zelena kapa do ušes klapa. – Lešnik.

Glede na sobesedilni kontekst je iz opisa razbrati, ali opis namiguje na žival ali na človeka ali celo za domišljijško bitje; tudi slednjemu se v jeziku pripisuje kategorija živosti. Praviloma pa gre pri takšnih namigih za zavajanje, saj večinoma odgovor ni živo bitje:

Sonce me je speklo, a tvoja noga me je zdrobila? – Oreh.

Hodi brez nog, ima rokave brez rok, usta brez besed. – Senca.

Kaj z rilcem rije in z repkom gradi? – Šivanka.

Veliko oči imam, pa vendar sem slep – pri vsakem očesu zraste mi rep. – Krompir.

Kdo ima belo glavo pa zelene roge? – Zoreča zeljna glava s štorom.

Hkrati pa je že sam obstoj, vezan na bivanje v poznanem svetu, pomemben dejavnik konceptualne navzočnosti in s tem tudi opisni del v pravi uganki:

Ni bilo in ne bo, pa vendar je. – Današnji dan.

Kaj ima dušo in telo in vendar ne živi? – Luč.

Poseben tip uganke, ki v opisu vsebujejo dejavnost, je tisti, ki opisuje jezdeca z več okončinami, več glavami ipd., poleg tega pa navaja tudi hojo kot dejavnost v odgovoru. Uganko povezujejo z opisom starega nordijskega boga Odina, ki jaha osemnovega Sleipnirja; načeloma naj bi šlo za navezavo na religiozne teme (Taylor 1951: 25–27). Vendar pa je uganka svetovno razširjena (Taylor 1951: 26), pri čemer se tematsko razširi tudi na odgovore, kot so npr. kmetje, ki orjejo (ruska, turška, kašmirska itd.), ženska, ki molze kravo (švedska, indijska itd.), čevljar, ki sedi na klopi (nemška), zibelka (islandska) itn. V teh ugankah je poudarjena neskladnost (odvečnost) okončin s pričakovanim in z dejavnostjo:

Šest nog ima, pa hodi samo po štirih? – Jezdec.

V tej uganki je v slovenskih različicah pogosto navedeno le število nog, glav, prstov ali drugih delov telesa, ne pa tudi same aktivnosti, npr.:

Dve glavi, dve roki, šest nog in samo deset perstov. – Jezdec.

Kaj je to: ima osem nog, šest ušes, tri glave pa tri repe? – To je mladenič, ko po staroziljskem običaju z družico na žrebcu k svadbi jezdi.

V opisih slovenskih pravih ugank so živali in človek tudi eksplicitno navedeni, zato so v okviru kategorije živih bitij posebej obravnavani. Tako opisi z navajanjem živali kot človeka z oznakami kažejo na podobe naravnega in družbenega okolja.

II. Živali

Živali, ki se pojavljajo v opisih, so del kmečkega življenja (kokoši, drobnica, konji, govedo ipd.) ali širše okolice kmetije, npr. ptice, potočne (rak, riba) in podzemne (krt) živali. V slovenskih folklornih ugankah redko nastopijo zveri in divje živali, ki se ne približajo naseljem. Od teh je še najpogostejši volk:

*Pri nas imamo **volka**, ki je brez kože, ko gre v hlev, a v koži, ko pride iz hleva? – Kruh iz peči.*

*Pri nas imamo **volka**, če mu damo jesti, tuli, če ne, pa molči. Kaj je to? – Ponev.*

*V leseni hiši sem bolj miren nego jagnje, v koščeni pa hujši nego **volk**? – Vino v posodi in v človeku.*

Medved, srna, zajec ali riba so v opisu folklornih ugank redki:

*Skoči **srna** preko trna, kamor pade, tam propade. – Iskra.*

***Medved** po jajcih hodi, pa nobenega ne pohodi. – Luna in zvezde.*

*Kateri **zajec** se nobenega psa ne boji? – Zajec, na katerem se sezuvamo.*

*V vodi živi, **riba** ni; po zraku leti, **ptica** ni; pod zemljo rije, **krt** ni. – Vodna kaplja.*

Neudomačene živali, ki so se gibale okoli hiše, npr. miši in ptice, so ljudje pogosto videvali in prav zato ne preseneča, da so prišle tudi v opisni del uganke:

*Visoko je kot hiša, majčkeno kot **miš**, grenko kot žolč, pa vendar povsod radi jedo. – Oreh.*

*Repek ima, **miška** ni, krono ima, kraljica ni. – Hruška.
Čudna **ptica**, ima štiri noge, pa le eno perut? – Skrinja.
Kakor **slavček** noč in dan prepevam, pa me vsak črti, če le
zazevam? – Žaba.*

Od domačih živali so v opisih kot primerjalni element uporabljeni vol, konj, pes, mačka, kokoš, petelin, svinja/prašič, krava, ovca:
*V gori raslo, s **konji** se paslo, a z gospodinjami se igralo,
kaj je to? – Sito.*

*Velik **pes** na potoku laja, pa vendar se nihče ne boji? – Mlin.
Kuhano je in pečeno, na mizo prineseno, pa ne je ne **pes** ne
mačka. Kaj je to? – Špila pri klobasi.*

***Svinja** skozi kravo vrv vleče? – Čevljarska dretna, ki ima na
koncu ščetino.*

*Imam **vola**, da si sam dela hlev, pa venjdar ne more vanj.
– Sveder.*

Od teh so najpogostejše primerjalne živali v različnih ugankah vol (25 različnih enot folklornih ugank v arhivu ISN), konj (13), svinja (10), pes in kokoš (vsak po 9). Navedene so v opisih tudi kot referenca, ki zanika, da je žival, za katero so stereotipno značilne opisane lastnosti, odgovor na zastavljeno uganko:

*V vodi živi, **riba ni**; po zraku leti, **ptica ni**; pod zemljo rije,
krt ni. – Vodena kaplja.*

*Se leska ko deska, travo pase, **krava ni**. – Kosa.*

Primerjave z različnimi živalmi s kmetije, npr. s kokošjo, petelinom, konjem, ovco, se lahko pojavijo ob opisu enega in istega predmeta oz. odgovora, npr. opis ust in zob:

*Bele **kokoške** izpod strehe gledajo, pa vendar so mokre?
– Zobje.*

*Poln skedenj jajc, **konj** po njih hodi, pa se nobeno ne ubije?
– Usta in zobje.*

*Dve vrsti belih **put**, v sredi pa rdeč **petelin**. – Zobje in jezik.
Jaz vem za hlevca belih **ovac**, na sredi je rdeče, ki venomer
klepeče. – Usta, zobje so beli, jezik je rdeč.*

Volk je npr. primerjalni element za kuhinjske elemente: ponev, kruh, celo vino.

*Pri nas imamo **volka**, ki je brez kože, ko gre v hlev, a v koži,
ko pride iz hleva? – Kruh iz peči.*

*Pri nas **volka** imamo, če mu damo jesti, tuli, če pa ne, pa molči? – Ponev.*

*V leseni hiši sem bolj miren nego jagnje, v koščeni pa hujši nego **volk**? – Vino v posodi in človeku.*

V opisu kot primerjalnem elementu je lahko tudi oglašanje živali, npr. lajanje, mukanje:

*Kaj je z gaja, rado **laja**, tere travo za opravo? – Trlica.*

*Bolj, ko ga cuka, bolj **muka**. – Zvon.*

***Gaga** kakor gos, pa gos ni; ima perje in kljun, pa gos ni. – Gosjak.*

III. Človek

Človek kot družbeno bitje je pogosto v opisu prave uganke. V opisih, kjer gre za primerjavo s človekom, so uporabljeni telo in deli telesa (glava, oči, usta, roke, noge, trebuh), čuti (vid, okus, tip, vonj, sluh), oblačila, razmerja, rojstvo in smrt, družbeni status ali pa dejavnost, vključno z omembo različnih poklicev in družbenih vlog. Opis lahko temelji na eni ali več osebah (predvsem pri tematiziranju sorodstvenih razmerij). S človekom so primerjani tako predmeti, rastline in živali.

Poimenovanja človeka kot osebe so neosebna oz. povezana s splošnejšimi kategorijami poimenovanja spola (in starosti) ali vloge v družini:

*V neki izbi je sto in sto petelinčkov: pride **stara baba**, pa vse iz izbe zapodi? – Krušna peč in omelo.*

*Pri nas imamo **babo**, ki skozi vrata smukne, pa culico zunaj pusti. – Šivanka in voz.*

*Pri nas imamo belo **deklico**, ki po belem protju teče, pa belo košarico v zobeh nese. – Kolovrat.*

Človek je tudi v ugankeh konkretiziran s pripadnostjo družbeni plasti; poudarjene skrajnosti so revež, bogataš in kralj (cesar):

*Vsakega **cesarja** ustrahujem, **revežem** pa se ne bo treba nič bati. – Vino, ki revežem ni nevarno, ker ga nimajo.*

*Mehko delam iz trdega, trdno iz mehkega, v sapi **revež** oživim, vode vedno se bojim? – Ogenj.*

*Pride, pri nas je in zopet gre; noben **cesar** in noben **kralj** ga ni videl niti slišal. – Čas.*

Družbene pripadnosti so poimenovane z dejavnostjo. Poklici oz. dejavnosti, navedeni v slovenskih pravih ugankah, so kmet, mlinar, klobučar, trobentar, bobnar, cerkovnik, ipd.:

Mlinar melje, mlin ropoče, namesto moke da nam toče.

– Grom.

Kdo se **cerkovniku** vselej iz cerkve prej oglasi, ko on v cerkev pride? – Glas ključa.

Berač gre v hišo, torbo pa zunaj pusti in trdno drži? – Sveder.

Kmet vsak dan vidi, kralj le redko, Bog pa nikoli. – Sebi enakega.

Okrogel, oglat ali podolgovat, bel, rjav ali črn, služim kraljem, gospodom in **kmetom**. – Klobuk.

Mati je leskela, hčer je vscanela, oče je **klobučar**, sin je **trobentar**. / Oče je **klobučar**, sin je **bobnar**, mati je scanela, hči pa obliznela. – Blisk, dež, oblak, grom.

Navajanje osebnih imen v ugankah je povezano s svetniškim koledarjem, in ne s človekom: s svetniki, ki označujejo dneve ali – še bolje – obdobja; poosebitev pa je najočitnejša besedna figura v njih. Te uganke so povezane s pridelkom in vremenom, podobno kot vremenski pregovori. Večina ugank, ki se navezujejo na koledar in svetnike, se nanaša na vinogradništvo in preverja poznavanje procesa gojenja trte in pridelave vina:

Martinček cviček, **Urbanček** pijanček? – Ob sv. Martinu ima vino še mnogo manj moči kot ob sv. Urbanu.

Pogosto so v opisih omenjeni posamični deli telesa, npr. zobje, noge, prsti, ali pa človekove aktivnosti, npr. tek, govorjenje, gibanje.

Nekateri deli predmetov in rastlin so poimenovani po delih človeškega telesa (konceptualne metafore), kar je v ugankah preneseno, npr. na noge pri stolu, zobe pri žagi, glavo pri zelju, oči pri krompirju ipd. Tem poimenovanjem sledi opis, ki kaže ali na anomalijo, kot je umanjkanje nekega drugega dela ali pa funkcije, ki bi jo moral del telesa opravljati, npr.:

Katera **glava** nima **nosu**? – Zeljnata.

Katera noga nima ne **pet** ne **prstov**? – Noga pri stolu ali mizi.

Prste ima, a živo ni. – Rokavica.

Drobno je za eno **roko**, kljun jeklen, rep lanen? – Šivanka in sukanec.

*Katere deklice imajo lesene **zobe**? – Grabljice.*

*Kdo ima v šoli najbolj trdo **glavo**? – Žebelj.*

*Katera starka ima največ **zob**? – Stara ura.*

*Kaj je to, ki ima život, **roke in hrbet, trebuha, nog in glave**
pa ne? – Kožuh.*

Pogost motiv v ugankah sta rojstvo in smrt kot začetek in konec obstoja. Tematiziranje rojstva je povezano s hitrim zaporedjem aktivnosti. Če je omenjena tudi smrt, so poudarjena nasprotja ali pa hitra minljivost. Vsekakor sta rojstvo in smrt povezana s posebitvijo v opisu, saj so za živali v slovenskem jeziku drugi izrazi, ki označujejo začetek in konec obstoja, tj. žival se skoti, izleže ipd. ter na koncu pogine.

*Komaj se **rodi**, že beži. – Dim.*

*Mati in oče se šele **rodita**, sin pa že po strehi leta? – Ogenj,
plamen, dim.*

*Mati je bila slaba, da brez palice ni mogla stati, pa je **rodila**
junaka, ki ves svet premaga. – Trta in vino.*

*Ko se **rodi**, bel je, ko **umre**, umazan je. – Sneg.*

*V vodi se **rodi**, na ograji zrasede, z materjo se snide in takoj
umre. – Sol.*

Rojstvo je lahko omenjeno tudi v kontekstu, kjer se zdi nemogoče, kot npr. dvakratno rojstvo ali pa nemogoča kombinacija rojstev:

Jaz sem mater rodil, ona pa mene. – Led in voda.

Dvakrat se na svet rodilo. – Pišče.

Nekatere uganke sicer opišejo predmet s človeško aktivnostjo ali značilnostjo, vendar nato zanikajo povezavo s človeškim:

V človeški obleki hodi, pa ni človek. – Bolha.

*Cedilo, medilo, po svetu hodilo, ni pilo, ni jedlo, pa vendar
živelo. – Sonce.*

IV. Opis s primerjavo z več osebami

Opisi z več osebami so v gradivu slovenskih ugank redkejši, navadno pa več oseb predstavlja več delov ali lastnosti opisanega:

*Dva gledata, dva poslušata, dva kažeta, štirje gredo, eden
se pa zadej poteplje. – Vol.*

Dve materi imata po pet sinov, vsem je enako ime? – Roki.

Oče se komaj rodi, sin se pa že po strehi vali. – Ogenj.

Kaj tvojega le drugi ljudje rabijo? – Ime.

Tudi ko gre za opis več predmetov, so ti še vedno del enega skupnega, lahko enega prostora:

Otroci pravijo, da bi kmalu dan bil, da bi svetil; mati pravi, da bi bila kmalu noč, da bi se počila; oče pa pravi, meni je vseeno, naj bo noč ali dan, saj zmiram enako trpim. – Okna, vrata, strop.

Uganke, ki za opis uporabljajo različna sorodstvena razmerja, pogosto navajajo več oseb, da prikažejo sorodstveni niz:

Katera mati svojega sina v plenice povitega do smrti s sabo nosi? – Koruzna lat.

Mati lesena, otroci železni. – Brana.

Hud oče, zlobna mati, gladki otroci. – Kostanj.

Mati je široka, oča je muren [črn], hči pa stoka. – Skleda, pisker, kuhalnica.

Sestra k bratu v vas hodi, a brat pred njo beži. – Luna in sonce.

Mož moža, mož ženo, brat sestro, žena pa nikoli moža. – Spovednik.

Enkrat je bil oče, je vsem sinovom kapice napravil, sam sebi pa nič? – Hrast in želod.

Poimenovanje več družinskih članov oz. nizanje sorodstvenih razmerij je pogosto za opis trte in vina ter kostanja ali pa več elementov iz posamične skupine. V teh opisih je pogosto kontekstualizirana družina: opis je zgrajen po načelu »oče in mati in otroci«:

*Je **mati** slabotna, še stati ne zna, pa **sina** se varuj, te vrže ob tla. – Trta in vino.*

***Mati** je pokopana, **oče** visi, **sin** pa po svetu hodi in ljudi moti. – Trta in vino.*

***Ded** v grobu leži, **hčerka** njegova na njem stoji, **mož** se je oklenjen drži, otroci pa po svetu hodijo in ljudi motijo? – Vinska trta.*

***Mož** je velik ko hrast, žena bodeča pošast, **hčere** pa majhne in ljube. – Kostanj.*

***Oče** je debel, **mati** kosmata, a **sin** je gladek. – Kostanj.*

***Oče** je črnček, **mati** široklja, **otroci** so pa repki. – Lonec, skleda in žlice.*

Opisi, ki uporabljajo človeka, njegove telesne dele in/ali dejavnosti ter družbeni položaj, so zelo produktivni: uganek, ki na ta način personificirajo odgovor, je veliko. Hkrati pa te uganke nazorno kažejo, kako iz najbližjega, torej svojega telesa in svojega obstoja, prenašamo razumevanje na drugo, npr. zobe pri glavniku, kapice pri želodu in rojstvo ognja, kar pomeni, da je konceptualna metafora za zunanji svet zgrajena s povsem osebnega stališča.

V. Rastline

Po opisih rastlin so slovenske folklorne uganke dveh vrst. V prvi skupini so v opisu pridelki oz. rastline, ki jih je človek kultiviral za svojo rabo – prehrambno ali estetsko:

*Seje se – **pšenica** ni, raste tud' – **konoplja** ni, cvete celo – pa roža ni, reže se – pa zelje ni, melje se – pa **žito** ni, duha se – pa **nagelj** ni, uživa se, kadar gori, spravlja se celo v zlato. Kaj je to? – Tobak.*

*Kaj je to: polno rešeto **lešnikov**, pa je en **oreh** med njimi? – Zvezde in luna.*

*Jaz vem za eno njivo **graha**, ki le po noči cvete? – Zvezde.*

*Kaj je to: vino brez posode, vsake sorte cvetlic in drugoletne **jabolka**. – Grozdje, med in brinje.*

V drugi skupini je primerjan del rastlinskega sveta s splošnim poimenovanjem rastline ali njenih delov:

*Katerim **cvetlicam** mraz najmanj škoduje? – Ledenim na oknu.*

*Imamo tako **drevo**, da sta iz njega dve koriti, dve kopiti, pa še peharček? – Želod.*

*Je **drevo**, na katerem raste 12 vej, vsaka veja ima po 30 vej, vsaka veja ima po 12 belih in 12 črnih jabolok? – Leto, meseci, dnevu ure.*

*Katera posoda ima na vrhu **korenine**? – Zvon.*

Cvetje in drevje je redkeje poimenovano z vrsto (npr. nagelj ali jablana), medtem ko so žita, zelenjava in sadeži poimenovani tudi s posamično vrsto, saj prav ta nosi metaforični prenos in asociacijo na odgovor (npr. grah in zvezde).

VI. Naravni pojavi

V opisih ugank so pogosti tudi naravni pojavi, ki nazorno slikajo odgovor, npr. vreme, deli dneva, letni časi in nekateri zvočni in vidni pojavi.

Naravni pojav lahko za opis uporabi zvok ali samo gibanje pojava:

*Šum šumi, **grom** grmi, bela baba skozi leti. – Mlin.*

*Medved prha čez tri breke, klen pritiska, z ritjo **bliska**?*

– Kosa.

Lahko pa je neposredno poimenovan – kot vremenski pojav ali del dneva:

*Znam za prsteni kramec, ki nima strehe, pa vendar **dež** v njega ne pride. – Lastovičje gnezdo.*

*Kaj je težko kot svinec in vendar hitrejšje kot **veter**? – Svinčena krogla.*

*Noč in **dan** se umiva, pa vedno bolj je črno. – Mlinsko kolo.*

Letni časi in deli dneva so večinoma uporabljeni, da postavijo dogajanje v določen časovni razpon:

***Podnevi** sluga, **ponoči** gospa. – Čižma [čevelj].*

*Kadar me vidiš, takrat sem pri tebi; kadar vidiš, takrat me ni; **noč** me ljubi, a **dan** sovraži? – Tema.*

***Spomladi** te veselim, **poleti** te hladim, **jeseň** te živim, **pozimi** te gorkim? – Drevo.*

*Na polju dobiš moža, ki ima devet lukenj, in ko **zima** pride, zmrzne. – Čebula.*

Metaforično pa se dan in noč nanašata na barvo v odgovoru – belo in črno:

*Belo je, a **dan** ni, črno je, a **noč** ni, zeleno je, trava ni, rep ima, krava ni. – Sraka.*

Med naravne pojave sodi tudi zaznavanje barve kot valovne dolžine svetlobe.¹¹ Barva v ugankah ni nikoli navedena metaforično, temveč je v opisu vedno kot za odgovor značilna barva. V opisu je lahko tudi natančnejše določilo opisanega predmeta, kot npr. barva oblačila:

***Rdeče** hlače, **belo** meso, **črna** duša, kaj je to? – Jabolko.*

***Rdeča** kapča po hiši tapča. – Kokoš.*

Nizanje v opisu je lahko tudi eliptično: z naštevanjem podrobnosti iz odgovora, npr. naštevanje barv, (neobvezni) primerjalni predmet ali pojav pa služi kot referenca za stereotipno podobo lastnosti, tj. barve:

*Sprva **belo ko sneg**, potem **zeleno ko trava**, nazadnje **rdeče ko kri**? – Češnja.*

*Veliko kakor hiša, majhno kakor miš, **zeleno** kakor detelja, **belo** kakor sneg, **črno** kakor oglje? – Oreh.*

*Rep ima, pes ni, **belo** je, sir ni. – Repa.*

*Okrogel, oglat ali podolgovat, **bel**, **rjav** ali **črn**, služim kraljem, gospodom in kmetom. – Klobuk.*

*On gre **črn** v toplice, pa pride **rdeč** nazaj. – Rak.*

Kombinacija več barv v opisu navadno označuje časovno spremembo v procesu, npr. zorenje:

***Zeleno** ko deteljica, **belo** ko sneg, **rdeče** kot kri, kaj je to? – Češnja.*

Raziskava o barvah v slovenskih folklornih ugankah (Babič 2018) je pokazala, da so v opisu barve redko navedene. Razlog je predvsem, da navajanje barve kot realne lastnosti neposredno usmerja k odgovoru. Najpogostejša barva v slovenskih folklornih ugankah je črna, sledi ji bela, kar je tudi v skladu s hipotezo Berlina in Kaya (1991 [1969]) o evoluciji barvnih poimenovanj v jezikih, po kateri sta se najprej razvila izraza za belo in črno kot oznaki za svetlo in temno. Po številu omemb jima sledijo rdeča, nato zelena in rumena, šele potem tudi druge. Rožnate, vijolične, srebrne, sive, zlate barve v obravnavanem gradivu ni (Babič 2018: 50). Vsekakor gre pri izboru navajanja barv v ugankah za tiste, ki so iz okolja, so pogoste in zato dobro poznane; predvidevamo lahko, da so poimenovanja barv, kot so rožnata, vijolična, zlata ipd., zlita s poimenovanjem primarnejših barv – rdeče, modre, rumene, zelene.

Prav tako se v opisu uporabljajo zvoki in onomatopejske besede. Živalski zvoki so bili omenjeni že v razdelku o omembi živali v opisu, na tem mestu pa omenimo zvoke iz okolja, ki jih ustvarjajo predmeti:

*Derci **derdrajo**, mermerci **mermrajo**, belo gospo ven peljajo. – Mlin in moka.*

***Friča frača** po gozdu svinje obrača. – Glavnik.*

VII. Materialni svet

Uganke za svoj opis črpajo tudi iz človekovega materialnega sveta: za opis so uporabljeni tako predmeti gospodinjstva, higienski pripomočki, notranja stanovanjska oprema in orodje, različne vrste bivališč in njihovih delov ter obdelovalne površine.

Od bivališč so v opisih slovenskih folkornih ugank priljubljeni grad in hiša, pa tudi hlev:

*Imam poln **hlev** ovac, vsake ime poznam, pa koliko jih imam, ne vem. – Čebele.*

*V **štalo** molčoč, iz štale bečoč. – Ponva z mastjo.*

*Vem za **grad**, ki ves na železu stoji? – Konj.*

*Bac bac, polna **hiša** rac, pa vse so brez repa. – Čebela.*

*Katera **hiša** ni lesena? – Polževa.*

Poleg omembe cele zgradbe je pogosto omenjen tudi njen del, npr. vrata in okna:

*Pri nas imamo babo, ki skozi **vrata** smukne, pa culico zunej pusti. – Šivanka in vozelj.*

*Gre skozi **okno** in ga ne odpre. – Svetloba.*

Največ različnih odgovorov je opisanih s primerjavo z gradom in navajanjem oken in vrat; tako so kot hiša brez oken in vrat opisani npr. jajce, buča in buba (Taylor 1943: 132):

*Vem za en **grad**, ki nima ne **oken** ne **vrat**. – Jajce.*

*Pisan **grad**, če ga obtečeš devetkrat, pa nima ne **oken** ne **vrat**. Kaj je to? – Pisanka.*

*Imam **grad**, ki nima nobenega **okna**, pa vse polno gospodičen? – Buča.*

*Vem za **grad**, ki nima ne **oken** ne **vrat**, pa vendar gospod v njem prebiva. – Buba ali kokon sviloprejk.*

V opisu so poleg hleva tudi živali – volk, prašič, ovce ipd.:

*Imam poln **hlev** belih ovac, ena je rdeča, a najbolj klepeča? – Zobe in jezik.*

*Pri nas imamo volka, ki je brez kože, ko gre v **hlev**, a v koži, ko pride iz hleva. – Kruh iz peči.*

V pravih ugankah je za opis pogosto poimenovan tudi zunanji svet, npr. naravna krajina:

*Kaj je to: v **gozdu** vsekano, v hlevu zrejeno in v hiši tepeno? – Sito.*

*Hribček ima dve nogi, na **hribčku** je **travnik**, na njem se pasejo bele ovce. – Človek.*

*Dva brata sedita pod enim **hribčkom**, pa drug drugega ne vidita. – Očesi.*

*Je poln **travnik** jajc, en vol pride mednje, pa ne pohodi nobene. – Zvezde na nebu in mesec.*

*Železna kuzla po leseni **dolini** laja. – Strgulja v kadunji za kruh.*

*Na kateri **cesti** ni nobenega prahu? – Na rimski cesti.*

Ali pa različne obdelovalne površine, kot sta njiva in vrt:

*Na našem **vrtu** stoje možički; ako jim vzameš klobuk, jokal se boš? – Čebula.*

*Bela **njiva**, črno seme, modra glava, ki ga seje? – Pisanje.*

*Grbavo prase vse **polje** popase. – Kosa ali srp.*

Med primerjavami, ki spadajo v predmetni svet hiše, so tudi tiste s hišnimi predmeti, pri čemer so še posebej pogosti predmeti iz kuhinje in dvorišča, pa tudi orodja za obdelavo zemlje (srp, ralo ipd.). Gre za predmete za osebno higieno (npr. glavnik), predmete za urejanje prostora (npr. platno), pripomočke iz kuhinje (npr. skleda, žlica) ali različne pripomočke in orodja za izdelavo oz. opravljanje določene dejavnosti (npr. pero, metla, kolovrat itn.):

*Na lesu je les in na lesu je slama, na slami pa **platno** in živa raca gori kobaca? – Postelja in človek na njej.*

*Je ena **skleda** graha, pa se po vsem svetu spaha. – Zvezde na nebu.*

***Skleda** masti se po celem svetu pusti. / Polna **žlica** masti vsemu svetu dosti. Kaj je to? – Sonce.*

*Striček most dela brez **sekire** in brez **noža**. – Led.*

*Kdo zna na star **kolovrat** enako hitro in na tenko prestij? – pajek.*

*Spreдай kakor **glavnik**, v sredi kakor jagnje, a zadej kakor **srp**? – Petelin.*

Poleg teh so pogosta tudi obuvala in oblačila:

*Kdo ima tri pare **čevljev** pa nobene noge? – Seženj.*

*Zelena **kapa** do ušes klapa. – Lešnik.*

*Kaj je to: kvišku raste, doli kima in rdeč **hlače** ima? – Čebula.*

*Hodi brez nog, ima **rokave** brez rok, usta brez besed. – Senca.*

*Kdo ima iz samih šivank **suknjo**? – Jež.*

Opisi pogosto kombinirajo več različnih predmetov in lastnosti. Z zaporednim naštevanjem delov hiše, orodja, delovnih pripomočkov, živali in rastlin primerjajo lastnosti odgovora. Pri teh se uganka ne osredini zgolj na določen enovrsten opis, temveč z raznovrstnostjo primerjav prikaže več lastnosti ali umanjkanje teh lastnosti, hkrati pa z navajanjem več primerjav zmede uganjevalca.

*Pišem, pa nisem **pero**; brijem, pa nisem **britev**; pometam in nisem **metla**. Kdo sem? – Veter.*

***Njiva** je, pa ni **njiva**; **vrt** je, pa ni **vrt**, hiša je, pa ni hiša. Kaj je to? – Pokopališče.*

V eliptičnem opisu je lahko poudarjen tudi način, kako je nekaj izdelano, pri čemer opis preverja poznavanje postopka pridelave:

*V planini **posekano**, v štali rojeno, na tnalu **obdelano**, v hišo **prineseno**, pa za uh tepeno? – Sito.*

*V gozdu **usečeno**, po plazu **privlečeno**, po svetu hodi in ljudi moti. – Gosli.*

V vodi se rodi, na ograji zraste, z materjo se snide in takoj umre? – Sol.

Podobno je v eliptičnem opisu tudi položaj predmeta, ki je v odgovoru:

V nebesih ni, na zemlji ni, na svetu pa je. Kaj je to? – Čoln.

Opisi ugank črpajo iz poznanega sveta podobnosti in asociacije. Opisi so lahko zgrajeni na primerjavi z živim bitjem: živaljo, človekom ali rastlino ali pa s predmetom iz obkrožujočega sveta. Pogosto gre pri opisu za neskladje »živitosti« ali pa vrste z odgovorom: predmet je opisan s personifikacijami, človek pa s krajinskimi prizori.

Množičnost pojava v odgovoru (npr. zvezde, zobje ipd.) je ponazorjena z množičnostjo opisnega (perjad, stročnice, drobnica ipd.). Pri rastlinah v odgovoru je pogost opis z oblačili (hlače za čebulo, kapa za lešnik ipd.).

Opis lahko navaja tudi lastnosti ali dejavnosti, medtem ko je eliptični samostalni odgovor v uganki. Pri takih pravih ugankah je pogosto tudi navedena lastnost in ob tem zanikanje na prvo asociacijo (npr. *črno je, pa ni noč, grenko je in ni pelin* itn.)

Odgovori na prave uganke

Odgovori na prave uganke so prav tako iz človekovega neposrednega sveta. Predstavljajo poznan svet z njegovimi lastnostmi, ki omogočajo določeno besedno igro. Kakor je razvidno iz uvodnega razlagalnega dela o pravi uganki, te v vsakem pogledu iz različnih okolij in kategorij ustvarjajo povezave med živim in neživim svetom in med različnimi živimi bitji (med človekom in živaljo ali rastlino) ter med predmeti in naravo ipd. Človek s temi primerjavami išče podobnosti in razlike in v tem pogledu uganke postavljajo človeka v ta svet in med različna živa in neživa bitja.

Prave uganke v odgovorih navajajo predmete iz gospodinjstva (iz kuhinje, hiše in okoli vhoda), živali, rastline, pridelke, dejanja in naravne pojave. Taylor (1951: 5) je celo trdil, da evropska tradicionalna uganika obravnava predvsem predmete iz »ženskega sveta«: kar je vidno v hiši ter svet skozi okno. Tako so npr. v odgovorih šivalni pribor, sveče in določena domača opravila:

Podnevi gospa, zvečer pa dela? – Sveča.

*Povej mi železen kotliček, ki ima uho, pa nobene glave.
– Šivanka.*

*Mali lepo narejeni, pa se žena pri njem muči. – Kolovrat.
Jaz vem za babo, ki na zobu visi. – Kuhalnica.*

*Jaz vem za tako stvar, ki je sto konjev ne odvleče na breg,
jaz sam pa jo odnesem. – Klobka.*

Pa vendar je med odgovori tudi precej predmetov iz sveta moških, npr. različno orodje, s katerim so rokovali večinoma moški (sveder, plug, žaga idr.):

Zemljo rije, pa ne potrebuje ne soli ne vode? – Plug.

*Berač gre v hišo, torbo pa zunaj pusti in trdno drži? – Sveder.
Grbavo prase vse popase. – Kosa.*

Kdo gre v les, pa iz lesa gleda? – Sekira.

*Jaz vem za eno zver, ki teče ko hudir, ima laške suštafe in
kranjske zobe. – Žaga.*

Odgovori v pravih ugankah iz arhivskega gradiva so predvsem predmeti, dejanja, rastline, živali, naravni pojavi iz razmeroma običajnega vsakdanjika na podeželju, od ure in jajca pa vse do pravde.

I. Živali

Med odgovori so domače in divje živali; med divjimi živalmi je najraznovrstnejša skupina žuželk (čebela, pajek, bolha, mravlja, uš), sledijo živali z vrta in neposredne okolice hiše (krt, miš, polž, žaba, rak, sraka, sova):

Ima velike oči, a vendar nič ne vidi. – Sova.

Kdo še ni videl svoje hiše od znotraj? – Polž.

Od znotraj meso, od zunaj kost. Kaj je to? – Rak.

Črn, kakor kovač, orje, kakor orač, pa ni kovač ne orač? – Krt.

Divjih zveri – za razliko od opisov v pravih ugankah – v odgovorih iz obravnavanega arhivskega gradiva tako rekoč ni. Le ena uganka ima odgovor volčica (volčja samica), pa še pri tej gre za precej enostavno obliko prave uganke:

Kdo davi kakor volk? – Volčica.

Od domačih živali se v odgovoru pojavljajo krava, kokoš, petelin, jajce/pišče, koza, mačka, svinja, vol, pes, konj:

Štiri postiljajo, dva svetita, eden sam leži? – Pes.

V hišo dvonoga, na rami prinese trinoga, pod mizo leži štirinoga. Dvonoga zagrabi trinoga, ga vrže v štirinoga.

Kaj je to? – Šuštar, trinogi stol in pes.

Dvoj bingl enak, štiri nog, kratek zafrtok. – Koza.

Kdo ima ostroge, pa jih ne rabi? – Petelin.

Kdo okoli hiše leta, pa sodček v životu nosi? – Kokoš.

Štiri ušesa, dva trebuha. – Konj in jezdec.

V odgovoru je lahko samo del živali, kot npr. gosje pero ali kožuh, vendar so te uganke redkejše: del živali je uporabljen kot za človeka uporabni predmet (gosje pero = pisalo; kožuh = tekstil), ne pa več kot del živega bitja:

Kosmatinu glavo odrežem, srce izderem, dam mu piti in začne govoriti. – Gosje pero.

Hrbet ima – trebuha ne, roke ima – nog ne, lase ima – glave ne. Kaj je to? – Kožuh.

Priljubljen odgovor v slovenskih (pa tudi drugih evropskih) pravih ugankah je jajce, kar je razbrati iz tega, da je ugank z odgovorom *jajce* veliko, precej pa je tudi variant posamične uganke:

Vem za grad, ki nima ne oken ne vrat. – Jajce.

Znotraj je belo in rumeno, a to, kar iz njega pride, je živo?

– Jajce in pišče.

Življenje ima, ali nič se mu ne zna. – Jajce.

Ako gori zaženeš, je belo, ako doli pade, je rumeno. – Jajce.

Hiša polna je jedi, vzeti pa nikoder nič ni. – Jajce.

Iz živega mrtvo, iz mrtvega živo. – Jajce.

Imam en sod, dvoje vin drži, pa nima nobenega obroča.

– Jajce.

Kdo čez steno soli prosi? – Jajce.

Živali so v odgovoru lahko obravnavane tudi med izvajanjem dejavnosti, pri čemer opis poda metonimični prizor, odgovor pa celoten kontekst dogajanja:

Če pride, ne pride, če pa ne pride, pa pride. – Če pride tič, oves pobero, če pa tiči ne pridejo, oves pride.

Cingili visi, čakele čaka, cingele odpade, čakale ga popade?

– Želod visi na dobu, svinja čaka pod dobom, želod odpade, svinja ga popade.

II. Človek in deli telesa

Človek je ustvaril precej ugank, ki se nanašajo na telo ali dele teles. V (ne)metaforičnem opisu gre za glavne, vidne lastnosti.

Človek (dobesedno) je odgovor na tri uganke, ki v opisu metaforično navajajo dele telesa:

Eno drevo na dveh stopah stoji, v tem drevesu je en: zdenec, na zgornjem koncu tega zdenca je peč, a znotraj iz mesa grebljica, ob peči je dimnik, iz katerega na dve luknji se dim kadi; pri tem dimniku dve sveči gorita, ob teh dveh svečah je ena velik gozd, po tem gozdu se nekje svinje prekaste pasejo, kaj je to? – Človek.

Hribček ima dve nogi, na hribčku je travnik, na njem se pasejo bele ovce. – Človek.

Na zemlji drevo, na drevesu voda, na vodi kamen, na kamnu železo, na železu meso? – Človek.

Človek v odgovoru nastopa tudi v folklorizirani Sfingini uganki, kjer je v opisu njegovo gibanje:

Spočetka po štirih, pozneje po dveh, nazadnje po treh. – Človek.

Več je ugank, ki imajo v odgovoru del telesa (zobe, jezik, usta, roko in prste):

*Dve vrsti belih put, v sredi pa rdeč petelin? – Zobje in jezik.
Majhen je kakor miš, pa ima vendar največjo moč na svetu? – Jezik.*

Manjši kot kos – vselej le bos, idem pred tabo – z očmi nad sabo. Kaj je to? – Nos.

Godci v goro godejo, pa nikoli v goro ne pridejo. Kaj je to? – Grlo.

Dve cesarični v carskem dvoru sede, vsakega vidita, a same sebe ne. – Oči.

*Dve materi imata po pet sinov, vsem je enako ime? – Roki.
Kaj se samo obeli? – Lasje.*

Kaj nosi človek na svojem telesu? – Kožo.

Glava v odgovoru nastopa samo s pridevniškim določilom: siva/plešasta/gola glava, in sicer le na en tip uganke:¹²

Jaz nimam, pa ne želim; ko bi imel, pa za cel svet ne dam, kaj je to? – Siva/plešasta/gola glava.

Marsikatera od teh ugank razkriva tudi širše konceptualno razumevanje, npr., da je nekaj čisto kot oko (*Kaj je najčistejšega na svetu? – Oko.*), tj. brezmadežno, solze pa kot izraz iskrenega čustva – žalosti, kesanja ali sreče. Na ta način, s poznavanjem kulturnega okolja, tj. poznavanja načina življenja, jezika, simbolnega sistema, lahko tudi interpretiramo uganke v širšem kontekstu in z njimi kulturne značilnosti.

V odgovoru je pogosta človekova dejavnost, tudi poklic. Človek med izvajanjem dejavnosti je razmeroma zapleten odgovor:

Na gori, na gori, na gori je lan, na smreki, na smreki, na smreki je studenček. Kaj je to? – Dekla, ki vodo nese.

Kdaj je živ človek v hiši brez glave? – Kadar skozi okno gleda.

Kaj gre poprek v cerkev? – Dete, ki se nosi v naročju.

Kaj je to: ima osem nog, šest ušes, tri glave, pa tri repe? – To je mladenič, kadar po staroziljskem običaju z družico na žrebku k svatbi jezdi.

Dva vlečeta, osem jih čaka, pet jih pa rine, vselej je taka. – Pri obuvanju čevljev.

Deset junakov vleče meh na prdežev breg. – Oblačenje hlač.

*Bela njiva, černo seme, modra glava, ki ga seje? – Pisavec,
ki s črnilom na beli papir piše.*

Taka vrsta uganke je obveljala za težjo, opis pa je moral prikazati dovolj jasno sliko, da je ta ustrezala celotnemu kontekstu odgovora. V navedenih zgledih opis teh dejavnosti in odgovori slikajo trenutke iz preteklega življenja in dnevnih navad ali pa obredov življenjskega kroga (poroka). V te uganke so ujeti prizori in razumevanje posamičnih dejavnosti v preteklosti.

Med odgovori so navedeni poklici, ki so bili poznani predvsem v 19. stoletju; danes so vrvarji, mlinarji ali kočijaži redki. Tako te uganke ohranjajo spomin na skoraj pozabljene dejavnosti in na takratne stereotipne podrobnosti, na razumevanje poklicev in posamičnih delov delovnih procesov, ki so navedeni v opisu (npr. pri vrvarju):

Kje se snide največ lisic? – Pri krznarju.

Kje se voda najdražje prodaja? – V lekarni.

Kdo vozi pod mostom, ne pa po mostu? – Brodnar.

S klobukom pred cesarjem sedi. – Kočijaž.

Kdo gospoda naredi? – Krojač.

Mož moža, mož ženo, brat sestro, žena pa nikoli moža.

– Spovednik.

Kdo pije vino, kadar ima vodo, kadar pa nima vode, pije vodo? – Mlinar.

Kateri ljudje živijo ob vodi in vetru? – Mlinarji.

Kdo mora vse narobe narediti, da je prav? – Bukvotiskar.

Kdo išče, česar nihče ni izgubil? – Lovec na divjačino.

Kateri rokodelci hodijo rakovo pot? – Vrvarji.

*Kateri delavec opravlja najbolj nepotrebno delo? – Dimnikar,
ker se tam praska, kjer ga ne srbi.*

III. Rastline in njihovi deli

V kategorijo rastlin so uvrščena tako splošna poimenovanja rastlin kot tudi povrtnine, poljščine, plodovi, pridelki, okrasne rastline in deli rastlin.

Drevo, brez natančnejše opredelitve vrste, se pojavlja kot odgovor v dveh ugankah:

Spomlad te veselim, poleti te hladim, jeseni te živim, pozimi te gorkim. – Drevo.

Kdo ima oči, pa vendar ne vidi? – Drevo, kadar popke poganja.

Rože, žita, rastline ali drugi splošnejši izrazi niso omenjeni v odgovorih na tu obravnavane prave uganke.

Določnejša poimenovanja dreves ali grmov so za hrast, oreh, češnja, lesko; povezana so tudi z njihovo rabo – ali rabo lesa ali pa s plodovi, ki jih dajejo, podobo plodov in uporabnostjo:

Dokler je živ, hrani žive, a mrtev žive nosi? – Hrast.

Oče ima mnogo sinov, vsem kupi kape, le sebi ne, kaj je to? – Hrast.

Imamo tako drevo, da se naredi iz njega kolarska kobilica, dvoje kodinj in dva vinska ploha. – Oreh.

Pozimi cveti, poleti zeleni, jeseni rodi. – Leska.

Pogosto so v odgovoru poleg poimenovanega drevesa nanižani še plodovi:

Oče je velik ko gora, mati je zleht ko hudoba, otroci pa dobri.

Kaj je to? – Kostanjevo drevo, ježica, kostanj.

Od zelišč je med odgovori najpogosteje navedena kopriva (sedem različnih enot folklornih ugank v arhivu ISN):

Dan in noč gori, pa vendar ne zgori? – Kopriva.

Od okrasnih rastlin oz. tistih, katerih pomen je (bil) predvsem estetski, so v odgovoru navedeni mak, mačice in nagelj:

Majhen možic, je polno koščic, na glavi ima kronico, doli pa palico. Kaj je to? – Mak.

Katere mačice nikoli ne zrastejo, da bi bile mačke? – Mačice na vrbah.

V zelenem grmiči, v rudečem klobučiči. – Cvetoča gvozdika ali nagelj.

Plodovi dreves ali grmov (npr. želod) so prav tako lahko element v opisnem odgovoru ugank, lahko pa so tudi samostojni odgovor na uganko, npr. češnja, jabolko:

Sprva belo ko sneg, potem zeleno ko trava, nazadnje rdeče ko kri? – Češnja.

Rdeče hlače, belo meso, črna duša, kaj je to? – Jabolko.

Kaj ima zobe kot žaga, žaga ni, dolgo je kot vrv, vrv ni, zeleno ko trava, trava ni. – Robida.

En oče ima veliko sinov, vsem da kapice, samo sebi ne. – Hrast z žirom ali želodom.

Bingelj binglja, krehelj krehlja; Bingelj doli pade, ga krehelj popade. Kaj je to? – Želod in prašič.

Še pogosteje so v odgovoru poljščine in povrtnine, npr. korenje, zeljna glava, čebula, medtem ko v obravnavani zbirki ugank ne najdemo npr. solate ali boba:

Na polju stoji možiček, ki ima rumeno obleko pa zeleno kapo. – Korenje.

Katera reč ima srce v glavi? – Zeljnata glava.

Belo je, dan ni, črno je, noč ni, zeleno je, trava ni, rep ima, krava ni! – Repa.

Na našem vrtu stoje možički; ako jim vzameš klobuk, jokal se boš. – Čebula.

V rastlinski svet se uvrščajo tudi gobe – kot gozdni plod, ki raste iz zemlje in ga človek uživa ali uporablja v obredju (npr. drevesne gobe pri velikonočnem obredju, ko blagoslovijo ogenj, drevesne gobe položijo v novi ogenj, da se zaneti, nato to na podeželju nesejo domov in dajo v peč) oz. je pogosto viden tudi drugače v naravi (drevesne gobe, različne gobe na gozdnatih tleh):

Nič ne je, a vse popije, pa se vendar nikoli ne upijani. – Goba.

Od žit so v odgovorih vse tri nekdanje najpogostejše vrste:

V cvetu mladosti najslajše dišim, v zrelosti svoji pa kmeta redim. – Ajda.

Kaj je poleti oblečeno, pozimi slečeno? – Koruza.

Odrezan, zvezan, v križ dan, bičan, ni Bog, pa bo Bog. – Pšenica.

Med ugankami pa je v odgovoru razmeroma pogosta eksotična rastlina, ki ne raste v slovenskem prostoru, je pa bila pogosto v uporabi, tj. tobak. Opis kaže na delno poznavanje same rastline, predvsem pa pogostost njene uporabe:

Seje se - pšenica ni, raste tud' - konoplja ni, cvete celó - pa roža ni, reže se - pa zelje ni, melje se - pa žito ni, duha se - pa nagelj ni, uživa se - kadar gori, spravlja se celo v zlato; kaj nek' - kaj nek' je to? – Tobak.

V odgovorih iz rastlinskega sveta vsekakor prevladujejo rastline, plodovi, gobe ipd., ki so tesno povezani z vsakdanjikom človeka: v večini so sestavine človekovega (in/ali živinskega) jedilnika. Rastline in plodovi, ki niso v rabi v prehrani, so okrasni.

IV. Prostor in čas

Kategorija prostor in čas je zelo široka: zajema krajino, opredelitve časa, pa tudi vremenske pojave in posledice.

Med odgovori na uganke so opisi krajine in posebnosti določenih procesov v njej. Prostor tu označuje naravno in kulturno krajino, najpogosteje so predstavljene opazne podobe in spremembe v domačem okolju:

Poleti v kožuho, po zimi gol? – Gozd.

Morje ni, suho ni, ladje ne plavajo po njem, a tudi ljudje ne morejo po njem hoditi. – Močvirje.

Dolga, kam greš? – Podbrita, kaj me prašaš? – Reka in senožet.

Kdaj je največ cevi proti nebu obrnjenih? – Strnenih, kadar se žito požanje.

Mlada gospa, pa se samo dvakrat v letu češe? – Travniki, ki se po dvakrat na leto poseče.

V. Vremenski in nebesni pojavi

Pojavi na nebu in vremenski pojavi so ljudem pogosto vidni. Med najvidnejšimi so nedvomno sonce, luna in zvezde, zato so ti pogost odgovor na zastavljeno uganke.

Polno rešeto lešnikov, le en oreh med njimi. – Zvezde in luna.

Žlica masti vsemu svetu dosti. – Sonce.

Kaj gre brez nog po zidu? – Sonce.

Zelo priljubljeni odgovori so tudi vremenski pojavi, predvsem tisti, ki jih zaznavamo z različnimi čutili – veter, dež, sneg:

Kdo se joka, kadar sonce sije? – Sneg.

Močan, da strehe raznaša, pa majhen, da gre skozi vsako luknjo. – Veter.

Kaj gre čez morje, pa sence nima? – Sapa.

Je tenko ko drčeta, visoko kot smreka. – Dež.

Zastavljavcem uganek so pritegnila pozornost tudi izjemna stanja kot posledica vremenskega stanja:

Katera voda je na svetu največa? – Rosa, ki pokriva hribe in doline.

Jelen mrda čez vse brda, vzdigne glavo, čez najvišjo goro; kaj je to? – Megla.

Poleg teh so voda, ogenj, svetloba in zrak kot del obkrožujoče narave in opazovanja njene spremenljivosti in moči skoraj samoumevni odgovori:

Kaj je močnejše kot jeklo? – Ogenj.

Kaj je hujše kot ogenj? – Voda.

Kdo teče pa nima nog? – Voda.

Kako zapišeš voda s tremi črkami? – Led.

Kaj je močnejše od morja? – Valovi.

Jaz sem na zemlji in nad zemljo, okoli tebe sem podnevi in ponoči, bodisi da čuješ ali spiš, ugani, kdo sem? – Zrak.

Imam tovarišico, ki me povsod spremlja, naj grem naprej ali nazaj, nikoli z njo ne govorim, a vendar se je ne iznebim? – Senca.

Dojemanje časa v kategoriji prostor-čas je eno od osnovnih antropoloških dejstev: umestitev v življenjski cikel, razdelitev časa v obvladljive in opredeljujoče enote, tj. ciklično leto, je vidno tudi v ugankah. Uganke, ki za odgovore terjajo poznavanje časa, njegovo minljivost, imajo metaforične opise delitev in vsebujejo tudi razumevanje različnih časovnih odsekov:

Kateri dan sonce ni zašlo? – Današnji dan.

Kdaj je kmetu najbolj dolgčas? – O kresu.

En dob (hrast) ima dvanajst vej, na vsaki veji štiri gnezda, a v vsakem gnezdu sedem ptičev im vsakemu ptiču je drugače ime? – Leto.

Vsako jutro najprej srečamo. – Starost.

VI. Predmetni svet

Pričakovano so med odgovori na folklorne uganke pogosti predmeti, ki jih človek uporablja kot orodje, pripomočke ipd.; to so predmeti, ki so v človekovem obzorju tako rekoč vsak dan in so dobro poznani. Njihove očitne značilnosti pa so predstavljene tako, da jih je težko povezati neposredno s tem predmetom.

Odgovori iz predmetnega sveta obsegajo opazovanje zgradb, orodja, drobnejših pripomočkov in oblačil. V največ odgovorih so orodje in deli orodja, povezani z zvoki, ki so jih oddajala, proces uporabe ali pa samo videz:

Nas trojno edine, za uhe na kline in droge iz gaja, vsak hlapec razsaja. – Vile.

Kriv je, pa ga nihče ne obsodi. – Srp.

Leseno telo, železno uho, moji zobje druge jeze. – Sekira.

Najprej me poženi, še vedno redim. Nazaj me poženi, do konca zmedlim. – Vreteno na kolovratu.

Nad zemljo les, nad lesom voda, nad vodo kamen, nad kamnom železo, nad železom živo meša? – Brus.

Mi smo brez rok, z repom, brez nog, k delu nas jemlji, z zobmi po zemlji. – Grablje.

Kriva krivača svet obrača. – Oralo.

Kateri zobje nikoli ne bole? – Zobje v brani.

Kaj je to, ki vnemar rane seka, pa vendar nikdar krvavo ni? – Drevača.

Migne, rigne pa terči? – Statve.

Večina orodij, ki so navedeni med odgovori, ni več v uporabi, npr. poljedelsko orodje za ročno obdelavo in nekaj rokodelskega orodja.

Pri odgovorih, v katerih so zgradbe in deli zgradb, so velike, opazne podobe, izjema je le opeka:

Lev leži na zemlji, noge ima v zemlji, žive ljudi žre in zopet žive pljuje. – Hiša.

Kaj je tri čevlje pod zemljo, česar ni tri čevlje nad zemljo? – Zid.

Po zimi nago, poleti oblečeno. – Kozolec.

Mi imamo takega deda, ki vsak dan po trikrat kadi. – Dimnik.

Luknja pri luknji, pa vendar vodo drži. – Slamnata streha.

Ni notri, ni zunaj, pa je vendar. – Okno.

Kakšen je razloček med tem, ki potrka, in onim, ki odpre?

– Vrata, ki ločijo tega, ki potrka, od onega, ki odpre.

Ni kradel, nič naredil, pa je obešen bil? – Zvon.

Kaj je pozimi belo, poleti rdeče? – Opeka.

Črni mali okovani dobro dom čuva? – Ključavnica.

Stavbe oz. hiše so bile prostor, razumljen kot dom. V njem so pohištvo, kuhinjski pripomočki, oblačila in obutev ter vsakdanji predmeti, npr. pisala, listi, knjige ipd. Vsi predmeti iz hiše so potencialni odgovor na opis.

Od pohištva kot dela prostora v odgovorih ugank so pogosti predvsem postelja, miza in stol:

*Na lesu je les in na lesu je slama, na slami pa platno in živa
raca gori kobaca. – Postelja in človek na njej.*

Po treh teče, štiri pa kvišku moli. – Zibelka.

Štirje mrtvi živega nosijo. – Stol.

Pohišstvo je večkrat navedeno kot del opisanega konteksta v odgovoru, v tem kontekstu pa so tudi drugi predmeti, živali in človek:

*V hišo pride dvonoga, na rami prinese trinoga, doli postavi
trinoga, pa skoči v štirinoga. Kaj je to? – To je šuštar,
ki pride v hišo po dveh nogah, na rami nese trinoga, t.
i. šušterski stol, ki ima tri noge in obstoji iz okrogle in
lesene, nekoliko vdolbene plošče; ta stol postavi na tla
in se zakadi v štirinoga, to je v psa, ki je v hiši.*

*Les na les, platno vmes, živa raca, mrtev klun. – Obed: miza
je namreč pogrnjena, na mizi so krožniki, živa raca so
roke, mrtev klun so pa vilice.*

Množina kuhinjskih pripomočkov in posode v hiši se
izraža tudi v odgovorih:

*Najprej ona in potlej on. Nazadnje spet ona – pa nikdar več
on. – Lonec (zemlja, lonec, črepinja).*

Kdo gre k jedi sit, od jedi pa lačen? – Skleda.

*Krog in krog črno, v sredi pa rdeče, kakor večerni žar; kaj
je to? – Kotel.*

Jaz vem za babo, ki na zobu visi. – Kuhavnica.

Grlo ima, pa ne živi. – Steklenica.

Naša krava noče k vodi, če jo ne potegnejo za roge. – Škaf.

S kuhinjo so povezane jedi in pijače, ki so bile sestavine vsakdanjega jedilnika. Značilnosti prehrane tako lahko razberemo tudi iz odgovorov na uganke:

*Kuhano in pečeno, na mizo prineseno, pa ne pes ne mačka
nočeta jesti. – Špilja pri klobasi.*

Kdor več ima, tem lažji je? – Sir, ki ima veliko lukenj.

Ni kri ne voda in vendar je v žlahti obema? – Mleko.

Kateri vol gre v hlev, nima kože, pride s hlevca, jo dobi. – Kruh.

Katera reč, če hujši, boljši je? – Jesih [kis].

Kje sta ogenj in voda skupaj? – V žganju.

*Kakor mrzla burja sneg je porodila, tako me toplota iz vode
je naredila. – Sol.*

Drovci drdrajo, mormici mrmrajo, belo gospo ven peljejo?
– Moka.

Sonce greje, roka trga, noga tlači in usta pijejo. Kaj je to? – Vino.

Pomemben del človekovega predmetnega sveta so tudi oblačila in obutev:

Kaj je to, ki ima život, roke in hrbet, trebuha, nog in glave pa ne? – Kožuh.

Štiri luknje dober stan, tudi ne nosiš slehern dan. – Srajca.

Jaz nosim gospodarja, gospodar pa mene. – Čevlji.

Katerih čevljev na nogah nihče ne strga? – Cokelj.

V hiši pa so bili še drugi pripomočki – knjige, pisala, papir, ključi, šiviljski pripomočki ipd. Ti predmeti so bili dobro poznani v vsakem gospodinjstvu – če niso bili v hiši, pa so bili znani iz bližnjega okolja.

Kdo ne zna govoriti, pa vendar druge uči? – Knjige.

Molče govorim od daleč s teboj, ne slišim, ne vidim, a kar se je videlo in slišalo, razodevam. – Pismo.

Kaj je najbolj potrpežljivo? – Papir.

Mesta imam, pa nobene hiše; gozde imam, pa nobenega drevesa; imam reke in jezera, pa nobene ribe. – Zemljevid.

Hlapčka imamo; kamor pride, prav pove. – Tehnica.

Mirno stoji, a srce mu bije. – Ura.

Kadar je lepo, v kotu čepi, kadar je dež, pa okoli leti. – Dežnik.

Kdo nam zvesto čuva naše blago, pa je vendar v ječi? – Ključ.

Kdo obenem laže in resnico govori? – Ogledalo.

Kaj je napol leseno, napol svinjsko? – Krtača.

Kateri lonec ima luknjo, pa ni ubit? – Cvetlični lonec.

Kar z rilcem rije in z repkom gradi? – Šivanka.

Je manjše ko polževa hiša, pa ima več oken kot graščina.
– Naprstnik.

Imam vola, čez streho ga zalučam, pa ga vedno za rep držim. – Klobčič.

Kri nosi, kri tlači, sam je pa nima. Kaj je to? – Sedlo.

Poleg predmetov iz hiše je bila tudi cerkev prostor, kjer so se ljudje pogosto mudili in tam uporabljali ali opazovali cerkvene predmete. Med temi je bila še posebej priljubljena sveča oz. luč v cerkvi, ki je pogost odgovor na uganke:

*Majhno je in golo, solze prelivaje Boga moli. – Sveča v cerkvi.
Rumena mačka pred bogom joka? – Svetilnica v cerkvi.
Na nebu ni, na zemlji ni, pa vendar Boga časti? – Lampa
v cerkvi.*

Tudi glasbila so bila priljubljen odgovor, npr. gosli in orgle, ni pa npr. piščali. Gosli oz. violina sta odgovor na največ variant opisa:

*Ne je in ne pije, pa vendar poje. – Gosli.
Dokler ob steni visim, vedno, oj vedno molčim; vzameš pa
v roke me svoje, glas ti moj lepo zapoje. – Gosli.
Šilo bodilo po svetu hodilo, ljudi je motilo, v hiši prišlo, lepo
zapelo? – Gosli.
Katera stavba ni za nič, če nima prepiha? – Orgle.
Zdrto, odrto, ide kuči, pjevajući. – Dude.*

Prave uganke črpajo odgovore tudi iz uporabljenih transportnih sredstev. Med obravnavanimi ugankami se v odgovoru pojavljata dve prevozni sredstvi – čoln in voz. Drugih ni. Kar preseneča, je predvsem, da ni kolesa in vlaka. Vendar pa njuna odsotnost v odgovorih na uganke v arhivu ne pomeni nujno, da med ljudmi takšne uganke niso krožile.

*Mrtvi živega nosi. Kaj je to? – Čoln.
Na vodo gre, pa je ne pije? – Čoln.
Štirje bratje se ves dan naganjajo, pa drug drugega ne morejo
ujeti? – Kolesa na vozu.*

Poleg vsakdanjih predmetov so v odgovorih tudi predmeti, ki so vezani na izredne razmere:

*Kaj je težko ko svinec in vendar hitrejši kot veter? – Svinčena
krogla.*

Ali pa na življenjski cikel:

*Kdor naredi, ne potrebuje; kdor kupi, noče; kdor rabi, ne
ve za to? – Krsta.*

Prave uganke so gradivo za opis in za odgovor črpale iz najbližjega sveta – iz doma, gospodinjstva in bližnje okolice, iz izkušenj in poznavanja različnih delovnih procesov. Zaradi tega uganke lahko slikajo svet, ki ga upovedujejo: prikažejo podrobnosti iz življenja, tudi tiste, ki jih danes ni več – zato tudi na marsikatero od njih danes ne bi več našli odgovora. Dragocenost gradiva se

pokaže v vinjetnih prizorih preteklosti, družbenih odnosov, delovnih procesov, predmetov in v konceptualnih povezavah med opisom in odgovorom.

Prave uganke v sodobnem gradivu

Terensko poizvedovanje po sodobnih pravih ugankeh je pokazalo, da je le malo pravih uganek, namenjenih odraslim, in jih je na terenu težko najti. Nekaj pravih uganek se je pomešalo le med šaljiva vprašanja, ki so jih osnovnošolci navajali kot šale:¹³

Kaj je belo, ko je umazano? – Tabla.

*Kaj teče po travniku in ima 22 nog? – Nogometna ekipa.*¹⁴

Sodobne prave uganke so največkrat namenjene otrokom in so večinoma avtorske, medtem ko med odraslimi pogosteje krožijo šaljiva vprašanja. Tudi sicer so otroci začeli uvrščati prave uganke med šale, kar je mogoče pojasniti s tem, da se žanr uganke danes večinoma uporablja v zabavne in šaljive namene, pričakujeta se presenetljiv odgovor in smeh, postavljajo pa si jih v prostem času, pomešane med druge humorne žanre. Folklorna prava uganke je tako v sodobnem svetu izgubila značilnosti obrednosti, svetosti, preskušnje. Postala je predvsem del avtorskega ustvarjanja in pesništva, namenjenega otrokom.

Variantnost odgovorov

Opis prave uganke je mogoče interpretirati različno, naštevanje lastnosti ali pa metaforične slike je mogoče pripisati različnim odgovorom. Na eni strani so interpretacije določene in v uganjevalskem dogodku niso izbirne, kar kaže na moč zastavljavca uganke, ki določi, ali je odgovor pravilen ali ne, na drugi strani pa iz tako rekoč enakih opisov lahko sledijo različni odgovori:

Jaz je nimam in je tudi ne želim imeti, če bi jo pa imel, bi je ne želel zgubiti; če jo dobim, je pa več nimam. Kaj je to? – Pravda

Nimam je še, pa si je tudi ne voščim, ko bi jo imel, bi je ne dal za noben denar. Kaj je to? – Pleša.

Nobeden nima in si ne želi; ko bi pa kdo imel, bi ne dal za ves svet. – Dve glavi.

Je ena reč, ki jo nimam in jo ne želim imeti, ko bi jo pa imel, bi jo za ves svet ne dal. Kaj je to? – Siva glava.

Šilo budilo, po dolu in gori hodilo, pa nikdar ne jelo ne pilo. Kaj je to? – Sonce.

Šilo bodilo, po svetu hodilo. Ni pilo, ni jelo, je prišlo domu, je zapelo lepo. – Gosli.

Šilo bodilo po gori hodilo, ni pilo ne jelo, pa je itak debelo? – Kostanj.

Šilo pobodilo po svetu hodilo ni jedlo ne pilo pa dolgo šivelo. – Šivanka.

Nekateri opisi pravih ugank so enaki, odgovor pa se razlikuje glede na odločitev zastavljavca uganke:

Kaj je tri čevlje pod zemljo, česar ni tri čevlje nad zemljo? – Zid. / Mir.

Šviga švaga, čez dva praga. – Zibelka / Metla.

V teh ugankah so opisi lahko zelo podobni ali pa celo enaki, pa vendar ni bilo vseeno, kateri odgovor je uganjevalec podal. Za rešitev uganke je bil mogoč le en odgovor, ki ga je določil zastavljavec uganke; drugi odgovori so veljali za napačne.

SEKSUALNE UGANKE

Seksualne uganke so podtip pravih ugank, saj so način zastavljanja uganke in postopki v uganki enaki kakor pri pravi uganki, ločijo se po kontekstu rabe: te uganke se namreč zastavljajo izključno med odraslimi in pogosto, da bi vzbujale zadrego. Po besedah pripovedovalcev se take uganke postavljajo v moški družbi za zabavo, ženskam pa so jih zastavljali, da bi jih dražili in spravljali v zadrego. Pri teh ugankah je močnejše poudarjen humor, hkrati pa opis temelji na nizanju lastnosti in dejanj; metafora je redka.

Seksualne uganke namigujejo na intimni predel telesa in na intimni akt (gl. Sikimić 2013), odgovor na uganke pa je povezan s predmetnim svetom iz vsakdanjika (pri čemer je *oko* očitno eden od produktivnejših odgovorov),¹⁵ npr.:

Črna luknja, bel klinc, če češ notri vtaknit, moraš z ritjo mignit. – Obuvanje škornjev.

Okrog kosmato, v sredini vlažno. – Oko.

Zunaj kosmat, not pa kožnat? – Klobuk.

Ni meso ne riba, pa vendar miga? – Ura.

Golo se v kosmato vtika? – Roka in rokavica.

Pol kosmat, pol gol, pride vsaki ženski prav. Kaj je to? – Metlica, s katero ženske posodo pomivajo.

Čeprav so po navedbah tujih raziskovalcev seksualne uganke v družbi pogoste in tudi v arhivih jih je precej, jih v arhivu slovenskih uganek ni veliko (trenutno 25 različnih enot). Verjetno sta za to dva razloga: eden je samocenzura pripovedovalcev, drugi pa samocenzura zbiralcev, ki so romantizirali folklorno gradivo, iz katerega je bilo izključeno vse moralno sporno gradivo, ki se npr. ob koncu 19. stoletja ni niti načrtno zbiralo niti objavljalo.

Danes so seksualne uganke prešle med šaljiva vprašanja. Prave seksualne uganke med ljudmi ne krožijo več. V šaljivih vprašanjih so primerjave humorne (npr. kumarice) ali pa na humoren način upovedujejo določen fenomen. Vprašanja lahko posredno tematizirajo intimne predele telesa ali spolne odnose ali pa jih imenujejo neposredno. Pogosto kritizirajo nasprotni spol in so žaljiva.

Zakaj so kumarice boljše od moških? – V povprečju so dolge najmanj 15 cm, lahko so cel teden trde, pred uporabo lahko njihovo trdoto preizkusiš na tržnici, vedno te počakajo doma, ne skrbi jih, če si nedolžna, nikoli ne kličejo svoje žene in vedno veš, kje so.

Zakaj moški masturbirajo? – Ker hočejo seksati z nekom, ki ga imajo res radi.

Zakaj imajo moški raje device? – Ker ne prenesejo kritike.

Ker poimenovanje spolnega akta ali intimnih predelov telesa ne velja več za tabu (le za neprimerno izražanje), je tudi to besedje večkrat neposredno uporabljeno v šaljivih vprašanjih.

UGANKE ZA REŠEVANJE ŽIVLJENJA

Za uvrstitev ugank med uganke za reševanje življenja (angl. *neck riddles*) mora biti iz njihovega konteksta jasno, da pravilni odgovor reši življenje. Opis za to uganko navadno terja moralne ali religiozne vrste odgovora. Ta tip uganke je pogost v pravljicah, kjer je ena od nalog, ki bo rešila življenje, tudi rešitev uganke.

Te uganke so poznane iz *Mahabharate*, *Stare zaveze Svetega pisma*, takšni sta tudi Odinova uganka iz stare nordijske sage *Hervarar* in starogrška Sfingina uganka:

V grški mitologiji je bila Sfinga krilata pošast, ki je imela sprednji del ženske z obrazom in prsmi, zadnji del pa z levjimi tacami in repom ter ptičjimi krili. Živela je v Tebah, natančneje pred tebanskih obzidjem, kjer je vsakemu popotniku postavila vprašanje: »Kdo hodi zjutraj po štirih, opoldne po dveh in zvečer po treh?« Vsakogar, ki ni znal odgovoriti, je ubila. Ojdip je odkril rešitev, tj., odgovor na uganko je človek, ki se v rani mladosti kobaca po vseh štirih, v odraslem obdobju hodi po dveh, v starosti pa po treh, tj. s pomožno palico. Za nagrado je Ojdip dobil kraljestvo in ženo umrlega kralja. V nadaljevanju se je pokazalo, da je njegova mati. Ko je Ojdip podal pravilen odgovor na Sfingin opis, se je Sfinga vrgla z mestnega obzidja v prepad. (Po Kaivola-Bregenhøj 2001: 11)

Sogovorniki so Sfingino uganko navajali kot pravo uganko in ne kot uganko za reševanje življenja, kar priča o njeni folklorizaciji. Zato uganke v tem kontekstu ni mogoče obravnavati kot uganke za reševanje življenja, čeprav sta poznana vir uganke in kontekst. Vendar so se po tem vzorcu reševanja življenja s pravim odgovorom na uganko razvile tudi uganke za rešitev življenja v obliki pripovedi. Te so daljše in podajajo kontekst tako v opisu kot odgovoru uganke, celotno zgodbo pa povzema odgovor v uganke:

Lani moj oča, letos moj sin, preljubo moje dete, moje matere mož, kdor to zastavico ugane, mojemu očetu glavico vzame. – Silovit kralj je ukazal svojega slugo v temnico zapreti ob kruhu in vodi. K njem nij smel nikdo priti, do same njega hčere, ki pa nij smela nobenega jedila se seboj jemati, če nij htela, da nje

oče izgubi glavo. Hči je bila omožena in je imela dete na prsih, a kadar je prišla k oč, podojila je tudi njega. Kralj je bil velik prijatelj zastavicam, in mislil je, da je nij take, katere bi on ne mogel uganiti. Zatorej ga ona žena poprosi, da bi mu smela zastaviti uganalico, a izgovorila se je, da bi nje oča bil puščen na svobodo, ako bi kralj nje uganke ne mogel uganiti, v kar je kralj privolil. Zastavi mu tedaj zgoraj zapisano uganalico, in ker je kralj ni mogel uganiti, osvobodila je očo iz temnice. Kdor je moj otec, tistemu sem mati, lepo me hvali moje matere mož? – Neki oč je bil v ječi, po nedolžnem obsojen na smert po gladu (lakoti); nihče ni smel do njega kakor sama hčer, ktera je omožena bila in ravno svoje dete dojila. Vsakrat so jo stražniki na tanko preiskavali, ali ne nese jetniku kaj jesti, pa nikoli niso prii nji nečesa našli, se ve da, ker živež njenemu otroku je bil tudi živež njenemu očetu, katerega poslednjič nedolžnega spoznajo, ker ga čez 9 dni najdejo še živega v ječi.

Uganke za reševanje življenja kot samostojen žanr, pa čeprav povzete po zgodbah, so v slovenskem gradivu redke. V zbranem gradivu je ta tip uganke pogosto sestavni del pravljic, npr. v pravljicah »Modri stavec in uganke« (ATU 981), »Cesar in opat« (ATU 922), »Modra šivilja in kralj« (ATU 875). Najbolj poznana pravljica, ki vsebuje motiv uganjevanja za glavo, je »Turandot« (ATU 851): snubci kraljični postavljajo uganke, toda tistim, katerih uganke reši, odsekajo glavo, s tistim, katerega uganke pa ne zna rešiti, se poroči.

ŠALJIVA VPRAŠANJA

Šaljiva vprašanja so danes najbolj razširjena vrsta uganke; izražena so predvsem kot šala, celo groteska in cinizem, zato so mejni oz. prehodni žanr med uganke in šalami. V odgovoru šaljivega vprašanja je tudi poanta (angl. *punch-line*) šaljivega vprašanja (Röhrich 1977: 9; Oring 2010: 81–83; Šrimpf 2015: 93–94), ki vzbudi humor, zato se ta tip uganke uvršča tudi med humorne žanre (Kaivola-Bregenhøj 2017).

Šaljiva vprašanja se precej razlikujejo od pravih ugank: redko vsebujejo uvodno ali sklepno formulo, opisi so pomanjkljivi glede na opisane pozitivne in negativne opisne elemente (Taylor 1951: 145). Ne vsebujejo poetoloških besednih figur, kot so rima, aliteracija, asonanca ipd., da bi ustvarile zvočnejšo podobo vprašanja, zato so tudi po teksturi precej drugačna. Za razloček od pravih ugank so šaljiva vprašanja redko metaforična in imajo slovnično gledano strukturo pravega vprašanja, ki se začne kot navidez resno vprašanje z vprašalnicami (*v čem je razlika, zakaj, kako, kaj* itn.) po vzroku, načinu, razlikah ipd.:

Zakaj: *Zakaj so moški podobni jastogu? – Ker je na njih vse dobro razen glave.*

Kako: *Kako je Štajerc v Pekingu vprašal za gostilno? – Ki šank čuj.*

Kaj: *Kaj je lenoba? – Če lenuh noče hoditi po soncu, ker se mu ne da vlačiti sence za seboj.*

V čem je razlika med: *V čem je razlika med žensko in tumorjem? – Za tumor ni nujno, da je smrtno nevaren.*

V čem je [kdo/kaj] podoben [komu/čemu]: *V čem so moški podobni delfinu? – Ker se hvalijo, da so inteligentni, pa še nikomur ni uspelo tega dokazati.*

Šaljivih vprašanj uganjevalec tudi načeloma ne rešuje, temveč vmesni premor zapolni z vprašanjem, ki uganjevalca vodi, da pove odgovor:

Zastavljavec uganke: *Kaj je predrznost?*

Uganjevalec: *Kaj?*

Zastavljavec uganke: *Če greš v Cankarjev dom in vprašaš, ali je Ivan doma.*

Uganjevalec tudi ve, da odgovora ne bo mogel uganiti. Če uganjevalec odgovor na šaljivo vprašanje pozna, se poanta razgubi in humorni trenutek propade. Šaljiva vprašanja pogosto dosežejo humorni učinek s povsem nesmiselnim, absurdnim odgovorom ali pa z odgovorom, ki na primer smeši kak poklic, lik, situacijo ipd.

Kakšna je razlika med župnikom in policistom? – Župnik reče: »Gospod z vami!« Policist pa reče: »Gospod – z nami!«

Šaljiva vprašanja tematsko niso omejena na svet domovanja in pogleda skozi okno, lahko so vezana na vso pojavnost v okolici, pogosto tudi na aktualne dogodke, kot so politične afere, vojne, naravne katastrofe ipd., pa tudi na tuj svet, ki ga družba manj pozna, ima pa o njem določene stereotipe. Šaljiva vprašanja iz starejšega arhivskega gradiva temeljijo predvsem na pomenskih in konceptualnih dvoumjih ter (pre)enostavnih, neposrednih odgovorih glede na pričakovan metaforični zaplet:

Do kod teče zajec v gozd? – Do sredine, potem teče iz gozda.

Kaj je to: ni je blo in je ne bo, če bo, pa bo za kratek čas? –

Lesena peč.

Tudi v sodobnem gradivu tak tip besedne igre v delu gradiva še vztraja. Vprašanja so lahko vezana tako na rabo same besede, njeno večpomenskost kot tudi na sliko, ki je podlaga besedni igri:

Kateri Slovenec se stalno utaplja? – Tone.

Kaj je ironija? – Če se Jezus potoži, da ga boli križ.

Kaj je optimizem? – Da človek na pokopališču namesto križev vidi same pluse.

V sodobnem gradivu je pogosta (družbena) kritika:

Zakaj je Bog ustvaril krompir? – Da tudi revež lahko koga olupi.

Med šaljiva vprašanja, v katerih je besedna igra v ospredju, so tudi takšna, ki uporabljajo kratice daljših poimenovanj. Večina teh kratic so daljša poimenovanja podjetij in so humorno preoblikovana. Za razumevanje takšnih šaljivih vprašanj je potrebno znanje o njihovem pomenu in položaju podjetij v družbi, sicer šaljivo vprašanje ostane brez poante:

Kaj pomeni d.o.o.? – Dolžan okrog in okrog!¹⁶

Kaj pomeni LPP? – Lepo pojdi peš.¹⁷

Kaj pomeni HTC? – Hitro ti crkne.¹⁸

Kaj pomeni kratica IMT na traktorjih? – I Mujo ima traktor.¹⁹

Sodobna šaljiva vprašanja večinoma črpajo iz absurdov, družbenih stisk in aktualnih dogodkov. Za njihovo razumevanje je potrebno tudi poznavanje okoliščin in problema, na katerega se vprašanje nanaša, npr. problematika arbitražnega sporazuma med

Slovenijo in Hrvaško, politične razmere in afere, naravne katastrofe, zgodovinska dejstva ipd.:

Kaj Hrvati izgubijo s sprejetjem arbitražnega sporazuma – Čudovit pogled na Julijske Alpe!

Zakaj Alenka Bratušek še vedno nosi prekratko kیکlo? – Ker še ni pokrila vseh financ.

*Kako veš, da si dobil virus ptičje gripe? – Ko začutiš nezno-
so željo, da bi se nekomu posral na vetrobransko šipo.*

Brez poznavanja dejstev šaljivo vprašanje ne more biti razum-
ljivo, kakor kažeta naslednja primera:

Zakaj se je Hitler ubil? – Ker je dobil račun za plin.

*Žid in Hitler igrata šah v plinski celici – kdo ima prednost?
– Žid – prednost domačega terena.*

Da šaljivo vprašanje doseže učinek, mora naslovník poznati osnovna dejstva, npr. kdo je bil Hitler in njegovo odgovornost, da so milijone zapornikov v nemških koncentracijskih taboriščih pomorili v plinskih celicah. Če teh podatkov ne pozna, šaljivo vprašanje zanj nima smisla. Enako velja za vsa šaljiva vprašanja, tudi tista, ki se zdijo univerzalna, pa so vendar vezana bolj na določen del sveta, npr. šaljiva vprašanja o blondinkah, pri katerih je potrebno poznavanje domnevne povezave med svetlimi lasmi, pomanjkljivimi inteligenčnimi sposobnostmi in nepotešljivostjo; ta šaljiva vprašanja so npr. bistveno manj poznana v azijskih ali v afriških državah. Šaljivo vprašanje namreč temelji na družbeni izkušnji in na družbenih stereotipih, ki so dobro zasidrani in splošno poznani.

Kot že omenjeno, sodobna šaljiva vprašanja pogosto izražajo tudi družbene stereotipe. Gre za poenostavljene in posplošene sodbe, te pa so v sodobnih šaljivih vprašanjih pogosto negativne, zavračajoče, v večini primerov zasmehovane podobe, ki so lahko stopnjevane do predsodka. Šaljiva vprašanja stereotipe in predsodke, ki so se ustvarili v družbi, reproducirajo v humorni obliki. Vsi so izbrani tako, da ustrezajo situacijskim zahtevam in namenom poante v šaljivem vprašanju. Šaljiva vprašanja obsegajo enak tematski spekter kot šale in šaljive zgodbe in splošnejše stereotipe kot podobo sveta vzdržujejo in širijo: skupine teh podob so lahko

razumljene tudi kot kulturni kazalniki. Stereotipi služijo tudi kot postavljalci mej in so zato pomembni pri graditvi družbenih identitet, v njih posledično odsevajo družbena razmerja (Vučetić 2004). Ker se šaljiva vprašanja – tako kakor drugi žanri slovstvene folklore – prenašajo iz ene generacije v drugo, omogočajo občutek pripadnosti v času in prostoru.

Glavna funkcija šaljivih vprašanj je humor. Ustvari ga odgovor, ki nosi poanto vprašanja. Humor je lahko zgrajen na besedni igri, situacijski komiki ali stereotipu. Prav zaradi humorne funkcije je razmerje med zastavljavcem šaljivega vprašanja in uganjevalcem spremenjeno: med njima ni več tekmiškega razmerja, saj humor izvira iz dejstva, da uganjevalec ne pozna odgovora, odgovor pa je navadno presenetljiv: v razmerju med opisom in presenetljivim odgovorom uganke leži humorni element oz. smisel, ki šaljiva vprašanja uvršča tudi med šale. Humor v določeni skupini (angl. *intergroup humor*) ločuje družbo na znotrajkupinski (angl. *in-groups*) in zunajkupinski (angl. *out-groups*) svet, ki ima močan vpliv na razmerja moči med skupinami (npr. med spoloma, med središčem in obrobjem, med različnimi družbenimi razredi). Mahadev L. Apte (1985: 55), ki se je oprl na Durkheimov koncept kolektivnih reprezentacij, je zapisal, da šale »pomagajo definirati in redefinirati meje socialno diferenciranih skupin« in razmejiti »nas« od »njih/drugih«. S takšnim razločevanjem se ustvarja tudi konstrukt »drugega«, posledično pa tudi hierarhija in izključevanje (Berger in Luckmann 1988; Connolly 2002), s tem pa lahko nastanejo globoko zakoreninjeni predsodki, kar odseva tudi v stereotipih (Dundes 1987: 115).

Nekateri obrazci šaljivih vprašanj so zelo produktivni in se pojavljajo v številnih različicah. Kažejo na priljubljenost določenih formul, na njihovo zakoreninjenost v družbi in prilagajanje kontekstu.

Variantnost se kaže tako v primerjavi v vprašanju, npr.:

V čem je razlika med XX in bogom? – Bog ne misli, da je XX. (XX je lahko nevrokirurg, tonski mojster, pianist ipd.)

Kot tudi v odgovoru na določeno, isto vprašanje:

Kdo je optimist?

Odgovor na to vprašanje je lahko nekdo, ki na pokopališču vidi same pluse, basist, ki odplačuje kredit, ali pozavnist z uglaševalcem ipd.

Šaljiva vprašanja, ki krožijo med odraslimi, se deloma razlikujejo od tistih, ki krožijo med otroki. Otroška šaljiva vprašanja pogosto vsebujejo nesmiseln humor, ob katerem se otroci nasmejijo prav zaradi nesmisla in podobe, ki si jo predstavljajo ob šaljivem vprašanju. Ta vprašanja Kaivola-Bregenhøj opredeli kot *preduganke* (Kaivola-Bregenhøj 2001: 58, 59); zastavljali naj bi si jih otroci med četrtnim in sedmim letom. Tipološko gre za šaljiva vprašanja, saj je njihova glavna funkcija zbujanje humorja in smeha:

Kaj je modro in leti po zraku? – Muha v kavbojkah.

Kaj je rdeče pa se vozi gor in dol? – Paradižnik v dvigalu.

Kaj je zeleno in dela kvak kvak? – Kobilica z govorno napako.

Kaj leti po zraku in se sveti? – Muha z zlatim zobom.

Okrog petega leta naj bi otroci dokončno razumeli strukturo in potek uganke, njeno dinamiko med vprašanjem in odgovorom ter možnostjo odgovora (Roemer 1999: 188). V tem času začnejo tudi sestavljati svoje uganke z zavedanjem, da morajo omogočiti pravičen odgovor. Zmožnost sestavljanja dobre uganke s starostjo narašča (prav tam), hkrati pa začnejo izkoriščati to strukturo tudi za šaljenje in z nesmiselnim odgovorom želijo doseči humorni učinek s poanto (angl. *punchline*).

Ta šaljiva vprašanja ohranjajo obliko uganke, hkrati pa otroci srž humorja najdejo v nesmislu, ki ga vsebuje šaljivo vprašanje. Zdi se, da so te oblike prehod od pravih ugank, ki jim jih postavljajo odrasli, k humorju, ki ga poznajo iz komunikacije med starejšimi od sebe – tako šaljivih vprašanj kot šal in šaljivih zgodb.

Poleg teh so med šaljivimi vprašanji, ki krožijo med otroki, tudi vprašanja iz sveta odraslih. Otroci jih prevzamejo v komunikaciji z odraslimi, vendar navadno le tista, ki jih razumejo, saj gre pogosto za besedne igre (tudi v dialogu s tujimi jeziki), asociacije in dvojne pomene imen posameznih trgovskih znamk:

Zakaj blondinka zлага knjige na policijski avto? – Ker na njem piše POLICE.

Kaj naredi blondinka, ko vidi na vhodnih vratih od trgovine, da piše "AKCIJA"? – Pripravi orožje.

Zakaj blondinka nese brisačo v trgovino? – Ker na trgovini piše Tuš.

Zakaj Hofer ne mara rešilca? – Ker se stalno dere lidl, lidl, lidl ...

Kako se pozdravi AIDS? – Zdravo, AIDS.

Mehanizem teh vprašanj je podoben tistim iz starejšega arhivskega gradiva: temeljijo predvsem na poznavanju jezika, dvopomenskosti in presenečenju ob enostavnosti odgovora.

Šaljiva vprašanja, ki krožijo med odraslimi, se večkrat dotikajo kočljivih tem aktualnih dogodkov, družbenih stisk in strahov. Pogosto so šovinistična in žaljiva do določenih skupin ljudi, ker smešijo druge, največkrat nasprotnega spola (gl. Hay 2000), blondinke, določene poklice, prebivalce drugih krajev ali celo druge rase:

Kaj dobiš, če križaš želvo in opico? – Policaja s čelado.

Zakaj moški ne more biti istočasno lep in inteligenčen? – Ker bi v tem primeru bil ... ženska.

Zakaj ima blondinka računalnik na tleh? – Da se ji ne zruši sistem.

Kdaj veš, da si prišel v Bohinj? – Ko so krave lepše od žensk.

Kako Črnogorci naredijo tire za vlak? – Postavijo en tir pa potem tablico, na katero napišejo itd.

Zakaj imajo črnici rajši belo čokolado? – Da se ne ugriznejo v prste.

Blondinke, policisti in – v slovenskem okolju – Janezek v slovenskih šaljivih vprašanjih zasedajo mesto neumnega lika. Ob manjših prilagoditvah vsebine so ti liki v nekaterih šaljivih vprašanjih lahko celo zamenljivi:

Zakaj ima policaj okroglo hišo? – Da mu tat ne pobegne za vogal.

Zakaj ima blondinka okroglo hišo? – Da se ji pes ne polula v kot.

Zakaj Janezek nese v puščavo vrata od fičota? – Zato da lahko odpre okno, ko mu je vroče!

Zakaj blondinka v puščavo s sabo vzame vrata od avta? – Zaradi tega, da lahko odpre okno, če bo vroče.

V teh vprašanjih so liki različni, vendar poudarek ostaja enak. Mesto neumnega v šaljih vprašanjih lahko zasede kateri koli od stigmatiziranih likov, včasih celo filmski Mr. Bean, poznan nespreten, neumen angleški filmski lik; zdi se, da se na ta način zastavljavec izogiba vpletanju v sporno področje stereotipov (in žaljenja) in s tem ne prizadene obkrožujočih.

Šaljiva vprašanja vsebujejo stereotipe in predsodke predvsem o »drugem«, pri čemer je »drugi« drug spol, drug poklic, drug narod ali pa zgolj drugačnega videza. To je razvidno že iz šal o blondinkah, ki so se po Evropi in Sloveniji razširile predvsem v 90. letih 20. stoletja (Stanoev 2010: 43). Podoba lahkožive blondinke naj bi izvirala že iz francoskih iger, v katerih so svetlolase prostitutke predstavljene kot manj inteligentne (Oring 2003: 59–62), k temu pa so verjetno prispevale tudi podobe hollywoodskih igralk po drugi svetovni vojni, npr. Marilyn Monroe. V drugi polovici 20. stoletja se je vloga spolov tako v družbi kot v družini precej spremenila, ženske so postale finančno samostojnejše, postopoma so začele zasedati tudi odgovornejša delovna mesta, v družbi so bili slišani glasovi feminizma, ženske so postale vidnejše tudi v javnem življenju in s tem se je spremenil tudi položaj moških. Zato razlagajo šale in šaljiva vprašanja o blondinkah kot adaptacijsko stopnjo v korenitih družbenih spremembah in identitetnih krizah spola (Thomas 1997: 278; Oring 2003: 63; Stanoev 2010: 57–58): izobrazba in modrost sta bili stoletja privilegija moških, z emancipacijo žensk – finančno in izobrazbeno – pa se je to spremenilo in moški so morali svojo veljavo v družbi začeti graditi drugače.

Blondinke tako v šalah kakor v šaljih vprašanjih predstavljajo neveden, naiven lik, promiskuitetno žensko z lastnostmi nepotešljive amazonke, njena vrednost pa leži le v uporabnosti za moške. Poanta je navadno zastavljena na besednih igrah (pomeni besed, imen ipd.) ali pa na primerjavah, ki navadno poudarjajo neumnost in promiskuitetnost:

Kaj reče blondinka, ko sreča krokodila? – Nisem vedela, da Lacoste dela tudi čolne.

Zakaj blondinka ne pije piva? – Ker je nekje prebrala, da je nekdo dobil Tuborg na možganih.

Zakaj blondike ne jejo banan? – Ker ne najdejo zadrge.

Zakaj blondinke doživijo orgazem? – Da vejo, kdaj je konec seksa.

Zakaj blondinke ne znajo smučati? – Ker med kuhinjo in spalnico ni snega.

Šaljiva vprašanja o ženskah se razširijo nato še na vprašanja o ženi/ženski in tašči, ki poudarjajo, da je ta le za v kuhinjo, klepetava in neumna.

Zakaj živijo ženske v povprečju 8 let dlje od moških? – Ker jim je bog povrnil čas, ki so ga potratile za parkiranje. Kakšna je razlika med ženo in psom? – Ko ženo spustiš v hišo, še naprej laja, pes pa utihne.

Zakaj imajo ženske tako majhne dlani? – Da lažje čistijo v kotih.

V čem je razlika med telefonom in ženo? – V telefon vržeš kovanec in lahko govoriš, ženi pa daš celo plačo, pa moraš biti še vedno tiho.

Zakaj snežak nima votle glave? – Ker ni ženska.

Stereotip o taščah je, da so zoprne, da modrujejo ter želijo vse nadzorovati. V šalah je izraženo, da je bolje, če jih ni, saj njihova odsotnost – pa čeprav zaradi smrti – predstavlja lepši svet.

Podnevi laja, ponoči pa plava. Kaj je to? – Taščina proteza. Kakšna je razlika med taščo in mrhovinarjem? – Mrhovinar te pusti do smrti pri miru!

Kakšna je idealna teža tašče? – 4 kg skupaj z žaro.

Kaj je to hudobija? – Da vržeš taščo po stopnicah v klet, potem pa za njo zavpiješ: »Če si že spodaj, mi pa dva pira zraven prinesi!«

Kako testirajo mostove nad deročimi rekami? – Nanj pošljejo tisoč tašč. Če most zdrži, je v redu, če pa most ne zdrži, je pa še boljše.

Šaljiva vprašanja, povezana s spolom (Hay 2000), v enaki meri uporabijo tudi družbene stereotipe o moških. Ti so prav tako pogosti kot stereotipi in šale o ženskah. Moški so po teh stereotipih neumni, nemarni, leni in nezreli:

Kaj je rekel bog, ko je ustvaril moškega? – »Hm, mislim, da znam ustvariti še kaj boljšega.«

Kaj razume moški kot pomoč v gospodinjstvu? – Da dvigne noge, ko žena čisti po tleh.

Kako moški razvršča svoje perilo? – Na dva kupa: umazano in umazano, a še uporabno.

Kakšen je moški s polovico možganov? – Talentiran.

V čem je razlika med moškim in sirom? – Sir zori.

Kaj imata skupnega steklenica piva in moški? – Od grla gor sta oba prazna.

V redkih šaljivih vprašanjih je tudi lik blondinca kot neumnega (pač po vzorcu za blondinke):

Kaj blondinec vpraša svojo ženo, ko mu ta rodi dvojčka? – Kdo, za vraga, je moški, ki je naredil drugega?

Šaljiva vprašanja o moških se ne razširijo z vizualno ali starostno karakterizacijo, temveč s poklicem, kot je npr. policist. Policisti v kategoriji moškega spola prevzemajo funkcijo neumnega lika, podobnega blondinki. V ospredju so neizobraženost, netaktnost in besedne igre:

Zakaj krava leti za policijskim avtom? – Ker sta notri dva bika.

Zakaj policisti hodijo gledat filme na matinejo? – Ker otroci na glas berejo podnapise.

Zakaj imajo policisti sekiro v avto? – Da sekajo ovinke.

Zakaj se policist v kinu, ko gledajo komedijo, usede v zadnjo vrsto? – Kdor se zadnji smeje, se najslajše smeje ...

Poklici so tudi sicer priljubljena tema v šaljivih vprašanjih, ne le za izražanje stereotipov o njih, ampak tudi za izražanje hierarhije in odnosov v poklicni skupini. Pri splošno razširjenih šaljivih vprašanjih so pogosto omenjeni uradniki, matematiki, policisti, ob tem pa najmočnejši stereotipi o njih:

Zakaj imajo uradniki očala? – Da se pri tem, ko zaspijo za mizo, ne pičijo s svinčnikom v oko.

Zakaj uradniki ne znajo plesati? – Ker še ne obstaja glasbena skupina, ki bi znala igrati tako počasi.

Zakaj je na vseh WC-jih javne uprave troslojni papir? – Ker rabijo za vsak drek najmanj tri kopije!

Kaj najprej naredi vsako jutro matematik, ko se zbudi? – Izvleče koren iz neznanke.

Zakaj gasilce pokopljejo v trugah? – Celo življenje pač ne gasijo, da bi jih na koncu zažgali.

Zakaj bi bili policisti radi gasilci, pa ne morejo biti? – Ne moreš biti naenkrat lep in pameten.

Kaj je 100 pravnikov na dnu morja? – Dober začetek.

Kakšna je razlika med natarjem in ginekologom? – Nobene razlike ni, oba delata tam, kjer se drugi zabavajo.

Šaljiva vprašanja, ki krožijo med poklicnimi profili, so navadno podrobnejša, uporabljajo poklicni žargon in izražajo specifične kontekste. Zaradi teh značilnosti so širši družbi težje razumljivi in krožijo večinoma v posamični stroki, celo le v kolektivih. Vprašanja navadno izražajo tekmiško ozračje, smešenje, deloma tudi žaljenje sodelavcev. Taka so npr. šaljiva vprašanja, ki krožijo med glasbeniki:

Kako postaneš saksofonist? – Nehaš vaditi klarinet.

Kako rečemo tolkalcem? – Prijatelji glasbenikov.

Kako utišaš basista? – Note mu pokažeš.

Kako uglašiš tri flavte? – Eni rečeš, naj bo tiho, drugo pošlješ domov, tretja igra.

V čem je razlika med violino in violončelom? – Violončelo gori dlje.

Kakšno kontracepcijsko sredstvo uporabljajo tenoristi? – Svoj karakter.

Ali pa tista, ki krožijo v medicini:

Kako imenuješ študente na viziti? – Beli tok.

Kako se reče dvema ortopedoma, ki gledata EKG? – Dvojno slepa študija.

Pogost vzorec za šaljivo vprašanje o poklicih je primerjava z bogom:

Kakšna je razlika med nevrokirurgom in bogom? – Bog ne misli, da je nevrokirurg.

Kakšna je razlika med pianistom in bogom? – Bog ne misli, da je pianist.

Ta šaljiva vprašanja tematizirajo nadutost in vzvišenost določene poklicnega profila.

Šaljiva vprašanja, ki govorijo o kategoriji drugega v posamičnem poklicu, jasno kažejo na hierarhijo v poklicu in v delovnih skupinah, pri čemer tematizirajo vzvišenost določenega poklicnega profila nad drugimi v isti stroki. Poleg tega ubesedujejo močno uveljavljene stereotipe, npr., da so violisti neuspeli violinisti in slabo igrajo, kar je zavito v kontekst položaja v orkestru, ali pa so vezani na značaj posamičnih instrumentalistov:

V čem je razlika med violinistom in violistom? – Violist ima samo manjšo glavo.

Kam dajo mrtve violiste? – Na zadnji pult v opero.

V čem je razlika med harmonikašem in teroristom? – Terorist ima simpatizerje.

Med šaljivimi vprašanji so pogosta t. i. etnična šaljiva vprašanja, ki so obravnavana kot etnični humor (gl. Popa 2006). Človeške pomanjkljivosti so pripisane drugim etničnim skupinam na smešen, norčav način ali s pretiravanjem ter poudarjanjem določenih lastnosti (Apte 1985: 108; Davies 1990: 307). Vprašanja imajo pogosto šovinistično komponento: v poanti šale sta poniževanje in diskreditiranje prebivalcev drugih etničnih skupin (poudarjanje neumnosti, prehranskih lastnosti, natančnosti); navedeno pa ni namenjeno neposrednemu zmerjanju teh skupin, temveč je prevladujoča funkcija šaljivih vprašanj še vedno zabava (Šrimpf 2015: 195). Ob navedbah lastnosti ali značilnosti drugega se namreč poudari višja vrednost skupine, ki si šale pripoveduje (gl. Šrimpf 2015: 195). Podobno kakor šaljiva vprašanja o spolu tudi ta temeljijo na stereotipih, ki so izpeljani iz potenciranih človeških lastnosti. Prav pretiravanje sproži humorni učinek (Wehse 1996). Stereotipi o etničnih skupnostih in narodih kot popačene podobe so podlaga za najkonfliktnejši humor (Boskin in Dorinson 1985: 83), npr. pri šalah o Gorenjcih ali Srbih so uporabljeni stereotipi sprejeti kot objektivno dejstvo. S takim humorjem se hkrati ustvarjajo in vzdržujejo razmerja v skupinah in med skupinami. V Sloveniji so priljubljene etnične šale o prebivalcih Bosne in Hercegovine, pri čemer so glavni liki Mujo, Fata in Haso (Vučetić 2004; Kropelj 2007: 12):

Kam skrije Fata denar pred Mujom? – V knjigo.

Kako se bosansko reče Alica v čudežni deželi? – Fata v Intersparu.

V šaljivih vprašanjih Mujo, Fata in Haso niso pogosti, saj že omemba dveh oseb/likov terja zgodbeno strukturo, čemur struktura uganke ne zadošča. Najpogostejši so v slovenskem gradivu etničnih šaljivih vprašanj Črnogorci, pri katerih je v ospredju stereotipna lenoba, in črnici, pri katerih so v ospredju barva kože, zgodovinska dejstva o suženjstvu in družbenem položaju:

Zakaj je opozicija v Črni Gori izgubila na volitvah? – Ker je vsem obljubila izvolitev.

Zakaj črnici jejo čokolado v belih rokavicah? – Da si ne odgriznejo prstov.

Kaj dela črnci na plantaži? – Vse.

Kaj imata črnci in jabolka skupnega? – Oboje rad vidiš viseti na drevesu.

Šaljiva vprašanja o Hrvatih je slišati predvsem ob meji s Hrvaško, kjer pa humor poudarjeno služi za krepitev lastne identitete obmejnih krajev in ločevanju »nas«, torej Slovencev, od drugih, v tem primeru od sosednjih Hrvatov. Pogosto pa tak humor postane negativno usmerjen, celo sovražen, s tem pa je v njem mogoče zaznati vzvišenost nad drugimi (Šrimpf 2015: 195–197).

Podoben humor in s tem precej šaljivih vprašanj kroži tudi o prebivalcih slovenskih krajev in regij; tudi ta dopolnjujejo podobo krajevne ali regionalne identitete in temeljijo na stereotipih, npr. Gorenjci so skopuški, Dolenjci so alkoholiki, Korošice so lahkožive ipd.:

Zakaj imajo Gorenjci velike nosove? – Ker je zrak zastoj.
Kako spoznaš Gorenjca na plaži? – Objema vsakogar, ki se je namazal s sončno kremo.

Zakaj Savinjšani pokopljejo svoje sorodnike samo do pasu? – Zato, da jim ni treba spomenika postavljati.

Kaj naredi Korošica zjutraj prvo, ko se zbudi? – Domov gre.

Zakaj na Dolenjskem opolnoči zvonijo cerkveni zvonovi? – Zato, da se Dolenjci med spanjem obrnejo, da jim cviček ne bi prežrl želodca.

V vlogi »drugega« lahko nastopa tudi več različnih pokrajin, pri čemer je vedno poudarjen prevladujoči negativni stereotip:

Kaj je absolutna ničla? – Kar si Štajerc umisli, Dolenjec naredi, Gorenjec pa plača.

V čem je razlika med Štajercem in Dolenjcem? – Štajerc ne more videti praznega kozarca, Dolenjec pa ne more videti polnega ...

Kdaj gre Dolenjec trezen iz gostilne? – Kadar plača Gorenjec.

Šaljiva vprašanja o posamičnih krajih ali mestih povežejo stereotip o področju in elemente pokrajine (npr. znana reka, stavba itn.), po kateri je kraj poznan:

Kaj reče Mariborčan, če pade v Dravo? – To še spijemo, pa gremo.

Priljubljena tema za zbadanje v šaljivih vprašanjih so jezikovne posebnosti govorov in narečij:

Kaj leti in kvaka? – Avion, poln Ljubljancev.

Kako spoznaš Gorenjca v Londonu? – Ogovori te s »How do you do, ejga«.

Kako Štajerc v Pekingu vpraša, kje je gostilna? – Ki šank čuj.

Šaljiva vprašanja pogosto služijo tudi samosmešenju, tako takšna že opisana, ki jih pripovedujejo sami prebivalci smešenih področij ali krajev, kot tista, ki se nanašajo na celotno slovensko območje:

Koliko vrst ljudi je v Sloveniji? – Tri; prebrisani, nabrisani in izbrisani.

Zakaj v slovenskih šolah učenci ne potrebujejo geografskih kart? – Ker se vse vidi skozi okno.

Takšne šale lahko celo krepijo krajevni ponos (Fish 1980) in stereotip sami prebivalci smešene skupine reproducirajo.

Precej šaljivih vprašanj združi različne teme in tako nastane šaljivo vprašanje, ki zveni šovinistično in rasistično:

Zakaj je Janezek tako neumen? – Ker je mama blond, oče pa črn.

Posebna skupina šaljivih vprašanj tematizira ameriški nepremagljivi junaški lik, Chucka Norrisa:

Zakaj je Jezusu ime Jezus? – Ker je bilo ime Chuck Norris že zasedeno.

Kaj ima Chuck Norris za pin kodo? – Da Vincijevo šifro!

Koliko skoči Chuck Norris? – Do konca.

Zakaj Chuck Norris ne nosi ure? – Ker on pove, koliko je ura. Chuck Norris je dobil koronavirus. A veš, kaj se je zgodilo? – Korono so dali za 2 tedna v karanteno.

Pogosta pa je vključitev tudi drugih filmskih likov:

Ali veste, zakaj Bruce Willis ni dobil vloge v Titaniku? – Zato, ker bi vse rešil.

Zakaj Batman nosi gate čez hlače? – Zato, ker sta Chuck Norris in Batman stavila tako, da bo tisti, ki bo izgubil, moral celo življenje nositi gate čez hlače.

V čem je razlika me Popajem in Chuckom Norrisom? – Popaj je špinačo, Chuck Norris pa Popaja.

Lik Chucka Norrisa je v šaljivih vprašanjih (pa tudi šalah) tako potenciran, da mu pripisujejo vsemogočne sposobnosti, hkrati pa ubesedujejo družbene stereotipe:

Zakaj so Črnogorci že od nekdaj znani kot večni lenuhi? – Ker jim Chuck Norris ne pusti delati.

Zakaj so naši policisti tako neumni? – Ker jih ni učil Chuck Norris!

Ker je bil lik v filmih vedno znova nepremagljiv, nesmrten, ne glede na težko situacijo, se je v humornih oblikah, med katerimi prevladujejo šaljiva vprašanja in različne trdilne povedi, razvil v svojo lastno karikaturo.

Pogosta tema šaljivih vprašanj so tudi aktualni dogodki in novice s prvih strani časopisov; takšna je bila npr. afera, da ima slovenski kardinal Franc Rode sina:

Kaj pomeni kratica DNK? – Dete Našega Kardinala.

Ne le dogodki, tudi znane osebnosti, ki se redno pojavljajo v medijih – tako estradniki kot politiki – so pogosta tarča šaljivih vprašanj. Vprašanja se po navadi nanašajo na njihovo aktivnost, delo, izjave (redkeje lastnosti) in jih smešijo:

Kaj naredi Damjan Murko, ko hoče biti sam? – Koncert.

Kakšna je razlika med bogom in Janšo? – Bog ne misli, da je Janša.

Zakaj Erjavec noče v koalicijo z Mirom Cerarjem? – Zaradi tega, ker ima Miro v imenu in priimku preveč R-jev in jih je težko izgovorti.

Svet iz medijev, npr. zgodbe s prve strani, pa tudi politika, so pogoste tarče humorja. Teme hitro pridejo v šaljiva vprašanja, hkrati pa tudi precej hitro izginejo, saj kontekst, ki podpira razumevanje šaljivega vprašanja, zbledi ob novih dogodkih in novicah, novih medijskih zvezdnikih, politikih in novih kampanjah, ki zasedejo mesto v časopisju.

Ali poznaš Janko vic? – Haha! Imam še enega boljšega. Popo vic!²⁰

Kaj misliš, da je skrito v trezorju Jureta Jankovića? – Koda, s katero Jurček odpre trezor.²¹

Zakaj se zadnje čase piloti Adrie Airways zaklepajo v kabine? – Da jim slučajno ne bi prišel pomagat Borut Pahor.²²

Hkrati pa se stabilnost teh šaljivih vprašanj pokaže ob morebitni ponovitvi dogodkov, povezanih z eno osebo, kot je na primer zasedba položaja premierja Janeza Janša (pa čeprav gre pri teh dogodkih in njihovih ponovitvah zgolj za ljudsko imaginacijo in ne odraz resničnosti):

Kakšna je razlika med Hitlerjem in Janezom Janšo? – Hitler je bil za razliko od Janše izvoljen!²³

Šaljiva vprašanja tematizirajo tudi kritiko politike in samo politiko. Politika je v družbi stabilna tema in tako tudi nekatera šaljiva vprašanja ostajajo aktualna:

Kateri je najmanjši delec v slovenskem parlamentu? – Možganske celice poslancev!

Kakšna je razlika med hrenovkami in političnimi strankami? – Oboje bi se vam »zagravžalo«, če bi videli, kako nastajajo.

V šaljivih vprašanjih je izražena kritika političnega sistema, posredujejo družbene stereotipe in splošno mnenje. Takšna vprašanja se zastavljajo predvsem v kontekstih kritike politike, manj v splošno zabavo. Kar pomeni, da se vprašanja postavljajo, ko je tema pogovora politika.

Hkrati pa so nekateri dogodki s prvih strani časopisov in prve zgodbe poročil tako odmevne, da so znane še leta po dogodku; tako je npr. odmevala afera ameriškega predsednika Billa Clintona:

Kako pilot letala, v katerem leti Bill Clinton, opozori bivšega predsednika, da bodo pristali na letališču? – »Prosim, zložite mizico pred seboj in odložite stevardeso v varen položaj.«

Udarne novice prvih strani so tudi naravne katastrofe, ki hitro postanejo tema šaljivih vprašanj. Tako je bilo tudi s še ne razglašeno pandemijo covid-19 (leta 2020), ki je v Slovenijo prišla nekoliko pozneje kakor drugod, ter posledično s povezanimi družbenimi pojavi (npr. obsesivno kupovanje toaletnega papirja in posledično pomanjkanje tega v trgovinah):

Zakaj koronavirusa še ni v Sloveniji? – Ker je država tako majhna, da je še virus ne najde.

Ali mogoče ti veš, v čem je hec z zalogami WC papirja? – Ne, človek bi si mislil, da razsaja driska, ne korona.

O takšnih temah se v sodobnem času izredno hitro razširijo raznovrstne šale, ki zadevajo tako osrednji problem kot tudi spremljajoče posledice.

Šaljiva vprašanja so najproduktivnejši tip sodobne folklorne uganke. Večina uporabnikov šaljivih vprašanj ne uvršča med uganke, razumejo jih kot šale in jih v tem kontekstu tudi zastavljajo. Vprašanja krožijo predvsem po elektronski pošti in po spletu,²⁴ ljudje si jih pripovedujejo na zabavah, v družbi itn., pogosto v zabavo in za popestritev delovnega dne. V večini primerov tako pošiljatelj kot prejemnik pravita, da šalam ne verjameta, da se ne strinjata s sporočilom, ki ga šaljiva vprašanja nosijo. Dundes (1987: vii) je menil, da »večina ljudi, ki širi šale in v njih uživa [...] dozvedno nima prav veliko pojma o možnem pomenu v ozadju šale.« In če to drži, večina ljudi pripoveduje šale, ne da bi jih dejansko reflektirala, in ne verjame v njihovo sporočilo, zato ni smiselno iskati motivov in namenov (Davies 1990: 3; 2011: 6).

Velja pa poudariti, da so v medijih, kjer (največkrat) pisec šaljivega vprašanja ostaja anonimen, krutost, šovinizem, rasizem

pripeljani do skrajnosti in da pogosto zapisana šaljiva vprašanja veljajo že za neokusna. V teh primerih je odsotnost cenzure za vede, ki se ukvarjajo s tovrstnim gradivom vsekakor dobrodošla, saj se pokažejo nekatere značilnosti družbe, ki bi bile sicer zakrite in s tem tudi nedostopne pri kulturoloških raziskavah, po drugi strani pa na neki način normalizirajo skrajnosti, ki niso družbeno zaželeno.

Raznovrstnost in variantnost tem se vsekakor razširi, ko preučevanje šaljivih vprašanj razširimo na področje humorja z obravnavo tudi drugih šal in šaljivih zgodb.

PARODIČNE UGANKE

Zastavljanje ugank, posebej pravih, pogosto temelji na ponavljanju vzorcev, metafor in vsebin. Zato si uganjevalec na neki točki enostavno zapomni ponavljajoče se vzorce in uganke postajajo lažje za uganjevanje. Take uganke postavijo t. i. vzorce pričakovanja (Abrahams in Dundes 1972: 140). Parodične uganke kršijo te vzorce in pričakovanja: nobena oblika ni več zapovedana in nobena norma ni več veljavna. Uganka vzbudi pri uganjevalcu določeno neugodje, kar je pogost učinek, ki služi zabavi. Kakor je pred desetletji pokazala ameriška raziskava (Sutton-Smith 1976), so to uganke, ki so še posebej pogoste med šolsko mladino. Ugotovitvi pritrjuje tudi terensko delo med slovenskimi šolarji v letih 2015–2019. Parodična vprašanja uporabljajo presenetljive, a logične odgovore:

Zakaj je piščanec prečkal cesto? – Da je prišel na drugo stran.

Zakaj ima mlinar bel klobuk? – Da ga nosi.

Kaj je boljše sejati namesto korenja? – Seme.

Za kaj Ribničan suho robo prodaja? – Za denarje.

Zakaj bele ovce več pojedjo kot črne? – Zato, ker je belih več.

Zakaj ima črncel bel pas na hlačah? – Da mu ne padejo dol.

Pri parodiji se poruši določena mera pričakovanja: uganjevalec poskuša rešiti opis, kot je naučen – sem spada tudi konceptualno stereotipno razmerje med opisom in odgovorom. Ta opis je pri pravi uganki navadno podroben ali celo metaforičen, odgovor pa

nikakor enostaven – zdi se, da bi uganjevalec moral med njima najti zapletenejša razmerja. Pa vendar je odgovor v končni fazi preprost, skoraj preenostaven in logičen. Pri parodičnih ugankeh gre za parodijo pričakovanega in ne parodijo v sami besedilni vsebini: zelo preprost odgovor parodira sam uganekarski trenutek in ga sprevrže v humornega.

Med parodične uganke se uvrščajo tudi šaljiva vprašanja, ki parodirajo filmske in knjižne junake. Njihova moč in junaštvo sta privedeni do skrajnosti, poanta vprašanj je v nesmislu brezmejne moči, odgovor pa je pogosto povsem nesmiseln. Vprašanja poudarjajo parodijo na samega junaka:

Kako Chuck Norris skače čez reko? – Po dolgem.

Koliko sklec naredi Chuck Norris? – Vse in še eno.

Parodična vprašanja so med šolsko mladino potencirana v t. i. nesmiselna vprašanja. Pri teh ugankeh je odgovor nepovezan in nelogičen, pogosti elementi v njih pa so živali, sadeži in barve, kombinirani s človeškimi potrebščinami, kot so oblačila, notranja oprema itn. Pogoste so med mlajšimi otroki, ki se srečujejo s prvimi oblikami besednega humorja:

Zakaj ima limona oblečeno rdečo bluzo? – Zato, ker je modra v pranju.

Ta tip uganek, podobno kot šaljiva vprašanja, služi kot humor in si jih ljudje zastavljajo kot šale. Tudi pripovedovalci na terenu navajajo parodične uganke kot šale, podobno kakor šaljiva vprašanja, hkrati pa so parodične uganke skupaj s šaljivimi vprašanji tip folklorne uganke, ki je danes najproduktivnejši in najpogostejši.

LOGIČNA VPRAŠANJA

Med logična vprašanja sodijo uganke, v katerih je v opisu podana predstavitev situacije, včasih že krajša zgodba, uganjevalec pa mora razvozlati vprašanje, ki sledi opisu. Opisi so lahko tudi daljši in celo dopolnjeni z risbo. Za te uganke velja, da mora uganjevalec uporabiti posebno znanje oz. miselne spretnosti sklepanja iz situacije, zato pogosto terjajo spretnost, zvitost pri iskanju rešitev.

Hkrati pa so v njih značilne predvsem aritmetične naloge, ko je treba razvozlati razmerja med elementi:

Dva očeta in dva sina so šli na lov in vsak je ustrelil enega zajca in ga odnesel domov, pa vendar so domov vsi skupaj prinesli le tri zajce – kako je to mogoče? – Bili so trije, namreč: oče, sin in sinov sin.

Ali:

Dva pastirja ženeta ovce pasti. Eden pravi: daj mi eno ovco, da jih bom imel še enkrat toliko kakor ti. Drugi pa pravi: Daj ti meni eno, da jih bova imela enako. Koliko jih je imel prvi in koliko drugi. – Prvi 7, drugi 5.

V slovenskem gradivu so še posebno pogoste logične uganke z omembami družinskih razmerij:

Koliko je to oseb: Mož z ženo, brat s sestro, svak s šurjakom [svakom]? – Trije; kajti brat je možev svak, žena je bratova sestra, in mož je bratu svoje žene šurjak.

To pa je bilo tudi tesno povezano z razdeljevanjem hrane:

Župan in njegova sestra, cerkovnik in njegova žena so jedli zajca; slednja je dobila eno nogo, pa je vendar še ena ostala. Kako to? – Cerkovnikova žena je bila sestra županova.

Priljubljene logične uganke so vezane tudi na zapis besede in bi lahko bile uvrščene med besedne igre. Gre za ugotavljanje palindromov, tj. besed, ki se enako berejo naprej in nazaj:

*Beri besedo nazaj ali naprej, vode veliko pomeni vselej.
– Potop.*

Prav tako so logične uganke zastavljene za branje besed, ki imajo ob branju v eno smer en pomen, pri branju od zadaj pa drug pomen:

Beri me prav, tu me ne vidiš; beri me narobe, pa se me bojiš? – Duh – hud.

Logične uganke, povezane z zapisom, izrabljajo tudi možnost dvojnega razumevanja vprašanja: vprašanje najprej razumemo prostorsko ali časovno, odgovor pa je vezan na sam zapis besede:

Kaj je sredi Maribora? – Črka i.

Kaj je sredi Zagreba? – Črka r.

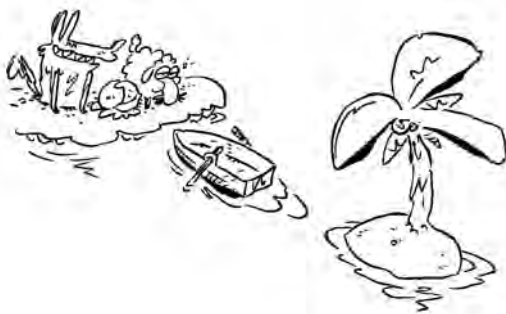
Kaj vidiš samo enkrat v enej minuti, dvakrat v vsakem trenutku in le enkrat v večnosti? – Črka t.

Jezikovne zvižace v logičnih ugankah se kažejo v posebnostih jezika, na katere pri vsakdanji rabi nismo pozorni, npr. posebnosti pri besedah, ki imajo različne oblike za različna števila:

Kdaj je najmanj ljudi v cerkvi? – Kadar so trije, zakaj če sta dva, sta človeka, in ne več »ljudje«.

Del logičnih ugank ima poleg besednega še narisani opis. Risba poda prostorsko predstavo in zgodbo, na podlagi katerih mora uganjevalec najti pravilen odgovor. Zgled take uganke je npr. poznana uganika z zeljem, ovco in volkom, pri kateri zastavljaavec ob pripovedi navadno še riše:

Na obali so volk, ovca in glava zelja. Vse moraš prepeljati z enim čolnom čez reko na otok, vendar pa ovca ne sme biti sama z volkom, ker bi jo volk pojedel, in ne sme biti sama z zeljem, ker bo pojedla glavo zelja. Kako narediš to? – Najprej pelješ ovco na otok. Nato pobereš volka, ga odložiš na otoku in pobereš ovco, ki jo pelješ s sabo nazaj na drugi breg. Na drugem bregu odložiš ovco in pobereš zelje, da ga pelješ na otok. Nato se vrneš še po ovco, da jo odpelješ na otok.

V šolah je bila pogosta tudi uganika, kjer je z risbo kombinirano besedilo o paru, ki želi priti na otok v cerkev, da bi se poročila, a nima ključa cerkve:

En par bi rad šel po potki in čez most na otok, kjer je cerkev, da se poročita. Vendar pa ne moreta v cerkev, ker nimata ključa. Kako naj to rešita? – Rešitev je risba = ključ.

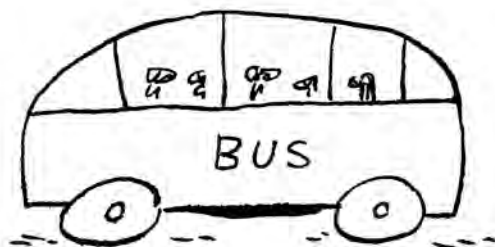

In z zasukom v motivu in odgovoru:

*Mož in žena hočeta priti čez reko na otok, ker je tam cerkev, kjer bi se rada poročila. Okoli otoka je krog in krog voda, ni pa nobenega mosta niti čolna. Kako naj rešita problem?
– Par je že poročen!*

Prostorsko orientacijo in poznavanje podrobnosti predmetov pa preskuša uganka, ki vprašuje, v katero smer vozi avtobus, pri čemer je pravilni odgovor levo, saj so vrata avtobusa na drugi strani:

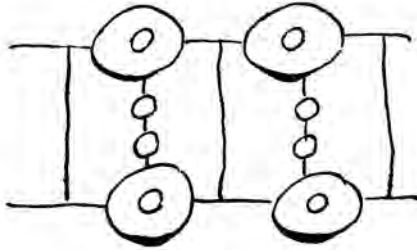
Logična vprašanja so v gradivu arhiva ISN ZRC SAZU redkejša. Verjetno je eden od razlogov, da je čas, potreben za zastavljanje takšne uganke, v večini primerov daljši (poleg tega so pogosto potrebni risalni pripomočki), pa tudi samo zastavljanje ni zgolj v zabavo, temveč predstavlja resen mentalni izziv. Postavljanje logičnih vprašanj je bilo nedvomno namenjeno zabavi, vendar sta pred humorjem v ospredju miselni izziv in dejansko prepoznavanje situacije. Uganke, ki za opis uporabljajo tako besedni kot risani opis, pa predstavljajo prehod k naslednji vrsti uganke, to so risane uganke.

RISANE UGANKE

Postavljanje uganke ni vezano le na verbalno dejavnost, temveč je opis lahko podan tudi z risbo, kjer besedni del obsega le vprašalnico *Kaj je to/Kaj je na sliki*. Take uganke so risane uganke in so sestavljene iz treh delov:

1. govorno podana uvodna formula *Kaj je to?/Kaj je na sliki?*;
2. hkrati narisana uganke v podobi abstraktnih elementov odgovora, ki predstavlja opis oz. vprašanje;
3. besedni odgovor, ki je navadno daljši opis s kontekstom (npr. *Mehičani, ki pijejo kavo na tračnicah*), in ne le enobesedni odgovor (npr. predmet/žival/rastlina/bitje).

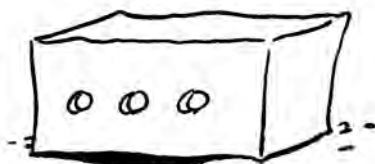

Risba je navadno narisana na manjši kos papirja z minimalnimi potezami pisala: je minimalistična in večinoma temelji na nekaj črtah in pikah, ki jih je težko interpretirati v odgovor, če ta ni poznan oz. če ni poznan vsaj princip, po katerem delujejo risane uganke. Predvsem pa je treba vedno upoštevati nesmiselne in presenetljive odgovore, podobno kot pri nesmiselnih šaljivih vprašanjih. Risana uganka namreč prizor vedno pokaže iz nenavadnega kota. Ena od pomembnejših funkcij risanih ugank je nedvomno (nesmiselni) humor, ta pa je pogosto blizu mlajšim, zato so risane uganke razširjene predvsem med osnovnošolsko in srednješolsko mladino. Namreč, podobno kot pri parodičnih ugankah in šaljivih vprašanjih je pomembna značilnost zastavljanja teh ugank prav uganjevalčevo nepoznavanje odgovora, saj presenetljiv odgovor predstavi smisel, vzbudi humor in smeh. Če uganjevalec odgovor pozna, risana uganka ne doseže humorne in zabavne funkcije, saj odgovor ni več presenečenje. Zato se risane uganke nedvomno uvrščajo med folklorne obrazce, pri katerih je v ospredju humor in so uporabljeni zgolj v zabavo.

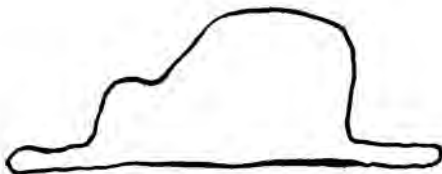
Eno najstarejših risanih ugank ali (it.) *indovinello grafico* (grafična uganka) naj bi bil narisal italijanski slikar Agostino Carracci (1557–1602); risba naj bi predstavljala slepega berača na vogalu ulice (Kaivola- Bregenhøj 2001: 62):

Risane uganke so bile še posebej popularne v 50. in 60. letih 20. stoletja, ko so se pojavljale v ameriškem časopisju in na televiziji, kjer so nekaj časa predvajali celo oddaje z risanimi ugankami (angl. *doodles*²⁵). V drugi polovici 20. stoletja so risane uganke precej hitro zaokrožile po svetu. Razlog za to je tudi dejstvo, da niso vezane na jezik: uporabniki morajo poznati kulturni vizualni kod, ki je uporabljen za upodobitve, ne pa jezikovnega koda, kar pomeni, da je uganka v enaki obliki lahko dostopna na širšem območju. Kod, ki ga morajo uporabniki poznati, je povezan z vizualnimi stereotipi (npr. klobuki s širokimi okroglimi krajci za Mehičane), širjenje risanih ugank pa prinaša tudi širjenje stereotipov in vzorcev. Zato so si risane uganke v celotnem zahodnem delu sveta pogosto podobne, celo enake. Deloma so risane uganke folklorizirane iz avtorskih del kakor npr. pogosti risani uganki iz knjige *Mali princ* Antoina de Saint-Exupérya (1989: 7, 12), kjer na eni nariše »backa«, tj. ovčko v škatli:

na drugi pa boo, ki je pojedla slona:

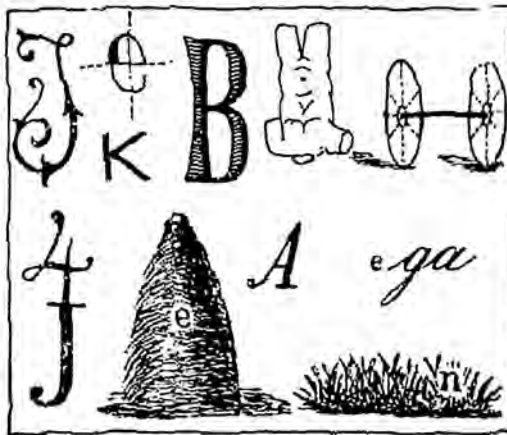

Podobi sta postali tako znani in sta hkrati tako minimalistični, da so jih uporabniki, pogosto otroci, prevzeli v svoj repertoar postavljanja risanih ugank.

Risane uganke v slovenskih medijih niso dobile tolikšne pozornosti.²⁶ V ugankarstvu so bili med slikovnimi tipi ugank v ospredju rebusi, vendar pa so ti navadno avtorski, domišljeni, večinoma jih ljudje ne sprejmejo za splošno rabo, zato ne spadajo med slovstvenofolklorno gradivo, temveč med avtorske ugankarske tipe (podobno kot križanke, kvizi ipd.). Rebus je sestavljen iz črk, slike, zapisa, s kombinacijo katerih dobimo odgovor, ki je lahko beseda ali besedna zveza. V rebusu humor ni v ospredju, saj je rebus v večini primerov neposreden, resen.

Rebus.

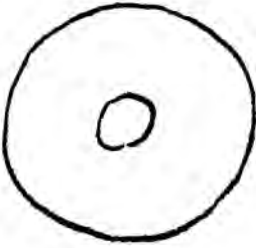
(Priobčil F. J.)

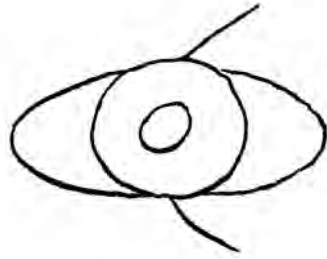
(Rešitev in imena rešilcev v prihodnjem listu.)

Rebus. *Vertec* 11 (3), 1. 3. 1881. Rešitev: Petrograd.

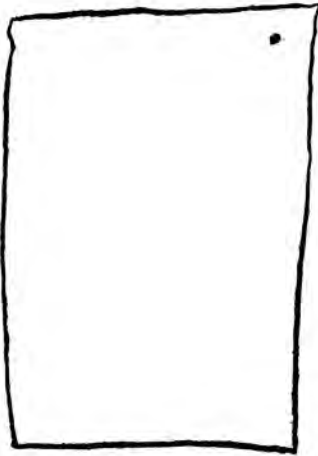
Risane uganke so v Sloveniji ostale folklorni žanr, ki je živel in preživel le med šolskimi klopki in širše ni toliko razširjen, je pa še vedno živ. Otroci si jih zastavljajo, ko se družijo. Med otroki sta še vedno aktualni risani uganki iz zgodbe *Mali princ*. Hkrati pa krožijo tudi risane uganke z Mehičani ali kavboji zaradi utrjenega stereotipa o klobukih s širokimi krajci. Ena od pomembnejših lastnosti je tudi možnost poenostavljene in hitre risbe, ki hkrati ustreza opisu:

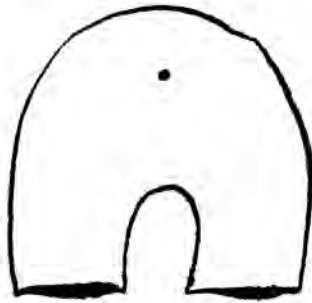
Mehikanec / Mehikanec, ki spi

Kavbojc, ki vesla v čolnu

Muha na steni

Slonova rit

Arhiv slovenskih ugank vsebuje le malo takšnih enot. Uganke, ki so jih zbiralci zbirali, so bile večinoma izražene v besedi in takšne, ki so jih tako pripovedovalci kot zbiralci v duhu romantiziranja slovstvene folklore imeli za pomembnejše, ker so bile jezikovno bolj dognane. Tudi v zbirkah šolskega gradiva iz druge polovice 20. stoletja takšnega gradiva ni (enako kot tudi ne šal), kar bi lahko potrdilo tezo, da so sicer krožile med otroki za sprotno zabavo, starejši pa jih niso razumeli kot pomemben del svoje dediščine.

MODRA VPRAŠANJA

Uganke, označene kot modra vprašanja, so najbližje t. i. navadnim vprašanjem oz. vprašanjem za preverjanje znanja. Navadno preverjajo poznavanje določene teme, saj sam odgovor zahteva znanje in poznavanje teme, ki je metaforično opisana. Uganjevalcu pri vprašanih jezikovna zvitost in uspešnost razvozlavanja metafor ne pomagata, prav tako ni dovolj samo splošno znanje, temveč je potrebno specializirano znanje o določeni temi, npr. poznavanje *Svetega pisma*, aritmetike, športa ipd.

V slovenskem gradivu so med modrimi vprašanji v ospredju vprašanja, povezana z *Svetim pismom* in verskimi obredi; poimenošana so katekizemska vprašanja:²⁷ tu gre navadno za svetopisemske podrobnosti, njihove folklorne interpretacije ali pa večpomenskost in podrobnosti iz verskega obreda ali prostora. Prav osredinjenost na poznavanje določene teme določa tudi precej ozko, fokusirano rabo: vprašanja se postavljajo predvsem v kontekstih z vodilno temo, npr. pri verouku, poročnem obredju (npr. pri šrangji) ali drugih dogodkih. Vsekakor pa zastavljanje teh ugank ohranja zabavno funkcijo in humor, tako da je svetopisemska snov osvetljena z druge perspektive.

Katekizemska vprašanja se delijo na dve skupini: prava katekizemska vprašanja in šaljiva katekizemska vprašanja: prava preverjajo poznavanje *Svetega pisma*, življenja likov v njem in značilnosti obredja na zabavnejši način, vendar gre še vedno za preverjanje, medtem ko šaljiva vprašanja predvidevajo dobro poznavanje teh tem in poudarjajo podrobnosti v šaljive namene, besedne igre ipd., katerih namen je zbudati smeh.

V gradivu je največ pravih katekizemskih vprašanj:

Kdo ni bil rojen, pa je vendar umrl? – Adam.

Kdo je po svoji smrti še jedel in pil? – Kristus.

Kaj imajo ljudje, kar Bog nima? – Gospodarja.

Kaj je Bog zemlji obljubil, ko jo je stvaril? – Da vse, kar koli bo rodila, bode zopet nazaj dobila.

Kaj je v mašnih bukvah čez božjo besedo? – Trak v mašnih bukvah.

Šaljiva katekizemska vprašanja so pogosto tudi vir parodije oz. šaljivih vprašanj o svetopisemski vsebini, obredju in obrednem prostoru z rekviziti:

Kater svetnik ima nar več zob? – Sv. Šimen, ki nosi žago.

Kam je Adam prvo žlico položil? – V skledo.

Kaj je višje kot Bog? – Krona na njegovi glavi.

Kateri svetnik še ni prišel v nebesa? – Gregor. (Gre-gor)

Kaj potrebuje telo, ko se duša iz telesa loči? – Kurjo juho – jedle so jo porodnice, ko so rodile otroka.

UGIBALNE IGRE

Nedvomno se med ugankarske dogodke lahko uvrščajo tudi otroške ugibalne igre,²⁸ ki pa niso uganke v klasičnem smislu, saj primarno sodijo k igram. Kažejo se kot pojav na meji med žanrom uganke in otroško igro.

Ugibalne igre imajo podoben mehanizem kakor uganke: sestavljene so iz dela, ki postavlja vprašanja ali izziv, in dela, v katerem se podaja odgovor. Število udeležencev je različno: igre za najmlajše ponavadi zahtevajo enega odraslega in enega otroka, v medvrstniških igrah pa je navadno več udeležencev, dinamika števila izpraševalcev in uganjevalcev pa je drugačna od igre do igre (pri nekaterih eden uganjuje oz. rešuje nalogo, ki jo je postavila skupina otrok, druge igre imajo enega izpraševalca in skupino uganjevalcev). Igre so zasnovane tako, da je odgovor lahko strogo določen ali pa so postavljena merila za določen spekter, v katerem je odgovor pravilen, kakor npr. pri igri »Ladja«:

LADJA

Ladja je pripeljala. Eden reče: »Ladja je pripeljala črko L. Janez«. Ali pa reče tudi kako drugo črko in pokliče kogarkoli hoče. Uni ki je vprašan, mora takoj odgovoriti kako stvar, ki se začenja s tisto črko, kateri mu je nakazal tisti, ki sprašuje. Na primer Janez bo odgovoril hitro: »Ladja je pripeljala Luno!« Če po petih minutah kdo ne odgovori, izpade iz igre.

Pri igri »Ti si glavca« in »Rihtarja bit« pa je pravilen zgolj en odgovor, ki ga določi skupina:

TI SI GLAVCA (najmanj trije otroci)

Eden od otrok (Tisiglava), ki ga določi izštevanka, se oddalji, preostali pa izberejo predmet, ki ga mora Tisiglavca) uganiti. Medtem ko se dogovarjajo, glasno mrmrajo »rabarbara rabarbara rabarbara«, tako da Tisiglavca ne bi slišal, kateri predmet so izbrali. Ko predmet izberejo, se Tisiglavca vrne k otrokom in jim začne postavljati vprašanja. Vpraša lahko, kar želi, odgovor pa je lahko le »da« ali »ne«. Ugiba toliko časa, dokler ne ugane. (Kunaver in Lipovšek 2006: 122)

RIHTARJA BIT

Igra se v zaprtem prostoru. Število igralcev je poljubno. Z izštevanjem se določi igralca, ki mora iti v kot, se skloniti in molčati. Ostali igralci se razvrste okoli njega. Eden izmed igralcev ga udari po zadnjici. Rihtar ugiba, kdo ga je udaril. Igralci ga skušajo z raznimi ukanami preslepiti, da bi ne uganil pravega. Če rihtar ugane, kdo ga je udaril, se mora ta postaviti v kot, če ne, se postavi rihtar vnovič v kot.

K ugibalnim igra sodijo tudi t. i. ugibalice, to so ugibalne igre za najmlajše, pri katerih gre za enostavno ugibanje, kje leži predmet, pri čemer so možnosti izbire zelo omejene (pri igri s skrivanjem pod prsti na štiti) ali pa ugibanje daje več možnosti, vsaka od teh pa ima nato različno posledico (npr. *Kakšno je vreme*):

*UGIBANJE, POD KATERIM PRSTOM JE SKRIT fižol,
lešnik*

... pri tem govorite

»Pod prstom,

Pod podom,

Pod kakšnim?

Pod tem!«

Pokaže, pod katerim prstom je skrit predmet, ako ugane, si predmet osvoji. Opomba: Kadar stavi predmet pod prst, dela to za svojim hrbtom.

KAKŠNO JE VREME?

Si bil v vrsti? – Da!

Si videl smrt na trti? – Da!

Kaj je bilo: sonce, veter ali dež?

Ako reče sonce, tedaj otroka greje s toplo sapo.

Ako reče veter, tedaj otroka piha, oponaša veter.

Ako reče dež, tedaj otroka na rahlo pljuva!

Ugibalice se zdijo igra, ki najmlajše uvaja v svet uganjevanja in postavlja prva konceptualna pravila, ki jih potem otroci hitreje razumejo pri zastavljanju ugank. Navadno sta udeležena po en odrasel in otrok, igra pa je predvsem v zabavo in kratkočasje.

V zabavo in kratkočasje so tudi družabne uganjevalne igre, ki so se jih igrali vrstniki, torej otroci med sabo. Pri teh je že opaznejše tekmovanje med skupino izzivalcev in skupino uganjevalcev, ki med seboj že vzpostavljajo kategorizacijo.

Pri vseh ugibalnih igrah gre za enak sistem vprašanja in odgovora, izziva in nagrade/kazni, kakor pri ugankah, le da je pri igrah med udeleženci drugačna dinamika.

PRIMER ETNOLINGVISTIČNE ŠTUDIJE: ANALIZA POIMENOVANJA BARV V SLOVENSКИH FOLKLORNIH UGANKAH

Folklorni žanri vsebujejo in hranijo kulturne kazalnike, koncepte in metafore, ki kažejo na globlje vsebine in ravni kulture. Z etnolingvističnimi pristopi je mogoče spoznati globlje pomene, koncepte in stereotipe, ki v družbi vztrajajo dlje časa. Takšne analize so pogostejše za daljše žanre, vsekakor pa tudi krajši folklorni žanri prenašajo stereotipe in koncepte, še posebej jih je najti v relativno stalnih oblikah, kot so pregovori, frazemi, uganke ipd. Kulturni koncepti in stereotipi so pogosto izraženi v besedilnih podrobnostih, tudi takšnih, kot je npr. barva: barvne kombinacije izražajo družbeno dožemanje, izrisujejo konceptualni zemljevid in so element metaforičnega izražanja.

Primer take analize je analiza barv v slovenskih ugankah, ki je bila v celoti že objavljena (Babič 2018, 2019a). Tu je podana prilagojeno kot primer folkloristične in etnolingvistične analize ugank. Analiza je pokazala, katere barve in barvne kombinacije so uporabljene za opise in odgovore v slovenskih folklornih ugankah, kaj je motivacija za uporabo določene barve v uganki in za opis katerih odgovorov je barva uporabljena, tj. kateri predmeti, živali in rastline so opisani z barvami v opisu/vprašanju.

METODOLOGIJA

Za analizo uporabe barvnih poimenovanj je bila uporabljena zbirka slovenskih folklornih uganke iz Arhiva ISN ZRC SAZU (2415 enot) in zbir sodobnih šaljivih vprašanj, zbran med letoma 2012 in 2018

predvsem po šolah leta 2015, po spletu (osebna elektronska pošta, forumi, spletne strani), nekaj gradiva je bilo zbranega z intervjuji ali slišanih med vsakdanjo komunikacijo (530 enot). Del gradiva je bil zbran z mislijo na zbirko, večina pa za raziskave drugih tem ali tudi nepovezano z raziskovanjem te teme. Vse enote so bile uvrščene v Excelovo tabelo, ki je omogočila najlažje iskanje poimenovanj barve po gradivu. Analizirane so bile uganke, ki so vsebovale poimenovanja barve.

BARVE V SLOVENSKIH FOLKLORNIH UGANKAH

Slovenski jezik pozna enajst osnovnih poimenovanj barv: črna, bela, rdeča, rumena, zelena, modra, rjava, vijolična, rožnata, oranžna, siva,²⁹ kar ga uvršča na sedmo, najvišjo stopnjo razvoja osnovnega barvnega izrazja (Berlin in Kay 1991 [1969]: 23). Poimenovanja barv izražajo zaznavo okolja, ki je upovedeno tudi v ugankah.

Analiza slovenskih ugank iz arhiva ISN ZRC SAZU je pokazala, da v tem fondu le približno 7 % ugank vsebuje poimenovanje barve, in to večinoma v opisu. V arhivu ni ugank, ki bi vsebovale barvo v odgovoru kot vizualno lastnost subjekta, z izjemo dveh, kjer je barva del geografskega lastnega imena, tj. Rdeče morje. Po drugi strani pa delež barv prevladuje v sodobnih šaljivih vprašanjih, saj so v kar 64 % gradiva. Visok delež gre pripisati predvsem številnim šaljivim vprašanjem o blondinkah, kjer je barva navedena že v samem karakterizirajočem poimenovanju osebe.

Opredelitev barve

Barva je lastnost predmeta, očem jo posreduje svetloba, ki jo telo seva, odbija ali prepušča.³⁰ Je razločevalna lastnost predmeta in pojava: če imamo zdrav vid, spoznamo predmet tudi po barvi, po njej lahko ločimo predmete, hkrati pa imajo barve v življenju mnogo simboličnih pomenov in funkcij. Barve zbujajo občutja, domišljijo, spomine in intuicijo, povzročijo estetske sodbe itn. Nina Asja Kovačev (1997: 23) trdi, da je vidno zaznavanje percepcija

ena od primarnih in najpomembnejših oblik človekove razpoznavne realnosti. Vidna značilnost predmeta ni zgolj njegova oblika, marveč tudi barva, ki ima za zaznavanje globlji pomen: vpliva na psihološko izkušnjo in ima poleg estetske še biološko, socialno in kulturno vrednost (nav. delo: 28).

Barva je tako očitna lastnost vsakršnih pojavov, da je v vseh kulturah dobila svoja poimenovanja, besede označujejo zgolj barvo in so posledično šele iz tega dobile širše, simbolične pomen; prva poimenovanja barv so temno/črna in svetlo/bela, nato rdeča in šele za tem sledijo rumena, zelena, modra, rjava idr. (Berlin in Kay 1991 [1969]: 4–6).

Zaradi pomembne vrednosti v življenju so dobile simbolne pomen tako v metaforičnem leksikalnem pomenu (npr. pregovori) kot tudi v obredjih (npr. predpisane barve obrednih oblačil). Simbolna razsežnost barv je pritegnila že precej pozornosti, posebej v psiholoških obravnavah v drugi polovici 20. stoletja (Berlin in Kay 1991 [1969]; Kovačev 1997).

Pomen barv temelji na družbenem dogovoru in primerjavi, zato je nosilec semantičnih struktur; zunaj naše zaznave je barva izključno abstrakcija, fizikalni termin za elektromagnetna valovanja (Kovačev 1997: 28). Natančnejši opis predmeta z barvami doda več čustvene vsebine: človeka prisili, da prepozna in dopusti živahnjšo zapolnitev, zato imajo barve pomembno simboliko v vseh oblikah kulturne pojavnosti (nav. delo: 31).

Barve so v vseh kulturah del osnovnega vidnega zaznavanja in del sistema simbolov (Čeh 2005: 92). Do neke mere izražajo splošno in univerzalno zaznavanje sveta, zbir poimenovanj pa je zelo različen. Pomen barv in njihovo opazovanje v okolici sta lahko omejena tudi zgolj na površinsko raven – kot opis predmeta. V ugankah so barve v opisih predmetov, ki so sicer metaforični, vendar pa je poimenovana barva vedno fizični opis značilnosti odgovora. Razkritje barve v opisu je tako konkreten namig za pravi odgovor.

Barve v ugankah

Barve v ugankah so pritegnile pozornost že v preteklosti. Eden pomembnejših folkloristov in pionirjev raziskav ugank Archer Taylor (1951) jim je namenil pozornost v primerjalni zbirki pravih ugank. Taylor (nav. delo: 623) je opazil, da zastavljavci uganke redko podajo barvo v opisu, ko pa jo, je ta namenjena zaokrožitvi metaforičnega opisa. Prav tako so bile barve redko uporabljene za opis ljudi ali živali. Samostojno se barve kot opis v uganki pojavljajo izredno redko; Taylor je našel zgolj eno (prav tam). V arhivu ISN ZRC SAZU je takšen minimalni opis podan zgolj v dveh primerih, pa še pri teh so usmeritveni leksemi, kar je mogoče interpretirati kot razširjene minimalne opise:

Kaj je črno gori in belo doli? – Ajdovo zrno.

Črno, a v sredi belo? – Lonec in v njem mleko.

Taylor (1951: 623–638) je ločil dve kategoriji ugank s poimenovanjem barv – glede na položaj (vseposod, znotraj – zunaj, spredaj – na sredini, zgoraj – spodaj) ali časovno zaporedje (prej – potem) ali pa sta barva in dejanje kombinirana (najpogostejše kombinacije po Taylorju so črna, bela, zelena, rdeča, rjava, rumena, rožnata).

Pomembno raziskavo o poimenovanju barv v ugankah je objavila Piret Voolaid (2016) na podlagi estonskega gradiva – preučevala je prave uganke, šaljiva vprašanja in risane uganke. V raziskavo je vključila tudi sodobno gradivo, tj. šaljiva vprašanja o blondinkah in etnična šaljiva vprašanja, s čimer je prikazala, da so barve pomemben del ugankarske tradicije. Rezultati raziskave pogostnosti barv v estonskih ugankah so pokazali, da so najpogosteje uporabljene črna, bela in siva, medtem ko vijolična in oranžna nista uporabljeni nobenkrat (Voolaid 2016: 92). V pravih ugankah je pomen barv predvsem na semantično-leksikalni ravni (podoba stereotipa in oblika vzorca), zato jih je razdelila na podlagi delitve estonskega paremiologa Arva Krikmanna (nav. delo: 74): 1. besedila z izraženim osebkom, ki je dopolnjen z barvo (npr. *črne kokoške in rdeča jajca*, *črna krava*, *rdeče hlače*), 2. besedila z eliptičnim osebkom, ki je predstavljen z metonimijo aktivnostjo, kvaliteto, razmerji, kraji, paradoksnih razlik in nasprotij. Pri sodobnih šaljivih vprašanjih je ugotovila, da je najpogosteje omenjena barva *blond* kot oznaka

za svetlolaso in svetlopolto osebo (ta šaljiva vprašanja so postala popularna v drugi polovici 90. let prejšnjega stoletja). Barva ima pomembno vlogo tudi pri absurdnih vprašanjih, ki se začenjajo z *Kaj je ...?*, kot tudi pri mednarodno poznanih šaljivih vprašanjih s slonom. V teh je izraženo predvsem nasprotje med dvema odtenkoma (svetel – temen, bel – črn), kar je tudi sicer splošno razširjen vzorec v šaljivih vprašanjih (Voolaid 2016: 98, 2019).

POIMENOVANJA BARV V SLOVENSKIH ARHIVSKIH FOLKLORNIH UGANKAH³¹

Kakor omenjeno, je analiza slovenskih ugank iz arhiva ISN ZRC SAZU pokazala, da le približno 7 % ugank vsebuje poimenovanje barve: kategoriziranih je bilo 115 ugank, od katerih je bilo 94 različnih, nevariantnih. V večini se barva pojavi v opisu kot vizualna lastnost in s tem vodilo k odgovoru. Le pri dveh ugankah je bilo poimenovanje barve v odgovoru, pa še pri teh je šlo za geografsko lastno ime, tj. Rdeče morje (obakrat pisno z malo začetnico):

Kje (je) solnce sam enkrat sijalo? – Tam, kjer se je pred Izraelci rdeče morje zagrnilo.

Vodena ključavnica, lesen ključ, zverina je ušla, lovec je vjet. – Izraelci skozi rudeče morje.

Obe uganki uvrščamo v tip modrih vprašanj, ki so vezana na *Sveto pismo*, in poimenovanja barve kot take ne moremo razumeti kot barvni opis odgovora. Rdeče morje je geografsko lastno ime, motivacija za poimenovanje ni vezana na lastnost odgovora.

V arhivu ni ugank, ki bi vsebovale barvo v odgovoru kot vizualno lastnost subjekta.

Barve v slovenskih ugankah se pojavljajo podobno, kakor je že Taylor (1951: 623) pojasnjeval z načelom zaokroženja ideje z referenco na lastnost in kot je Voolaid (2016) opisala za estonske uganke, čeprav – gledano primerjalno – najdemo tudi precej razlik. Kakor koli, barva v slovenskih ugankah nemetaforično opisuje lastnost predmeta v odgovoru:

Bele kokoške izpod strehe gledajo, pa vendar so mokre? – Zobje.

*Rdeče hlače, belo meso, črna duša. Kaj je to? – Jabolko.
Vsa krava črna, samo trebuh ima rumen? – Lonec z maslom.
Črna kloča rudeča jajca vali? – Kotel na žerjavici.
Kdo gre črn v ogenj in pride rudeč nazaj? – Železo.*

Hkrati pa barva nakazuje tudi spremembe ob različnih položajih predmeta v razmerju znotraj – zunaj, gor – dol:

Če kviško vržeš, je belo, če pa na tla spustiš, je rumeno. Kaj je to? – Jajce.

Kaj je črno gori, belo pa doli? – Ajdovo zrno na mlinskem kamnu.

Prisotnost ali odsotnost barve označuje čase (zorenja):

Sprva belo ko sneg, potem zeleno ko trava, nazadnje rdeče ko kri? – Češnja.

Veliko kakor hiša, majhno kakor miš, zeleno kakor detelja, belo kakor sneg in črno kakor oglje? – Oreh.

Kombinacija barv je lahko povezana tudi z dejanjem:

Jaz vem za en grad, kjer je polno r'dečih bab. Ena črna prileti in vse venka zapodi. – Oglje v peči, omelo vse vun pomedu.

Kategorizacija slovenskih arhivskih folklornih ugank z omembo barve

Oblike tradicionalnih ugank je na strukturni ravni analiziral Arvo Krikmann in jih razdelil v dve skupini (po Voolaid 2016: 74–76):

1. uganke z opredeljenim osebkom,
2. uganke z neopredeljenim, eliptičnim osebkom.

V obeh skupinah poimenovanje barv soustvarja opis oz. sliko. V prvi skupini je barva pogosto uporabljena kot barva subjekta, v drugem pa barva zamenja subjekt kot opisano značilnost.

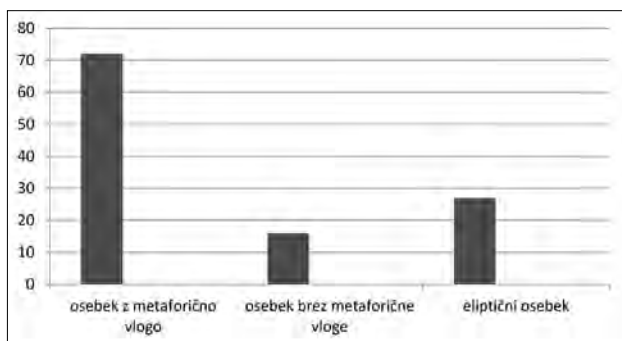
Uganke iz zbirke ISN ZRC SAZU, ki vsebujejo poimenovanje barve, so bile razdeljene na podlagi omenjene Krikmannove strukturne delitve po stavčni zgradbi in nato še po odgovorih ter po barvi/barve v vprašanju. S temi kategorizacijami je mogoče prikazati različne vidike rabe barv v ugankah.

Strukturna delitev

Prva raven kategorizacije je potekala po Krikmannovi delitvi ugank:

1. uganke, pri katerih je v vprašanju osebek izražen in nosi celotno metaforično vlogo;
 - a. ima metaforično vlogo ali
 - b. nima metaforične vloge, temveč je le referenčni stereotip primer določene barve;
2. uganke, v katerih je osebek eliptičen: odgovor je opisan z dejanjem.

Strukturna delitev ugank po osebkju.

1. Večina ugank s poimenovanjem barve (72, tj. 62 %) je iz prve skupine. Barva je prilastek metaforičnega osebkja in nemetaforično vodilo k odgovoru. V vlogi osebkja v vprašanju so večinoma živali, npr. črna ali *bela ovca* in *rdeče ali črne svinje*, kot metafora za več različnih predmetov manjše velikosti (moka, zobje, oglje): *črna kokoš* za lonec, *bele kokoške* za zobe, *rdeča jajca* za oglje, *beli in rdeči vol* za mlince, *črna krava z belim trebuhom* za lonec z maslom, *rumena mačka* za cerkveno svetilko:

Črna ovca vsa v ognji gori? – *Zvezdna noč.*

Črna koklja rudeča jajca vali? – *Vatljica na ogljih.*

Kot metafora v osebkju so pogosto uporabljene tudi divje živali, npr. *črna vrana* za plug:

Črn kavran pod zemljo leti? – *Plug.*

Precej metafor v osebkju v slovenskih tradicionalnih ugankah je vzetih iz sveta poljedelstva, npr. *belo polje* za list papirja in *črna semena* za napisane črke:

Bela njiva, černo seme, modra glava, ki ga seje. – Pisanje.

Ta uganke se igra tudi z večpomenskostjo besede *modra*, ki pomeni tako barvo kot tudi ‚pameten‘. Večpomenskost je lahko na tem mestu tudi zavajajoča: medtem ko prvi dve barvi v uganke označujeta lastnost predmetov (bel list, črn tisk), se modra ne nanaša več na barvo, temveč označuje pomen ‚pameten‘.

Iz skupine osebkov, ki metaforično uporabijo poimenovanje ploda, so v slovenskih tradicionalnih ugankeh s poimenovanjem barv, jabolka edina:

Znan zan drčev, ku jima 12 belih nu 12 černih jabk. Kej je tu? – Dan.

Čevelj je metonimično opisan kar s črno luknjo:

Črna luknja, bel klen, z ritjo zmigne, v luknjo pertagne. – Obuvanje škornja.

Pogosta metafora za opis oglja in omela so *rdeče* in *črne dame*, *črna sestra* in *bel brat* za dan in noč, *črno dekle* za mlinsko kolo, *črn oče* za lonec, *črne ustnice* ali *brki* za peč, *bela dama* za moko:

Sestra je črna, bratec je bel, vedno sta skupaj, pa ni je ujel. – Dan in noč.

Vem za dekle, ki se zmiraj pere, pa vendar zmiraj črneji postaja? – Mlinsko kolo.

V ugankeh s poimenovanjem barve so v vlogi osebkov poimenovana le naslednja oblačila – klobuk, obleka, hlače:

Na polji stoji možiček, ki ima rumeno obleko pa zeleno kapo? – Korenje.

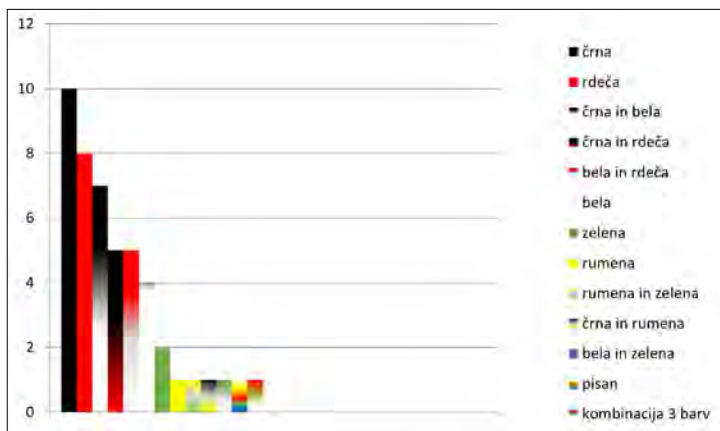
Rdeča kapca po hiši tapca. – Kokoš.

Vsi imajo zelene kožuhe, samo oče ga nema. – Oreh.

Kviško raste, doli kima in rdeče hlače ima? – Čebula.

Črna, bela, rdeča, rumena in zelena so barve, ki se v opisih predmetov najpogosteje pojavljajo kot osebkov prilastek. Pojavitev barv je naslednja: črna (10), rdeča (8), kombinacija črne in bele (7), bele in rdeče (5), bela (4), zelena (2), vse druge barve pa so le v enem primeru uganke. Poimenovanje *pisan* je uporabljeno zgolj enkrat, in sicer kot prilastek osebkov *otroci*:

Oče je visok, mati bodeča, otroci pa pisani? – Kostanj.

Razmerja pogostosti barv v tradicionalnih ugankah.

Opisi v teh ugankah ustrezajo skupinam odgovorov za dejanja (pisanje, obuvanje, mletje moke), predmete iz vsakdanjega življenja (lonec na peči, glavnik, plug, oglje, mlin, opeka, peč, žlica in vilice, svetilka v cerkvi, sušilnica), rastline ali del rastline (nagelj, trn, ajda, jabolko, čebula, korenje, zelje, oreh, lešnik, kostanj), hrano (moka, lonec masla, lonec mleka, mlinci), človeško telo (usta, zobje, jezik, človek), žival (kokoš, muha), naravni pojav (dan, zvezdno nebo, ogenj). Večina ugank s poimenovanjem barve so metafore za predmete iz vsakdanjega življenja.

V prvi skupini ugank z izraženim osebkom so večja samostojna skupina uganke, ki za opis uporabijo več primerjav. Vendar v teh primerih osebek ne nosi metaforičnih lastnosti, temveč je opis dopolnjen z barvo in barva tako postane glavni opisujoči element v uganki, npr.: *rdeč kot kri*, *zelen kot trava* itn.³² Uporabljen osebek pa ima zgolj stereotipno referencialno vlogo, ki kaže na odtenek barve. Takih ugank je v arhivu 16 (tj. 14 %).

S poudarjeno primerjavo je predmet v odgovoru opisan z obkrožujočimi predmeti, ki jih stereotipno določa barva ali kaka druga značilnost:

*Veliko kakor gora, mičkino kakor miš, zeleno kakor ščavje,
sladko kakor med, gorjupo kakor pelin? – Orehovo
drevo in jedrce.*

*Je črn kak kovač, orje kak orač, na den napravi tristo bregač,
pa je ne kovač ne orač? – Krt.*

Primerjava je lahko podana tudi s časovnim zaporedjem in vzporednimi lastnosti:

*Najpred belo ko sneg, tedaj zeleno ko detel, pa rudečo ko kri
in otrokom diši. Kako se veli? – Češnja.*

Ali pa je odgovor opisan z zanikanjem v opisu:

*Belo je, dan ni, černo je, noč ni, zeleno je, trava ni, rep ima,
krava ni! – Sraka.*

Primerjave v ugankah so z označevanjem divjih živali (*kuščar, miš, podgana*), rastlinami (*trava, kamen, grm*), deli človeškega telesa (*kri*), naravnimi pojavi (*sneg*), rokodelstvom (*kovač, orač, oglje*), človekovimi čutili (*sladko za okus, diši za vonj*).

Barve v primerjalnih ugankah so črna (3 primeri), zelena (2), kombinacija zelene, bele in rdeče (2), rdeča (1), kombinacija zelene in bele (1) ter bele in črne (1).

Razmerja pogostosti barv v tradicionalnih ugankah.

2. Druga skupina po Krikmannovi delitvi so uganke brez definirane osebk. Osebek je eliptičen in nadomeščen z dejavnostjo, razmerji, kraji, časi itn., pa še ti so redki in zakriti. Najpogostejši opis v tej skupini je podan z opisom lastnosti.

Pogosto so nasprotja gor – dol:

*Če kviško vržeš, je belo, če pa na tla spustiš, je rumeno. Kaj
je to? – Jajce.*

Ali znotraj – zunaj:

*Znotraj je belo in rumeno, a to, kar iz njega pride, je živo.
– Jajce in pišče.*

Odgovor je lahko opisan tudi s premikanjem ali dejavnostjo:
Po meni hodiš, vmažeš me, po tebi grem, obelim te. – Sneg.

Ali s spremembo barve v določenem času:

*Kaj gre rdeče v vodo in pride črno iz vode? – Žareč ogel /
razbeljeno železo.*

V to skupino je uvrščenih 27 ugank (tj. 24 %); 20 od teh je različnih tipov ugank in imajo omembo barve v vprašanju, ena uganika pa ima barvo poimenovano v odgovoru. Barve v teh ugankah so: črna (5 primerov), bela (3), rumena (3), rdeča (2), bela in črna (2), bela in rumena (2), rdeča in črna (1), črna in rjava (1).

Razmerja pogostosti barv v tradicionalnih ugankah.

Opisi v teh ugankah se nanašajo na različne predmete iz vsakdanjega življenja (*klobuk, čevlji, kotel, peč, lonec, ključavnica, likalnik*), rastline in plodove (*ajda, grozdje in trta, pomaranča, trn*), živali (*vrana, jajce*), naravne pojave (*oganj, sneg, megla*) in del telesa (*lasje*).

Kategorizacija ugank po odgovorih

Poimenovanje barv v opisu je del lastnosti odgovora. Opisani predmeti so iz vsakdanjega življenja, npr. kuhinjski predmeti (*lonec, pribor, pečica, omelo, oglje*, npr. *Jaz vem za en grad, kjer je polno r'edečih bab. Ena črna prileti in vse ven zapodi. – Oglje v peči, omelo vse ven pomedu.*), obleka (*čevlji, klobuk*, npr. *Črni smo, enake rasti, nismo veliki ter vedno z vami po mestu hodimo. – Čevlji.*), zgradbe

ali njihovi deli (*mlin, opeka*, npr. *Kaj je po zimi belo, poleti rudeče?* – *Opeka*.) Barve za opis teh odgovorov so črna, bela, rdeča, rjava.

32 različnih ugank, ki vsebuje poimenovanje barve v opisu, je za rastline; to so zelenjava (*čebula, korenje, zelje*, npr. *Kvišku raste, doli kima in rdeče hlače ima?* – *Čebula*.), sadje (*grozdje, češnje, pomaranča*, npr. *Sprva belo ko sneg, potem zeleno ko trava, nazadnje rdeče ko kri?* – *Češnja*.) ali oreščki (*oreh, lešnik*, npr. *Zelena kapa do ušes klapa.* – *Lešnik*.). *Trn* je edini del rastline, ki je opisan z barvo (*Črn bel maškotel na poti meso čaka.* – *Trn*.), in *nagelj* edina roža (*Mimerli, mamerli, gore na kamerli, v zelenem grmiču, v rdečem klobčiču. Kaj je to?* – *Nagelj*.). Za opis odgovorov rastlin uporabljene barve so črna, rdeča, bela, rumena, zelena in pisana.

Za opis telesa, živali in naravnega pojava je v zbirki sedem različnih ugank. Deli telesa so opisani z rdečo in belo barvo, odgovori pa so *zobje, jezik/usta, človeško telo* (npr. *Bela koklja izpod strehe gleda. Kaj je to?* – *Zobje in jezik*.). Od živali so opisane *kokoš, jajce in piščanec, muha, sraka in krt* (npr. *Črn kot kovač, orje kot orač, pa ni kovač in ne orač?* – *Krt*.), uporabljene barve pa so rdeča, črna, bela in rumena. Za opis naravnega pojava so uporabljene barve črna, bela, rdeča in rumena, in sicer za odgovore *dan in noč, nočno nebo, sneg, megla in ogenj* (npr. *Sestra je črna, bratec je bel, vedno sta skupaj, pa ni je ujel.* – *Dan in noč*.).

Štiri uganke opisujejo dejanje: *pisanje, obuvanje čevlja in mletje moke* (npr. *Šum šumi, grm grmi, spodaj bela žena ven leti?* – *Mlin, moka*.).

Razmerja pogostosti barv v tradicionalnih ugankah.

Kategorizacija po uporabljenih barvah

Glede na prejšnje kategorizacije je očitno, da med barvami prevladuje črna, tj. 33 (29 %) ugank vsebuje le črno barvo. Uporabljena je za opis živali (*krt, muha, vrana, sraka*), predmetov (*plug, čevlji, ključavnica, mlinsko kolo, pečica, lonec, sušilnica*), del rastline (*trn*), naravni pojav (*megla, zvezdno nebo*). Na drugem mestu po pogostnosti je bela – v 22 (19 %) ugankah –, uporabljena je za opis dela telesa (*zobje, lasje*), predmeta (*klobuk, moka*) in naravnega pojava (*sneg*). Rdeča barva je uporabljena v 15 (13 %) ugankah: za rastlino (*čebula, ajda*), predmet (*ogljje, opeka*) in žival (*kokoš*). Zelena barva je uporabljena le v petih (4 %) ugankah, in sicer za opis *lešnika* in *oreha*. Rumena barva je v štirih (3 %) ugankah, ki opisujejo *ogenj, grozdje, pomarančo* in *cerkveno svetilko*.

Najpogostejša kombinacija barv v ugankah je bela in črna; teh je v zbirki 15 (13 %). Uporabljena je za opis *mleka, ajde in mlinskega kamna, moke v mlinu, pisem, pisanja, dneva, obuvanja* in *glavnika*.

Bela in rdeča sta uporabljeni v šestih (5 %) ugankah za opis *mlincev* ter *jezika in zob*. Črna in rdeča sta uporabljeni v petih (4 %) ugankah; gre za uganko, ki je razširjena po vsem evropskem svetu, in sicer za opis *lonca na žerjavici* (Taylor 1951: 632). Kombinacija bele in rumene je uporabljena le v štirih (4 %) ugankah, v vseh za opis *jajca*. Kombinacija zelene in bele je uporabljena v dveh (2%) ugankah, odgovora pa sta pa *repa* in *češnja*. Zelena in bela sta uporabljena v uganki, ki opisuje *zeljno glavo na nogi*; črna in rumena opisujeta *lonec in maslo*; črna in rjava opisujeta različne barve *klobuka*; z zeleno in rumeno je opisano *korenje*. Kombinacija treh barv v opisu je redka ter opisuje barvno raznovrstnost odgovora. Podana je ali kot stalna lastnost odgovora, kot npr. bela, črna in zelena za *vrano* ali rdeča, črna in bela za *jabolko*; ali pa nakazujejo na spreminjajoče se barve v času, kot npr. pri *češnji*. V arhivu je osem (7 %) takšnih ugank.

Barve v ugankah so v skladu z okoljem družbe; nekatere uganke so sicer univerzalne (Taylor 1951: 632), spet druge specifične za določeno okolje. Taylor je poudaril, da so podobne teme povezane s podobnimi barvami po vsej Evropi, tudi v Sloveniji, kot npr. *mleko, jajca, žerjavica* itn.:

Šum šumi, grm grmi, bela gospa zpod ganjka gleda. – Mlin.

Če kviško vržeš, je belo, če pa na tla spustiš, je rumeno. Kaj je to? – Jajce.

Kaj je to, ki nese rudeča jajca? – Ogenj, rudeča jaja pa žerjavica.

Barve v šaljivih vprašanjih in parodičnih ugankah

Prvotni namen v šaljivih vprašanjih in parodičnih ugankah je šaljenje in ne resno uganjevanje in razpletanje metaforičnega opisa; kakor omenjeno, so zaradi tega pogosto so uvrščena med šale in ne med uganke. Večina slovenskih šaljivih vprašanj in parodičnih ugank temelji na besedni igri (npr. pisati črno z belo kredo) ali pa izrablja banalne situacijske odgovore (npr. mlinarjev klobuk).

V arhivskem gradivu je 15 takih, ki vsebujejo poimenovanja barve, devet od teh je različnih.

V teh ugankah črna označuje kosa (v različici tudi vrana):

Kaj je bolj črno kot kos? – Njegovo perje.

Bela je zapisana le v enem primeru, in sicer označuje mlinarjev klobuk:

Zakaj ima mlinar bel klobuk? – Da ga nosi.

Siva in črna sta skupaj v šaljivem vprašanju za lase in brado:

Zakaj marsikateri ima sive lase, pa črno brado? – Ker je njegova brada za veliko let mlajša kot lasje.

Bela in črna sta v treh enotah, od katerih sta dve različni:

Zakaj bele ovce več snedo kot črne? – Ker jih je več.

Kako se z belo kredo črno zapiše? – Takole: črno.

Pri vseh šaljivih vprašanjih in parodičnih ugankah je barva realna lastnost omenjenega in/ali opisanega, hkrati pa zavajajoč element v vprašanju. Omemba barve v vprašanju se zdi pomemben podatek, vendar odgovor izda, da je barvna značilnost nepomembna oziroma omemba barve banalna.

Najpogosteje omenjena barva v ugankah je črna, po pogostnosti ji sledi bela. Med barvnimi kombinacijami je na prvem mestu črno-bela, pogosto tudi kot konceptualno nasprotje. Sledita rumena in rdeča. Pogostnost posamične barve v ugankah je v skladu z Berlinovo in

Kayevo hipotezo (1969) o evoluciji barvnih poimenovanj v jezikih, namreč, da sta bili v vseh jezikih osnovni barvi črna/temna in bela/svetla, tretja barva pa je rdeča, sledita rumena ali zelena, šele nato druge barve. Slovenske folklorne uganke kot eden od najstarejših žanrov bi to lahko potrjevale, saj črna in bela prevladujeta, sledijo pa jima večinoma le rdeča, rumena in zelena. Kombinacija treh barv je redka in navadno opisuje spremembe v času/fazah (npr. zorenje).

Očitno je, da gre pri izboru barv v ugankah za tiste iz (neposrednega) okolja, kljub vsemu pa preseneča, da sta zbir in izbor barv precej omejena: v tradicionalnih ugankah ni zaslediti modre, sive, zlate, srebrne, vijolične, rožnate itn. Ravno tako v gradivu ni označevalcev svetel ali temen. Z barvami so opisane rastline, človeško telo, živali, naravni pojavi in nekatera dejanja.

Čeprav uganke veljajo za del človekove ustvarjalnosti, barve v njih niso imele pomembnejše vloge. Odstotek ugank s poimenovanju barv je nizek in izbor barv je majhen. Sklepamo lahko, da so bile barve preočiten usmerjevalec k odgovoru, zato so se jim ljudje v ugankah izogibali. Metaforično so poudarjali pogostejše druge lastnosti, značilnosti in povezave.

KATEGORIZACIJA SLOVENSКИH SODOBNIH FOLKLORNIH UGANK Z OMEMBO BARVE³³

Na terenu uganke slišimo največkrat kot šale, kar potrjuje, da gre za humoristični žanr. V slovenskem sodobnem gradivu³⁴ prava uganika živi predvsem kot avtorski žanr, objavljen v knjižnih in periodičnih izdajah, namenjenih otrokom. Sodobne folklorne prave uganke pa so redke, pa še te otroci pogosto navajajo kot šale, ne kot uganke. Med 530 sodobnimi folklornimi ugankami je le 12 pravih ugank, od tega le dve s poimenovanjem barve:

Kaj je belo, ko je umazano? – Tabla.

Kaj je to, če vržeš gor, je belo, ko pade dol, je rumeno? – Jajce.

Pogojno bi lahko mednje uvrstili tudi poimenovanje svetlobe in teme, vendar pri navedeni uganki ne gre za poimenovanje barve, temveč za vizualizacijo svetlega in temnega ob poimenovanju dela dneva:

Kaj se bolje vidi ponoči kot podnevi? – Luč.

Poznavanje folklornih pravih ugank je zelo skromno, kar kaže na to, da ta tip kot del sodobne slovstvene folklore ni več zelo produktiven.

Za razloček od arhivskega gradiva so med sodobnimi ugankami šaljiva vprašanja najštevilnejša vrsta ugank. V gradivu je 517 šaljivih vprašanj, tj. 97,5 % vsega gradiva. Med njimi je veliko takšnih, ki vsebujejo poimenovanje barve – 341, tj. 64 %. Visok delež gre pripisati predvsem veliko šaljivim vprašanjem o blondinkah, kjer je barva navedena že v sami oznaki osebe.

Barve v šaljivih vprašanjih

Opis/vprašanje je priprava na poanto v odgovoru (Roemer 1999: 182). Veliko šaljivih vprašanj je mogoče opredeliti kot parodične uganke, pri katerih sta poudarjena absurd in nesmisel. Kar je za šaljiva vprašanja še posebej značilno, je določena mera agresivnosti pri vsakdanjih sklepih (nav. delo: 182, 183). Alta Jablow in Carl Withers (1965) sta zato takšna šaljiva vprašanja interpretirala kot varnostni ventil, ki omogoča mladostnikom izražati njihova zanimanja, jezo ali strahove, povezane z nasiljem, hitrim razvojem in pogosto iracionalnim svetom, v katerem živijo.

Analiza zbranega sodobnega gradiva pokaže, da so v drugi polovici 20. stoletja v strukturo šaljivega vprašanja vstopile predvsem teme, kot so:

Neumnost:

Kako blondinka ubije zlato ribico? – Utopi jo v vodi.

Kaj je največja želja vsakega policaja? – Da si kupi križišče in gre na svoje.

Promiskuiteta:

Zakaj blondinke ne obvladajo prsnega plavanja? – Kadar postane med nogami vlažno, se takoj obrnejo na hrbet.

Svetovne katastrofe:

Zakaj ima žid prednost pri šahu, ko igrata s Hitlerjem v plinski celici? – Prednost domačega terena.

In različni kruti prizori:

Kaj je rdeče in se vrti? – Dojenček v mikserju.

Šaljiva vprašanja imajo več podtipov, ki so pogosto povezani tudi s starostjo uporabnikov – od mlajših otrok pa do odraslih – in imajo različne rabe. S starostjo uporabnikov se spreminjata tudi razumevanje in raba različnih šaljivih vprašanj.

Preduganke

Sodobna šaljiva vprašanja je mogoče razdeliti po naslovnih in po temah. Vsekakor je pri predugankah že takoj smiselno opozorilo na t. i. nesmiselna vprašanja: gre za šaljiva vprašanja, ki si jih zastavljajo otroci med četrtem in sedmim letom. Vsebinsko nimajo prav dosti smisla, vedno pa izzovejo smeh – zdi se, da je prav ta nesmiselnost za otroke humoren element.

Pri takšnih vprašanjih pride do izraza pogosto poimenovanje barve. Med predugankami se vedno najprej začnejo pojavljati tista, ki so povezana z resnično lastnostjo predmeta; v gradivu se najpogosteje pojavlja povezava rdeče barve in paradižnika:

Kaj je rdeče in se vozi gor in dol v dvigalu? – Paradižnik v dvigalu.

Kaj je zeleno in gre gor in dol? – Grah v dvigalu.

Zdi se, da gre za razvojno prva in osnovna šaljiva vprašanja/preduganke, ki jih otroci začnejo aktivno uporabljati, uporabljeni barvi pa sta predvsem rdeča in zelena.

Barva se kaže kot pomembna lastnost, ki je navadno izražena v opisu, odgovor pa poda smiselno povezavo in hkrati kaže na določene konceptualne kulturne povezave barve s počutjem, ki so se jih otroci že naučili (npr. zelena in slabost, vijolična in sramežljivost/zardevanje itn.):

Kaj je zeleno in je v kotu? – Kumarica, ki je užaljena.

Kaj leti po zraku in je zeleno? – Muha, ki ji je slabo.

Kaj je vijolično pa sramežljivo in sedi v kotu? – Sliva, ki je sramežljiva.

Kaj je zelenorumenene barve, pa se joka? – Banana, ki so jo odtrgali z drevesa.

Kaj je rumeno in skače? – Banana na skakalni palici.

Uporaba barvnih poimenovanj se razširi z rdeče in zelene še na rumeno in vijolično.

Pri določenih predugankah je poimenovanje barve lastnost, ki je arbitrarno določena kot oblačilo ali drug dodatek. Največkrat se v teh enotah pojavljata modra in zlata: modra po navadi kot barva oblačila, zlata pa kot barva zoba:

Kakšen zob ima muha, ki se sveti? – Zlat.

Kaj je modro in leti po zraku? – Muha v kavbojkah.

Zakaj ima limona oblečeno rdečo bluzo? – Ker je modra v pranju.

Kaj gre ven oranžno, not pa belo? – Pomaranča v snežnem metežu.

Barva se v teh primerih pokaže kot zavajajoč element in hkrati je nato v odgovoru presenetljiv podatek, poanta, ki vzbudi smeh. V gradivu je takih predugank 23, tj. 0,1 % gradiva.³⁵ Najpogosteje omenjena barva je zelena (šest ugank), nato modra (pet), rumena (tri), rdeča in zlata (po dve), občasno pa tudi druge barve, bela, oranžna, vijolična ter kombinacije dveh izmed omenjenih barv.

V gradivu je tudi uganka, ki ima v opisu krajšo zgodbo. Poleg drugih opisanih lastnosti uporablja tudi barve, in sicer rumeno, zeleno in modro:

Je sončen dan, pa grejo trije medvedki, mali, velik pa srednji pa so pač različne velikosti. Najmanjši vzame rumen dežnik – pa zapomnite si – pa z najmanjšo luknjo, pa srednji vzame zelen dežnik pa ima srednjo luknjo – zapomnite s –, srednjo luknjo, in ta tretji, ki je največji, pa vzame moder dežnik, pa največjo luknjo ima – pa zapomnite si – moder je in največjo luknjo ima. Kateri je najbolj premočen? – Noben, ker je sonce.

Navedena uganka je zasnovana na krajši zgodbi, polni (zavajajočih) podatkov, na koncu pa je postavljeno vprašanje, povezano z vsebino. Odgovor je navadno manjša podrobnost iz zgodbe, in ne večkrat omenjeni opis. Pri tej uganki je zavajajoč element večkratno poimenovanje barve in velikosti luknje, to sta podrobnosti, na kateri je poslušalec pozoren, pa vendar sta nato pri odgovoru povsem neuporabni. Poleg humorja, ki ga izzove odgovor, gre pri tem tipu še za preskušanje pozornosti in natančnosti pri poslušanju. Napačen odgovor navadno izzove smeh, ne pa zasmehovanja.

Sodobne logične uganke

Logične uganke so tip uganke, ki si jih pripovedujejo starejši otroci, mladostniki in odrasli. Precej pogoste so tudi v arhivskem gradivu (Babič 2018). Temeljijo na načelih logičnega mišljenja ter tematizirajo izvor in genezo pojava. Poimenovanje barve je uporabljeno za zavajanje naslovnika, poanta pa se nanaša na logičen, a nepričakovan odgovor:

Zakaj ima klovn zelene naramnice? – Da mu hlače dol ne padejo.

Zakaj ima limona rdečo bluzo? – Ker je modra v pranju.

Barve so v treh primerih poimenovane po načelih logičnega mišljenja. Barva je v njih zelo naključna, saj ne gre za konkretno lastnost, ki bi poslušalca napeljevala k odgovoru.

V nadaljevanju so obravnavana šaljiva vprašanja, ki krožijo med mladostniki in odraslimi. Večina takšnih vprašanj danes navadno vsebuje stereotipe, predsodke, neposredno je lahko izraženo tudi nasilje; vse to deluje kot katalizator družbenih frustracij. Barva je pomemben podatek, saj pogosto označuje del fizične podobe ali pa telesne izločke, npr. rdeča za kri, rumena za urin, blond za lase, črna za polt, rumena za perje, siva za slonovo kožo itn. Tudi ta vprašanja se tematsko lahko razvrstijo v več podskupin.

Sodobna šaljiva vprašanja o krutosti, nasilju

Skupina šaljivih vprašanj na temo agresije je bila zbrana predvsem med osnovnošolskimi otroki (starimi med 9 in 13 let) leta 2015. Tematizirajo krutost, vezano predvsem na nasilje in grozljive prizore. Vprašanj, ki vsebujejo tudi poimenovanje barve, je v zbranem gradivu pet.

Ne da bi na tem mestu razpravljali o psihološkem vidiku, gre v tej starosti nedvomno za čas razreševanja različnih notranjih konfliktov, ki jih osnovnošolci usmerjajo v humorne oblike:

Kaj rumeno, leti po zraku, in je nevarno? – Kanarček z brzostrelko. / Kaj je nevarno, leti po zraku in je pisano? – Papagaj z brzostrelko

Kaj je rdeče in se vrti? – Dojenček v mikserju.

Katera žival vidi vse rdeče? – Krvava muha.

Dundes (1987: 10–13) je prvotni pojav teh šaljivih vprašanj v ZDA pojasnil kot odziv na vietnamsko vojno (v 60. letih 20. stoletja), kot izraz strahu pred tehnologijo, kot odziv na legalizacijo splava, medvrstniško rivalstvo in rasizem. Gradivo, obravnavano v tej knjigi, pa je bilo zbrano med odraščajočimi najstniki po slovenskih šolah in skoraj 30 let pozneje od Dundesove objave, torej gre za drug čas in kontekst, zato bi lahko takšna vprašanja interpretirali le kot medvrstniško tekmištvo, pokopavanje otroštva in dokazovanje odraščanja, ki se verbalizira na pogumnejši, odraslejši način.

Opazna pa je prevlada rdeče kot barve krvi in s poimenovanjem te barve v opisu neposredno nakazuje na lastnost v odgovoru.

V tem kontekstu je tudi šaljivo vprašanje, ki je sicer povezano s krvjo, vendar ne v smislu agresije, temveč kot izloček, karakteristika spola, kar priča o spopadanju s spremembami v odraščanju:

*Kaj je rdeče pa leti? – Muha z menstruacijo.*³⁶

Šaljiva vprašanja o slonih

Šaljiva vprašanja o slonih so se začela pojavljati v 60. letih 20. stoletja v ZDA (Dundes in Abrahams 1987: 41), pri čemer gre za ponavljajočo obliko šaljivih vprašanj, ki črpajo iz tem prepovedanega (nav. delo: 41–42) in jih pretvorijo v metaforične oblike. Njihovo ozadje naj bi bilo spopadanje s predsodki do temnopoltih in z rasizmom – slon kot žival druge barve, temen, močan, velik lik iz džungle naj bi predstavljal temnopolti del prebivalstva v ZDA (Bronner 1988: 125).

V slovenskem prostoru metaforičnosti in katarzičnega dela šal, o katerih pišeta Dundes in Abrahams (1987), ni bilo. Šala obstaja le v otroškem repertoarju, kjer je slon absurdno zabavna žival, a bi ga lahko zamenjali tudi s katero drugo. Večino teh vprašanj bi lahko uvrstili v kategorijo predugank. Prav tako so odrasli sogovorniki navajali, da gre za otroška šaljiva vprašanja, polna nesmisla, zato si jih odrasli ne pripovedujejo, poznajo pa jih ali iz svojega otroštva ali pa od otrok, ki jih obkrožajo. Vsekakor gre za nesmisle, ki so otrokom smešni in si jih zato pogosto izmenjujejo. V gradivu iz šol so štiri različne uganke s slonom in poimenovanjem barve:

Zakaj so sloni sivi? – Da jih lahko vidiš med borovnicami.

Kaj je sivo in leti po zraku? – Slon, ki gre na počitnice.

*Kaj je rjavo in leti po zraku? – Slon, ki se vrača s počitnic.
Zakaj ima slon rdeče oči? – Da ga nihče ne vidi, ko rabuta
češnje.*

Izguba domnevne prvotne povezave z rasističnimi temami po Dundesu in Abrahamsu (1987), preslikanih na slona, se kaže tudi v tem, da slona nadomeščajo druge živali v teh oblikah, da so nekatera šaljiva vprašanja povsem enaka kot v izhodiščni različici s slonom:

*Kaj je sivo in tudi leti? – Orel z zajcem v kljunu.
Kaj je modro in leti po zraku? – Muha v kavbojkah.
Kaj dobimo, če križamo kravo in smrkca? – Moder sir.*

Vsekakor pa se pojavi vprašanje, koliko so se uporabniki teh šaljivih vprašanj v Ameriki zavedali te latentne agresije (Kaivola-Bregenhøj 2001: 58) in v današnjem kontekstu je vprašanje agresije pri teh vprašanjih manj prepričljivo tudi v ameriškem okolju (Oring 2010: 171).

Rasistična šaljiva vprašanja

Rasistične teme v slovenskih šaljivih vprašanjih so najpogosteje upovedene neposredno z opisom barve kože (rumena barva kože, črnc). Barva je v funkciji opisa fizične lastnosti osebe (barva kože), na katero je usmerjena rasistična vsebina, pa naj bo to izvor njihove barve kože, opis življenjskih navad ali pa neposredno nasilje do drugačnih.

V obravnavanem gradivu je 14 takih šaljivih vprašanj, v njih pa je najpogosteje tematizirana temnopolta/črna barva kože, redkeje še rumena, rdeče in bele pa v gradivu ni (če uporabimo stereotipne oznake barve kože). Druga barva kože največkrat služi kot zavajanje uganjevalca, ki pričakuje, da bo poanta šaljivega vprašanja vezana specifično na omenjeno drugačnost, vendar je pri teh nasilje latentno in se kaže le kot omenjanje drugačnosti:

*Zakaj ima črnc bel pas na hlačah? – Da mu ne padejo dol.
Kakšen je črnc, na katerega padeta 2 toni moke? – Mrtev.*

Neposredno je rasizem izražen pri vprašanjih, ki naj bi razlagala izvor barve kože ali določene navade ljudi, povezane z barvo njihove kože:

Zakaj so Kitajci rumeni? – Ker ščijejo proti vetru.

Zakaj črncem je belo čokolado? – Da se ne ugrizne v prste.

Stopnjevan razizem je izražen v šaljevih vprašanjih, ki imajo proti drug(ačn)im še posebej poudarjeno (fizično) nasilje:

Kaj je razlika med trampolinom in črncem? – Po trampolinu po navadi skačemo bos.

Zakaj so obesili črnca? – Zakaj pa ne.

Zakaj morski pes nikoli ne napade črnca? – Ker misli, da je od kita drek.

Šaljiva vprašanja o blondinkah

Zelo razširjena skupina šaljevih vprašanj z barvnim poimenovanjem so vprašanja o blondinkah: blond je barvna oznaka za svetle lase, blondinec/ka pa je navadno oseba svetlih las in polti. Vprašanj o blondinkah je v obravnavanem gradivu največ, in sicer 285 enot.³⁷ Lasje so pomemben simbol zunanje podobe posameznika in razkrivajo družbeno identiteto. Lasje so tako pomemben del, da si jih morajo ženske v nekaterih kulturah in religijah še vedno pokrivati: pri ženski simbolizirajo spol, blond lasje pa naj bi pomenili najrazkošnejše in najbolj zaželeno (Davies 2011: 76); blond lasje predstavljajo simbol mladostnega razkošja in prav zato so postali priročna tarča v tovrstnem humorju. Barva se spet pokaže za pomembno pri graditvi družbene hierarhije. Aktualnost teh šal in šaljevih vprašanj je podprta tudi z dejstvom, da imamo v Sloveniji več knjižnih objav z vici o blondinkah (npr. Begulic in Žunec Stritar 2013; Jurič in Klun 2001; Frbežar 1997).

V tej skupini šaljevih vprašanj barva poimenuje osebo (podobno kot pri temnopoltih), tako da lahko celotno skupino obravnavamo kot šaljiva vprašanja s poimenovanjem barve, zato gre tudi za najpogostejše omenjeno barvo v šaljevih vprašanjih. Večina vprašanj vsebuje le poimenovanje blond barve kot fizično karakteristiko osebe, manj pa je takšnih, ki ob tej omenjajo še kako drugo barvo (večinoma v povezavi z rjavolaskami ali rdečelaskami):

Zakaj blondinka nosi črn pramen? – Dela se pametno.

Zakaj blondinke uporabljajo zeleno šminko? – Ker rdeča pomeni stop!

*Kaj nastane, če s stolpnice skočita blondinka in rjavolaska?
– Viki krema.*

Šaljiva vprašanja, ki so s svetlolasimi ženskami povezala neumnost in promiskuiteto, so se razširila v 90. letih 20. stoletja; v njih naj bi odsevale »velike spremembe v globljih družbenih strukturah, vezanih predvsem na identiteto moških in žensk« (Stanoev 2010: 43). Vendar so blondinke predstavljale seksualno privlačnejši tip ženske tudi v preteklosti (pisni podatki o tem segajo vse do starega Rima) (Davies 2011: 72). Davies (nav. delo: 73) hkrati opozarja, da blond barva las pomeni tudi mladost, saj imajo mladi svetlejšje lase (s starostjo lasje potemnije, starejši človek pa je po današnjih estetskih merilih manj privlačen); poleg mladostne privlačnosti mladost pomeni tudi neizkušenost in naivnost; slednje je v šaljivih vprašanjih tematizirano kot neumnost.

Ta šaljiva vprašanja poudarjajo predvsem neumnost in spolnost kot posledico nepremišljene želje in instinkta. Šaljiva vprašanja o neumnih blondinkah so žaljiva in seksistična, največkrat so usmerjena proti ženskam, čeprav se v zadnjih letih pojavljajo tudi šale o blondincih, tj. moških, ki pa so predvsem neumni, ne pa nepotešljivi (teh šaljivih vprašanj je manj):

*Kaj je blondinec vprašal svojo ženo, potem ko mu je rodila dvojčka? – Kdo, hudiča, je bil moški, ki ji je naredil drugega!*³⁸

Vprašanja o blondinkah, ki so vezana na jezikovne dovtipe, tematizirajo predvsem neumnost. Pogosta so tudi med otroki in šolsko mladino:

Zakaj blondinka nese brisačo v trgovino? – Ker na vhodu piše Tuš.

Zakaj da blondinka noge v torto? – Ker na njenih supergah piše Fila.

Zakaj se blondinka plazi po trgovini po tleh? – Ker išče nizke cene.

Zakaj blondinka meče zelje v tank? – Zato, da nahrani gosenice.

Tako med odraslimi kot med mladimi in pogosto tudi na spletu so pogosta šaljiva vprašanja, ki tematizirajo predvsem neumnost blondink na podlagi situacijskega humorja. Takšna pogosto slišimo tudi med otroki, saj gre bolj za besedno igro in humor na podlagi večpomenskosti kakor pa za karakterizacijo določene vrste osebe:

Kaj imata skupnega blondinka in štanga? – Blondinka je zabita v glavo, štanga pa v asfalt.

Zakaj blondinka pleza čez šipo? – Da bi videla, kaj je na drugi strani.

Zakaj blondinka pleše pred semaforjem? – Ker misli, da je disko.

Šaljiva vprašanja s seksualno vsebino in tematizacijo promiskuitete se začnejo pojavljati v najstniških letih in so pogosta predvsem na spletu (pišejo in berejo jih odrasli):

Kakšna je razlika med kokoško in blondinko? – Kokoška bolj mirno sedi na jajcih.

Kako se štiri blondinke usedejo na stol? – Tako, da ga obrnejo.

Zakaj blondinke nosijo spodnje perilo? – Da jim je lepo toplo okoli gležnjev.

Gradivo očitno kaže, da so vprašanja s poudarjenim seksizmom objavljena zgolj na spletu, v različnih forumih in na spletnih straneh s šalami; ta, ki je objavil šaljivo vprašanje, je naveden zgolj pod psevdonimom, kar kaže na samocenzuro (pisec noče izdati prave identitete, zavedajoč se neprimernosti vsebine).

Presenetljiv je podatek, da so na severu Evrope, kjer prevladujejo svetlolasi ljudje, šaljiva vprašanja o blondinkah prav tako izredno produktiven tip šaljivega vprašanja,³⁹ kar kaže na globalno utrditev stereotipa o povezavi barve las in inteligence ter izrabo danega modela za ustvarjanje vedno novih šaljivih vprašanj.

Barva je v sodobnih šaljivih vprašanjih pomemben element tako v vprašanju kot v odgovoru. V manj primerih je podatek o barvi zavajajoč (npr. pri šaljivih vprašanjih, ki zahtevajo logičen premislek o funkciji predmeta v odgovoru), večinoma pa gre za lastnost osebe ali živali. Tako določena šaljiva vprašanja brez omembe barve (npr. o blondinkah, črcnih) niti ne bi mogla obstajati, ne da bi omenila barvo. Prav zaradi omembe barve kot dela identitete je najpogostejša barva v sodobnih folklornih ugankah *blond*. Šaljivih vprašanj o blondinkah (in v zadnjem času tudi o blondincih) je ogromno, širijo se in vztrajajo kljub seksistični, vulgarni in šovinistični vsebini (ali pa prav zaradi teh vsebin). Na identiteto so vezane tudi omembe

barve kože, pri čemer sta tematizirani zgolj temna polt z izrazom črnc in rumena polt; bele in rdeče polti kot stereotipnih oznak rase v sodobnih šaljivih vprašanjih v obravnavanem gradivu ni.

Pri drugih šaljivih vprašanjih je barva spremljajoč element, npr. barva hlač, srajce ali posebljenega stanja (npr. zardevanje slive, slabost kumarice) in se pojavlja predvsem v t. i. predugankah in šaljivih vprašanjih, ki krožijo med otroki. Večinoma gre za trenutek, ko barva okrepi poanto v šaljivem vprašanju. Najpogostejša uporabljena barva v teh ugankah je zelena, sledita modra in rumena, nato rdeča. Druge omenjene barve so še siva, oranžna, rjava, bela, zlata, vijolična in pisana. Ob primerjavi s tradicionalnimi ugankami je očitno, da črne in bele v besedilih tako rekoč ni (črna je večinoma uporabljena le v obliki črnc).

Kljub globalnemu značaju večine takšnih šaljivih vprašanj, posebej o blondinkah, slonih in drugih barvah polti, pa je treba vedeti, da te šale niso le prevzete, uvožene, temveč vsebujejo tudi precej novih vsebin, polnih lokalnega znanja, stereotipov, predstav in besednih iger v domačem jeziku. Ravno zato ostajajo aktualna in se pojavljajo vedno nova. Barva je še vedno pomembna značilnost, le da v sodobnem gradivu ne usmerja več k odgovoru, temveč je prevzela vlogo ali zavajanja ali pa nosilca lastnosti in pogosto pomembnega dela poante šaljivega vprašanja.

SKLEP

Uganka je žanr, za katerega se zdi, da živi skoz vso zgodovino in je imel in ima v družbi različne vloge, od začetnih ritualnih do sodobnih humornih funkcij. Sčasoma se je ustaljena oblika opisa/vprašanja in odgovora spremenila, prevzela in opustila je precej različnih funkcij in elementov, hkrati pa je uganka ohranjala osnovno strukturo. Njeni namembnost in vsebina sta se v času spreminjali, saj je vsebina nedvomno tesno povezana s prostorom in časom, v katerem jih ljudje postavljajo. Zaradi tega so uganke povedno gradivo tudi za etnolingvistične raziskave, v katerih s sporočili tega žanra poskušamo bolj poglobljeno razumeti kulturo in njene skrite koticke.

V tej knjigi so obravnavane slovenske folklorne uganke, še posebej prave uganke, ki jih v sodobnem času tako rekoč ni več. Med obravnavanimi ugankami je tudi nekaj avtorskih ugank ter deloma sodobno gradivo, ki ga najdemo predvsem na spletu. Tipologizacija gradiva sledi ugotovitvam Archerja Taylorja in Annikki Kaivola-Bregenhøj. Za temeljito obravnavo gradiva bi se lahko oprli tudi na drugačne razvrstitve, vendar je v tem okviru predstavljena tipologija najbolj smiselna. Pri posamičnih tipih ugank obravnava ni poenotena, ker tudi ne more biti: tipi ugank se med sabo tako razlikujejo, da npr. prava uganka terja posebno obravnavo opisa in odgovora, medtem ko šaljivo vprašanje poudarja predvsem tematski vidik celote, pri risani uganki pa je v ospredju sama slika.

Folklorne uganke so v tej knjigi razdeljene na osem skupin, pri čemer so najširše obravnavane prave uganke iz arhiva Inštituta

za slovensko narodopisje ZRC SAZU in sodobna šaljiva vprašanja. Ob pravih ugankah je posebej obravnavana skupina seksualnih ugank – te so po značilnostih še del skupine pravih ugank, po funkciji pa so bližje šaljivim vprašanjem. Šaljiva vprašanja so v sodobnosti najproduktivnejši tip uganke. So na meji šal in zato uvrstljive med humorne žanre, vendar njihova uvrstitev med uganke temelji predvsem na strukturi vprašanje – odgovor. Sledijo parodične uganke, ki jih je velikokrat težko ločiti od šaljivih vprašanj, in logična vprašanja, pri katerih je poudarjeno matematično in logično reševanje opisa. Modra vprašanja so povezana s preverjanjem znanja z določenega področja; v arhivu so v ospredju katekizemske uganke svetopisemskega izročila – te so bile precej razširjene predvsem kot del preverjanja poznavanja *Svetega pisma* med otroki in v različnih obredjih. Risane uganke so najbolj razširjene med otroki: opis je narisano, odgovor pa mora biti opisan verbalno. Gre za posebno igro uganjevanja, v kateri je poudarjena podoba. Uganjevalne igre pa tudi sicer niso bile redke med otroki: pogosto so se igrali različne igre, ki so spodbujale učenje načel uganjevalske logike in poteka. Zato so na koncu navedene tudi te, čeprav v strogem smislu ne sodijo v žanr ugank.

V sodobnosti se je ugankarstvo razvilo predvsem v avtorski žanr: od ugank za otroke pa do različnih kvizov, rebusov in križank, ki so objavljeni v različnih medijih (časopisi, revije, televizija). Pri teh gre predvsem za preverjanje poznavanja različnih dejstev in podatkov, opisi pa navajajo lastnosti brez metaforičnih opisov. Kot tip folklorne uganke so produktivna samo še šaljiva vprašanja, ki pa krožijo – kakor večkrat omenjeno – kot humorni žanr v medsebojni komunikaciji. Meje med sodobnimi folklornimi žanri so prepustnejše in bolj zabrisane, kar je še posebej razvidno prav pri šaljivih vprašanjih, ki se zlahka pretvorijo v šale. Pogosto se širijo tudi prek spleta, kjer je samocenzura pisca najnižja in kjer so zapisana tudi najbolj neokusna šaljiva vprašanja. Ob terenskem delu pa jih ljudje povedo največ, ko poizvedujemo po šalah.

Šaljiva vprašanja se širijo kot ustna in kot pisna tradicija, po televiziji, radiu in v reklamah, tematsko pa lahko obsegajo katastrofe, rase, barve las in povsem nesmiselne situacije. Zdi se, da ni teme, ki bi bila tabu za humor in s tem za šaljiva vprašanja; ta

tematizirajo tako vojne kot krutosti rasizma, hkrati pa pokažejo tudi slabše strani naše kulture in nasilje na različnih področjih.

Razvoj uganke kaže, da se je porazgubila obrednost žanra, saj šaljiva vprašanja niti ne nakazujejo več na sveto in ritualnost. V ospredju je humor s svojo sprostitveno, katarzično vlogo, identifikacijskim procesom in družbeno kritičnostjo.

Prihodnost raziskovanja uganke, tako v slovenskem kot svetovnem merilu, bo nedvomno v nadaljevanju poskusov definiranja žanra kot takega: veda vsakič znova postavlja nove definicije za neulovljiv pojav. Želeli bi si, da definicija povzame vsebinski, stilistični, strukturni, semantični in pragmatični vidik uganke, vendar je to težavna ali skoraj nemogoča naloga, zato se vedno znova vračamo k problemu definicije žanra. Folklorne uganke so deležne etnolingvističnih in semiotičnih raziskav, po drugi strani pa je premalo raziskav o povezanosti ugank z drugimi žanri slovstvene folklore. Vse navedene smernice raziskovanja ugank kažejo na odprte možnosti in spodbujanje vedno novih raziskav.

OPOMBE

- 1 Več o variantnosti odgovorov v pravih ugankah gl. v razdelku Variantnost odgovorov.
- 2 Ponekod so uganke del iniciacijskega obreda ali pa je ugankarsko srečanje samo iniciacijski obred (Kaivola-Bregenhøj 1996: 26–29; 2001: 114–118). Ob teh priložnostih spraševalci pogosto zastavljajo bolj nenavadna, lahko parodična vprašanja.
- 3 Šranga je šega, pri kateri ženin plača vaškim fantom odkupnino za nevestino balo ali za nevesto, ko ti zaprejo pot svatovskemu sprevodu (SEL 2004: 613). V zvezi s temi šegami je tudi največ poročil o »javnem« zastavljanju ugank, torej gre za nekakšne ugankarske dogodke (Makarovič 1982: 273; Stepišnik 1884: 38, 39).
- 4 Gl. Fran. <http://fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/3560964/meriti?View=1&Query=oceniti&All=oceniti&FilteredDictionaryIds=130>, 14. 8. 2020.
- 5 Veliki Midraš je judovska zbirka pridižnih interpretacij *Svetega pisma*. Spisi ne vsebujejo popolnih pridig, ampak bolj razlage, ilustracije ali posebne interpretacije, poetične trditve, parabole, epigrame.
- 6 Čeprav gre za izredno star način opisovanja jagodičja in plodov, poznanega že iz starih arabskih ugank (Taylor 1943: 134).
- 7 Zgledi so slovenske uganke iz Arhiva folklornega gradiva ISN, Zbirka ugank.
- 8 Gradivo hrani ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje (v nadaljevanju ISN ZRC SAZU), Ljubljana.
- 9 ISN ZRC SAZU je tipkopis pridobil z zapuščino Milka Matičetovega.
- 10 Grafenauer (1941: 44) je navedel ugotovitev W. Wilmannsa, da gre za objavo v *Symphosia Aenigmata* (num. I–C) v izdaji Poetae Latini Mi-nores, rec. et emend. Aemilius Baehrens, vol. IV. Teubner, Leipzig (1882), 364–385, ali *Anthologia Latina sive Poesis Latinae supplementum I*, 1, rec. Alexander Riese, Teubner, Leipzig (1868), 187–207.

- 11 Več o barvah v slovenskih folklornih ugankah je v poglavju »Primer etnolingvistične študije: Analiza uporabe poimenovanja barv v slovenskih folklornih ugankah«.
- 12 V obravnavanem gradivu ni glave kot samostojnega odgovora.
- 13 Terenska raziskava o ugankah, ki so v rabi, je potekala na štirih ljubljanskih osnovnih šolah med otroki, starimi 8–14 let. V raziskavo je bilo zajetih 20 razredov po 25–30 učencev.
- 14 Uganko je povedal učenec ob zbiranju šolske folklore; očitno se je zmotil pri številu nog, saj je uganko zastavil: *Kaj teče po travniku in ima 32 nog? – Nogometna ekipa*. Po veljavnih pravilih ima nogometna ekipa 11 igralcev, kar pomeni, da po igrišču teče 22 nog.
- 15 Ugank, ki bi imele za odgovor intimni predel ali intimni akt, v arhivu ni.
- 16 D.o.o. = Družba z omejeno odgovornostjo.
- 17 LPP = Ljubljanski potniški promet.
- 18 HTC = tajvanski proizvajalec pametnih telefonov in tabličnih računalnikov.
- 19 IMT = Industrija mašina i traktora (srbski proizvajalec traktorjev in druge kmetijske opreme).
- 20 Zoran Janković (Janko), župan Ljubljane, in Boris Popović (Popo), nekdanji župan Kopra.
- 21 Jure Janković je sin ljubljanskega župana Zorana Jankovića.
- 22 Šaljivo vprašanje je odmev na volilno kampanjo Boruta Pahorja za predsednika države: med kampanjo je namreč obiskoval različna podjetja in druga delovna okolja, kjer se je v primerni delovni opravi slikal kot eden od delavcev, bodisi tovarniški delavec, frizer ali smetar itn.
- 23 Šala je odraz poenostavljanja političnih sistemov in prilagajanja dogodkov željeni poanti šale (predsednik Vlade RS ni voljen neposredno na volitvah, temveč ga na podlagi volilnih izidov predlaga predsednik RS, imenovan pa je v parlamentu RS; podoben sistem je bil tudi v Nemčiji v času vzpona Hitlerja in njegove vlade).
- 24 V 80. letih prejšnjega stoletja je Alan Dundes (1987) pisal o fotokopijah po pisarnah.
- 25 V angleškem jeziku se je poimenovanje *doodle* za risano uganko uveljavilo leta 1953, ko je izšla zbirka risanih ugank *Doodles*, ki jo je pripravil Roger Price. Ime *doodle* je sestavljeno iz besed *drawing* (risati) in *doodle* (nesmiselni vzor ali lik) (Kaivola-Bregenhøj 2001: 62).
- 26 Npr. v Združenih državah Amerike so leta 1954 na televizijski mreži NBC predvajali oddajo *Doodles*, v kateri so udeleženci uganjevali vsebino risanih ugank, zbirke risanih ugank pa so izhajale v časopisih in knjižnih izdajah; obliko risanih ugank so uporabili tudi za oglaševalsko kampanjo za cigarete (Kaivola-Bregenhøj 2001: 62).

- 27 Kōngas Maranda (1971: 13) jih imenuje meniška vprašanja (angl. *monks' question*).
- 28 Termin »ugibalne igre« je naveden že v Vprašalnici št. 2 iz leta 1953 (Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU), kjer so podana navodila za zapisovanje iger otrok, mladine in odraslih, otroških pesmi in opisov igráč.
- 29 Vrstni red navajanja barv sledi predvidenim razvojnim stopnjam barvnega izrazja (Berlin in Kay 1991).
- 30 Fran. Slovar slovenskega knjižnega jezika. <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=barva>, 15. 8. 2017.
- 31 Članek je v integralni obliki objavljen v Babič 2018.
- 32 Te reference barv, vezane na predmet, so pogosto univerzalne (Berlin in Kay 1991).
- 33 Članek o barvah v slovenskih sodobnih ugankah je v integralni obliki objavljen v Babič 2019a.
- 34 Enako npr. tudi v Estoniji, na Finskem in na Irskem.
- 35 Vse preduganke v zbirki so bile zbrane s terenskim delom po šolah v letu 2015, kar tudi pojasnjuje njihov nižji delež.
- 36 Gre za šaljivo vprašanje, ki sem ga večkrat slišala med 13-letniki, tj. mladostniki, ki se spoprijemajo s hitrimi telesnimi spremembami in spremembami telesnega delovanja. Te teme v njihovem svetu še veljajo za tabuizirane, hkrati pa gre za mejnike in začetek izrazitih razlik med spoloma. Šalo so povedali fantje, običajno so se ji tudi smejali, medtem ko so dekleta ostale indiferentne in so šalo preslišale.
- 37 Število šaljivih vprašanj o blondinkah je povezano tudi s tem, da so bila ta vprašanja zbrana za potrebe primerjalne analize in obravnave o podobnostih in razlikah med slovenskimi in estonskimi šaljivimi vprašanji o blondinkah. V gradivu, zbranim le v osnovnih šolah, znaša delež šaljivih vprašanj o blondinkah s poimenovanjem barve 48 % gradiva in 22 % vsega zbranega gradiva šaljivih vprašanj.
- 38 To šaljivo vprašanje se na spletu pojavlja tudi za blondinko, ne samo za blondinca.
- 39 Do podatka sem prišla, ko sem v Estoniji in na Finskem pregledovala njihovo gradivo šaljivih vprašanj o blondinkah. O primerjavi slovenskih in estonskih šaljivih vprašanj o blondinkah sem pripravila predavanje »Truth about Blondes: How funny is it?« (vabljen predavanje na seminarju raziskovalne skupine CEES Studies of contemporary culture, Estonski literarni muzej/Eesti Kirjandusmuseum, Tartu, Estonija, 13. 10. 2017); pokazalo se je, da so šale zelo podobne, če pa se vsebinsko razlikujejo, gre predvsem za del šaljivih vprašanj, ki je vezan na besedne igre in dvopomenskosti besed v posamičnem jeziku.

REFERENCE

- Abrahams, Roger D. 1968. Introductory Remarks to a Rhetorical Theory of Folklore. *Journal of American Folklore* 81 (320): 143–158. DOI: <https://doi.org/10.2307/537664>.
- Abrahams, Roger D. 1972. The Literary Study of the Riddle. *Texas Studies in Literature and Language* 14: 177–197.
- Abrahams, Roger D. 1980. *Between the Living and the Dead*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Abrahams, Roger D. 1983. A Riddling on St. Vincent. *Western Folklore* 42 (4): 272–295. DOI: <https://doi.org/10.2307/1499502>.
- Abrahams, Roger D. in Alan Dundes. 1972. Riddles. V: Richard M. Dorson (ur.), *Folklore and Folklife*. Chicago: The University of Chicago Press, 129–144.
- Alster, Bendt. 1976. A Sumerian Riddle Collection. *Journal of Near Eastern Studies* 35 (4): 163–167. DOI: <https://doi.org/10.1086/372508>.
- Anikin, V. P. 1975. On the Origin of Riddles. V: Felix J. Oinas and Stephen Soudakoff (ur.), *The Study of Russian Folklore*. The Hague in Paris: Mouton.
- Apte, Mahadev L. 1985. *Humor and Laughter: An Anthropological Approach*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Aristoteles. 1959. *Poetika*. Ur. Kajetan Gantar. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Babič, Saša. 2015. *Beseda ni konj: Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Babič, Saša. 2018. Barve v slovenskih folklornih ugankah. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 58 (1/2): 43–51.
- Babič, Saša. 2019a. Barve v slovenskih sodobnih folklornih ugankah. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59 (1): 71–79.
- Babič, Saša. 2019b. Obravnava folklornih obrazcev v osnovnošolskih berilih in revijah. *Jezik in slovstvo* 64 (2): 19–30, 115.

- Barley, Nigel F. 1974. Structural Aspects of the Anglo-Saxon Riddle. *Semiotica* 10: 143–175. DOI: <https://doi.org/10.1515/semi.1974.10.2.143>.
- Barrick, Mac E. 1964. The Shaggy Elephant Riddle. *Southern Folklore Quarterly* 28: 266–290.
- Barrick, Mac E. 1980. The Helen Keller Joke Cycle. *Journal of American Folklore* 93: 441–449. DOI: <https://doi.org/10.2307/539874>.
- Bascom, William R. 1949. Literary Style in Yoruba Riddles. *Journal of American Folklore* 62 (243): 1–16. DOI: <https://doi.org/10.2307/536851>.
- Başgöz, İhan. 1965. Functions of Turkish Riddles. *Journal of the Folklore Institute* 2 (2): 132–247.
- Başgöz, İhan. 1972. Riddle-Proverbs and the Related Forms in Turkish Folklore. *Proverbium* (18): 655–668.
- Bausinger, Hermann. 1967. Rätsel-Fragen. *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 17–18: 48–70.
- Begulić, Enes in Katja Žunec Stritar. 2013. *Najboljši vici o blondinkah*. Brežice: Begen.
- Ben-Amos, Dan. 1976. Solutions to Riddles. *The Journal of American Folklore* 89 (352), *Riddles and Riddling*: 249–254. DOI: <https://doi.org/10.2307/539691>.
- Ben-Amos, Dan. 1992. *Do We Need Ideal Types (in Folklore)?: An Address to Lauri Honko* (NIF Papers; 2). Turku: The Nordic Institute of Folklore.
- Berger, Peter L. in Thomas Luckmann. 1988 (1966). *Družbena konstrukcija realnosti: Razprava iz sociologije znanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Berlin, Brent in Paul Kay. 1991 (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press.
- Blacking, John. 1961. The Social Value of Venda Riddles. *African Studies* 20 (1): 1–32. DOI: <https://doi.org/10.1080/00020186108707124>.
- Boskin, Joseph in Joseph Dorinson. 1985. Ethnic Humor: Subversion and Survival. *American Quarterly* 37 (1): 81–97. DOI: <https://doi.org/10.2307/2712764>.
- Bronner, Simon. 1988. *American Children's Folklore*. Little Rock: August House.
- Burns, Thomas A. 1976. Riddling: Occasion to Act. *The Journal of American Folklore* 89 (352), *Riddles and Riddling*: 139–165. DOI: <https://doi.org/10.2307/539687>.
- Connolly, William E. 2002. *Identity/Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Čeh, Jožica. 2005. Barve in njihova simbolika v kulturi in jeziku. *Jezikoslovnici zapiski* 11 (2): 89–103.
- Čubelić, Tvrtko. 1988. *Povijest i historija usmene narodne književnosti: Historijske i literarno-teorijske osnove te genološki aspekti - analitičko-sintetički pogledi*. Zagreb: Samozaložba.

- Dancygier, Barbara in Eve Sweetser. 2014. *Figurative Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danjko, Peter. 1824. *Lehrbuch der Windischen Sprache: Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Slowenen*. Graz: gedruckt und verlegt bey Johann Andreas Kienreich.
- Davies, Christie. 1990. *Ethnic Humor around the World: A Comparative Analysis*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Davies, Christie. 2006. Gendered Sense of Humor as Expressed through Aesthetic Typifications. *Journal of Pragmatics* 38: 96–113. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2005.06.006>.
- Davies, Christie. 2011. *Jokes and their Targets*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Dundes, Alan. 1980. *Interpreting Folklore*. Indiana: Indiana University Press.
- Dundes, Alan. 1987. *Cracking Jokes: Studies of Sick Humor Cycles and Stereotypes*. Berkeley: Ten Speed Press.
- Dundes, Alan. 1989. *Folklore Matters*. Knoxville: The University of Tennessee.
- Dundes, Alan in Thomas Hauschild. 1983. Auschwitz Jokes. *Westeren Folklore* 42 (4): 249–260. DOI: <https://doi.org/10.2307/1499500>.
- Eismann, Wolfgang in Peter Grzybek (ur.). 1987. *Semiotische Studien zum Rätsel: Simple Forms Reconsidered II*. Bochum: Studienverlag Dr. Norbert Brockmeyer.
- Evans, David. 1976. Riddling and the Structure of Context. *The Journal of American Folklore* 89 (352), *Riddles and Riddling*: 166–188. DOI: <https://doi.org/10.2307/539688>.
- Fish, Lydia. 1980. Is the Pope Polish?: Some Notes on the Polack Joke in Translation. *Journal of American Folklore* 93 (370): 450–454. DOI: <https://doi.org/10.2307/539875>.
- Erbežar, Jean J. 1997. *Najboljše šale o blondinkah*. Grosuplje: Mondena.
- Georges, A. Robert in Alan Dundes. 1963. Toward a Structural Definition of the Riddle. *The Journal of American Folklore* 76 (300): 111–118. DOI: <https://doi.org/10.2307/538610>.
- Glazier, Jack in Phyllis Gorfain Glazier. 1976. Ambiguity and Exchange: Thou Double Dimension of Mbeere Riddles. *The Journal of American Folklore* 89 (352), *Riddles and Riddling*: 189–238. DOI: <https://doi.org/10.2307/539689>.
- Grafenauer, Ivan. 1941. Srednjeveška katekizemska uganka v Finžgarjevem Divjem lovcu. *Dom in svet* 53 (1): 41–46.
- Grafenauer, Ivan. 1952. Narodno pesništvo. Narodne uganke. V: Ivan Grafenauer in Boris Orel (ur.), *Narodopisje Slovencev II*. Ljubljana: DZS, 17–18.

- Green, Thomas A. in W. J. Pepicello. 1979. The Folk Riddle: A Redefinition of Terms. *Western Folklore* 38 (1): 3–20. DOI: <https://doi.org/10.2307/1498981>.
- Haring, Lee. 1974. On Knowing the Answer. *Journal of American Folklore* 87 (345): 197–207. DOI: <https://doi.org/10.2307/538733>.
- Hart, Don. 1964. *Riddles in Filipino Folklore: An Anthropological Analysis*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Hay, Jennifer. 2000. Functions of Humor in the Conversations of Men and Women. *Journal of Pragmatics* 32 (6): 709–742. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(99\)00069-7](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(99)00069-7).
- Huizinga, Johan. 1949 (1938). *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture*. London, Boston in Henley-on-Thames: Routledge & Kegan Paul.
- Hussar, Anne (idr., ur.). 2001. *Eesti mõistatused [Estonian Riddles] I: Monumenta Estoniae Antiquae IV:1* (1–1350). Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hussar, Anne (idr., ur.). 2002. *Eesti mõistatused [Estonian Riddles] II: Monumenta Estoniae Antiquae IV:2* (1351–2800). Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ivančič Kutin, Barbara. 2004. *Razmerje med vsakdanjim govornim posredovanjem in pripovedovanjem*. Separat. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.
- Ivančič Kutin, Barbara. 2011. *Živa pripoved v zapisu: Kontekst, tekstura in prekoderanje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jablow, Alta in Carl Withers. 1965. Social Sense and Verbal Nonsense In Urban Children's Folklore. *New York Folklore Quarterly* 21: 243–257.
- Jolles, André. 1978 (1930). *Jednostavni oblici*. Zagreb: Studentski centar Sveučilišta.
- Judin, Aleksej V. 2007. *Onomastikon vostočno-slavjanskih zagadok*. Moskva: OGI.
- Jurič, Evgen in Dušan Klun. 2001. *Blondinka(m) se smeje(mo): Šale o blondinkah*. Ljubljana: Hekure.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki. 1996. *Narrative and Narrating: Variation in Juho Oksanen's Storytelling*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki. 2001. *Riddles: Perspective on the Use, Function and Change in a Folklore Genre*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki. 2017. Riddles and Humour. *Folklore* 69. DOI: https://doi.org/10.7592/FEJF2017.69.kaivola_bregenhøj.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki. 2018. The Riddle: Form and Performance. *Humanities* 7 (49). DOI: <https://doi.org/10.3390/h7020049>.
- Köngäs Maranda, Elli. 1971. The Logic of Riddles. V: Pierre Maranda in Elli Köngäs Maranda (ur.), *Structural Analysis of Oral Tradition*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 189–232.

- Köngäs Maranda, Elli. 1976. Riddels and Riddling: An Introduction. *The Journal of American Folklore* 89 (352), *Riddles and Riddling*: 127–137. DOI: <https://doi.org/10.2307/539686>.
- Köngäs Maranda, Elli. 1978. Folklore and Culture Change: Lau Riddles of Modernization. In: Richard M. Dorson (ur.), *Folklore in the Modern World*. The Hague: De Gruytere Mouton, 207–218.
- Kovačev, Nina Asja. 1997. *Govorica barv*. Vrba: Prešernova družba.
- Krojej, Monika. 1995. *Pravljica in stvarnost: Odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljičah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Krojej, Monika. 2007. Folk Narrative in the Era of Electronic Media: A Case Study in Slovenia. *Fabula* 48 (1–2): 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1515/FABL.2007.002>.
- Kunaver, Dušica in Brigita Lipovšek. 2006. *Ali je kaj trden most?: Najlepše igre iz otroške zakladnice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Layton, Monique J. 1976. Luba and Finnish Riddles: A Double Analysis. *The Journal of American Folklore* 89 (352), *Riddles and Riddling*: 239–248. DOI: <https://doi.org/10.2307/539690>.
- Lehmann-Nitsche, Robert. 1911. *Folklore Argentino I: Adivinanzas Rioplatenses*. Buenos Aires.
- Levin, Jurij I. 1978. Semantičeskaja struktura zagadki. *Paremiologičeskij sbornik*. Moskva: Glavnaja redakcija vostočnoj literatury, 283–314.
- Levin, Jurij I. 1987. Die semantisches Struktur des Rätsels. V: Wolfgang Eismann in Peter Grzybek (ur.), *Semiotische studien zun Rätsel. Simple Forms Reconsidered II*. Bochum: Studienverlag Dr. Norbert Brockmeyer, 75–106.
- Lieber, Michael D. 1976. Riddles, Cultural Categories, and World View. *The Journal of American Folklore* 89 (352), *Riddles and Riddling*: 255–265. DOI: <https://doi.org/10.2307/539692>.
- Lippmann, Walter. 1922. *Public Opinion*. Mineola in New York: Dover Publications, Inc.
- Lisac, Ljubomir Andrej. B. n. l. *Uganke na Slovenskem*. Rokopis.
- Makarovič, Marija. 1982. *Strojna in Strojanci*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Matičetov, Milko. 1963. Pregovori in uganke. V: Alfonz Gspan (ur.), *Zgodovina slovenskega slovstva: Od začetkov do 1848*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 29–31.
- Mečkovskaja, Nina B. 1998. *Jazyk i religija: Lekcii po filologii i istorii religij*. Moskva: FAIR.
- Messenger, John C. 1960. Anang Proverb-Riddles. *Journal of American Folklore* 73 (289): 225–235. DOI: <https://doi.org/10.2307/537975>.

- Möderndorfer, Vinko. 1946. *Koroške uganke in popevke*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Mulec, Koloman. 1856. Običaji štajerskih Slovincov pri snubljenji in svatbah. *Novice gospodarske, obertnijske in narodske* 14 (4), 12. 1.: 14–15.
- Oring, Elliot. 2003. *Engaging Humor*. Urbana in Chicago: University of Illinois Press.
- Oring, Elliott. 2010. *Jokes and Their Relations*. New Brunswick in London: Transaction Publishers.
- Pepicello, W. J. in Thomas A. Green. 1984. *The Language of Riddles*. Columbus: Ohio State University Press.
- Permjakov, Grigorij. 1970. *Od pogovorki do skazki (Zametki po obščeji teoriji kliše)*. Moskva: Nauka.
- Permjakov, Grigorij. 1988. *Osnovy strukturnoj paremiologii*. Moskva.
- Petkovšek, Darinka. 1965. *Slovenske uganke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Petkovšek, Darinka (ur.). 1978. *Slovenske uganke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Petsch, Robert. 1899. *Neue Beiträge zur Kenntnis des Volksrätselfs*. Berlin: Mayer & Müller. <https://archive.org/details/neuebeitrgezurk00petsgoog/page/n7/mode/2up>.
- Pohlin, Marko. 1788. *Kratkozhasne uganke inu zhudne kunshte is Wele shole od Petra Kumrasa*. Dunaj: Vincenz Ruziczek.
- Popa, Diana E. 2006. The Who and Why in Ethnic Humor: A Bried Theoretical Introspection. *Translation Studies: Retrospective and Prospective Views* 2006: 136–142.
- Premrl, Božidar (ur.). 2019. *Bedenice: Kraški šopek Milka Matičetovega iz Koprive*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Rant, Frančišek. 1890. Uganka: Pomen, namen in metodina obravnava. *Učiteljski tovariš* 30 (19), 15. 12.: 373–375.
- Roemer, Danielle M. 1999. Riddles. V: Brian Sutton-Smith (idr., ur), *Children's Folklore: A Source Book*. Colorado: University Press of Colorado, Utah State University Press, 161–192.
- Röhrich, Lutz. 1977. *Der Witz: Figuren, Formen, Funktionen*. Stuttgart: Metzler.
- Saint-Exupéry, Antoine de. 1989 (1943). *Mali princ*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Scott, Charles T. 1969. On Defining the Riddle: The Problem of Structural Unit. *Genre* 2: 129–142.
- SEL. 2004. *Slovenski etnološki leksikon*. Ur. Angelos Baš. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Senderovich, Savely. 2005. *The Riddle Of The Riddle*. NewYork: Kegan Paul.
- Sikimić, Biljana. 1996. *Etimologija i male folklorne forme*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

- Sikimić, Biljana. 2011a. Ptica bez krila: Ptice u narodnim zagonetkama. V: Dragan Bošković, Mirjana Detelić in Nikola Tasić (ur.), *Ptice: Književnost, kultura*. Kragujevac: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta, 9–26.
- Sikimić, Biljana. 2011b. Prostorne relacije u tradicionalnim zagonetkama. V: Mirjana Detelić in Snežana Samardija (ur.), *Živa reč: Zbornik u čast prof. dr. Nade Milošević-Dorđević*. Beograd: Balkanološki institut SANU in Filološki fakultet Univerziteta, 591–613.
- Sikimić, Biljana. 2012a. Slovenski model teksta zagonetke: Mogućnosti rekonstrukcije. V: Ljubinko Radenković (ur.), *Zajedničko u slovenskom folkloru*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 271–290.
- Sikimić, Biljana. 2012b. Zmija u tekstu zagonetke. V: Mirjana Detelić in Lidija Delić (ur.), *Književnost, kultura*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 149–159.
- Sikimić, Biljana. 2013. How to Read Riddles: Erotic World of Cultural Plants. V: Zoja Karanović in Jasmina Jokić (ur.), *Plants and Herbs in Traditional Serbian Culture: Handbook of Folk Botany*. Novi Sad: Faculty of Philosophy, 71–84.
- Stanonik, Marija (ur.). 1999. *Slovenska slovstvena folklor*. Ljubljana: DZS.
- Stanoev, Stanoy. 2010. Dumb Blondes and Democracy. *Folklore*. 46: 43–61. DOI: 10.7592/FEJF2010.46.stanoev.
- Stein, Diana. 1996. A King a Queen, and the Riddle Between: Riddles and Interpretation in a late Midrashic Text. V: Galit Hasan-Rokem in David Shulman (ur.), *Untying the Knot: On Riddles and Other Enigmatic Modes*. New York in Oxford: Oxford University Press.
- Stepišnik, Lovro. 1884. *Ženitne ali svatbene navade in napitnice z godčevskim katekizmom iz slovenbistriške okolice na Štajerskem*. Maribor: J. Leon.
- Sutton-Smith, Brian. 1976. A Developmental Structural Account of Riddles. V: Barbara Kirschenblatt-Gimblett (ur.), *Speech Play*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 117–137.
- Sveto pismo. *Sveto pismo na internetu*. <https://www.biblija.net/>
- Šrampf, Katarina. 2015. *Ustno izročilo in kulturni spomin v zgornjem Obsotelju*. Doktorska disertacija. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici.
- Taylor, Archer. 1943. The Riddle. *California Folklore Quarterly* 2 (2): 129–147. DOI: <https://doi.org/10.2307/1495557>.
- Taylor, Archer. 1951. *English Riddles from Oral Tradition*. Berkeley in Los Angeles: University of California.
- Terseglav, Marko. 2005. Uganke. V: Damjana Prešeren in Nataša Gorenc (ur.), *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 58–59.
- Thomas, Jeannie B. 1997. Dumb Blondes, Dan Quayle, and Hillary Clinton: Gender, Sexuality, and Stupidity in Jokes. *Journal of American Folklore* 110 (437): 277–313. DOI: <https://doi.org/10.2307/541162>.

- Vodnik, Valentin. 1968. *Izbrane pesmi*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Voolaid, Piret. 2003. Constructing Digital Databases of the Periphery of Estonian Riddles. Database Estonian Doodles *Folklore* 25: 87–92. <http://www.folklore.ee/folklore/vol25/doodles.pdf>.
- Voolaid, Piret. 2007. Carrying a Wolf, a Goat, and a Cabbage across the Stream: Metamorphoses of ATU 1579. *Folklore* 35: 111–130. DOI: <https://doi.org/10.7592/FEJF2007.35.voolaid>.
- Voolaid, Piret. 2009. Narrative Doodles as Humorous Miniature Fairy Tales. *Acta Ethnographica Hungarica* 54: 143–154. DOI: <https://doi.org/10.1556/AEthn.54.2009.1.13>.
- Voolaid, Piret. 2011a. *Eesti mõistatused kui pärimuslik muutuvas kultuurikontekstis* [Estonian riddles as a folklore genre in a changing cultural context] (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 16). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/17528/voolaid_piret.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Voolaid, Piret. 2011b. Recent Changes and Reflections of True Life Events in Estonian Riddles. – Papers on Language, Culture and Literature. V: *Prace naukowo-dydaktyczne Panstwowej Wyzszej Szkoły Zawodowej w Krosnie* 55, 205–219.
- Voolaid, Piret. 2016. Värvisõnad ja värvisümbolid eesti mõistatuste alaliikides. *Mäetagused* 2, 2016, 69–98. DOI: <http://dx.doi.org/10.7592/MT2016.64.voolaid>.
- Voolaid, Piret. 2019. Colour Words and Symbols in the Subgenres of Estonian Riddles. V: Piret Voolaid in Saša Babič (ur.), *Variation in Folklore and Language*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 73–107.
- Vučetić, Srđjan. 2004. Identity is a Joking Matter: Intergroup Humor in Bosnia. *Spaces of Identity* 4 (1): 7–34.
- Wehse, Rainer. 1996. Komik. V: Rolf Wilhelm Brednich (ur.), *Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung* 6. Berlin in New York: W. de Gruyter, 1312–1317.
- Zagadka. 1994. *Issledovanija v oblasti balto-slavjanskoj duhovnoj kultury: Zagadka kak tekst I*. Moskva.: Indarik.
- Žurinskij, A. N. 1989. *Semantičeskaja struktura zagadki*. Moskva: Nauka.

VIRI
◇◇

Arhiv folklornega gradiva ISN – Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Zbirka ugank. Ljubljana, ZRC SAZU.

Zbirka sodobnih ugank, osebni arhiv.

IMENSKO IN STVARNO KAZALO

A

Aarne, Antti 34
Abrahams, Roger D. 8, 18, 24, 103,
136, 137
Albreht, Vera 48
alegorija 47
aliteracija 13, 87
Alkuin 46, 47
Apte, Mahadev L. 90, 97
Arhar, Vojan Tihomir 11
Aristotel 32, 33
asonanca 8, 87

B

Babič, Saša 11, 21, 48, 65, 117, 135,
147
Barle, Janko 44
Barley, Nigel F. 12
barva 11, 34, 64, 65, 104, 117, 118,
119, 120, 121, 122, 124, 125,
130, 131, 132, 133, 137, 138,
143, 147
Bascom, William R. 12
Başgöz, İhan 8
Baudouin de Courtenay, Jan Ignacij
Niecisław 44
Bausinger, Hermann 13
Begulić, Enes 138
Ben-Amos, Dan 17, 23, 36, 38

Berger, Peter L. 18, 90
Berlin, Brent 65, 118, 119, 130, 147
besedna zveza 13, 111
Bizjak-Paš, Helena 48
Blacking, John 19
Bleiweis, Janez 43
Bor, Matej 48
Boskin, Joseph 97
Bronner, Simon 136
Burns, Thomas A. 19, 20, 21

C

Caf, Oroslav 46
Cegnar, Fran 46
Cigler, Janez 46
cinizem 86
Connolly, William E. 90

Č

časopis 9, 10, 11, 23, 31, 43, 44, 46,
100, 101, 102, 110, 143, 146
Čeh, Jožica 119
Čubelić, Tvrdko 12

D

Dancygier, Barbara 13
Danjko, Peter 43, 46
Davies, Christie 97, 102, 138, 139

- definicija *10, 12, 13, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 42, 45, 48, 50, 144*
- Dorinson, Joseph *97*
- drugi *93, 99*
- družbena cenzura *17*
- Dundes, Alan *23, 31, 33, 35, 36, 37, 50, 90, 102, 103, 136, 137, 146*
- dvopomenskost *15*
- dvoumnost *13, 15, 16, 38, 39, 48, 88*
- E**
- Eger, Janez Friderik *43*
- Eger, Leopold *43*
- Eismann, Wolfgang *39*
- elipsa *12, 14, 54, 68, 120, 123, 126*
- Erjavec, Fran *43*
- erotika *29*
- etnolingvistika *11, 40, 117, 142, 144*
- Evans, Devin *38*
- F**
- Finžgar, Fran Saleški *46*
- Fish, Lydia *99*
- folkloristika *32, 34, 35, 44, 117*
- folklorizacija *85*
- folklorni dogodek *21, 25, 114*
- folklorni obrazec *8, 10, 48, 109*
- folklorni trenutek *21, 104*
- folklorno srečanje *21, 22*
- formula
- sklepna *15, 87*
 - uvodna *15, 16, 21, 87, 108*
- frazem *23, 24, 117*
- Frbežar, Jean J. *138*
- funkcija *10, 11, 19, 22, 24, 30, 31, 32, 38, 39, 42, 44, 45, 48, 51, 53, 60, 82, 90, 91, 93, 97, 103, 109, 113, 116, 137, 140, 142, 143*
- G**
- Georges, Robert A. *33, 35, 36, 37, 50*
- Glazier, Jack *15, 17*
- Gorenjec, Leopold *44*
- Gorfain Glazier, Phyllis *15, 17*
- Gradnik, Alojz *47*
- Grafenauer, Ivan *46, 47, 48, 145*
- Green, Thomas A. *12, 17, 37, 38, 39*
- groteska *86*
- Grzybek, Peter *39*
- H**
- Haring, Lee *17*
- Hart, Don *17, 18*
- Hauschild, Thomas *31*
- Hay, Jennifer *92, 94*
- Hladnik, Matej *46*
- Hočevar, Barbara *11*
- humor *8, 11, 23, 25, 31, 44, 48, 83, 86, 88, 89, 90, 91, 97, 98, 101, 103, 104, 108, 109, 111, 113, 133, 134, 139, 142, 143, 144, 148, 149, 151*
- Hussar, Anne *40*
- I**
- igra *18, 19, 114, 143*
- besedna *8, 13, 88, 105, 113, 139*
- improvizacija *13*
- Ivančič Kutin, Barbara *22*
- J**
- Jablow, Alta *132*
- Janežič, Anton *43, 44*
- Jelizarenkova, Tatjana J. *39*
- Jolles, André *15, 24*
- Judin, Aleksej *40*
- Jurič, Evgen *138*

K

Kaivola-Bregenhøj, Annikki 13, 17,
18, 22, 26, 29, 31, 34, 41, 48,
50, 52, 85, 86, 91, 137, 142,
145, 146
kategorizacija 10, 33, 34, 41, 53, 116,
122, 123, 127, 129, 131
Kay, Paul 65, 118, 119, 131, 147, 149
klasifikacija 32, 33, 34, 35, 37
Klopčič, Mile 48
Klun, Dušan 138
Koman, Manica 48
Köngäs Maranda, Elli 17, 24, 36, 38,
147
kontekst 8, 10, 12, 16, 18, 19, 20, 21,
23, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32,
36, 38, 39, 41, 56, 61, 71, 72,
73, 79, 83, 85, 90, 97, 101,
102, 108, 136, 137
Koran 26
Kovačev, Nina Asja 118, 119
Krajnska pratika 43
kraljica iz Sabe 28, 29
kralj Salomon 28, 29
kratica 88
Kratkozhasne uganke inu zhudne
kunste iz wele shole 30
Krikmann, Arvo 40, 120, 122, 123,
126
križanka 22, 23, 111, 143
Križnik, Gašper 44
Kržič, Anton 44
Kvartič, Ambrož 11
kviz 22, 111, 143

L

Layton, Monique J. 8
Lehmann-Nitsche, Robert 33, 34
Leskovic, Peter 46
Levin, Jurij 35, 39

Levstik, Fran 46
Lieber, Michael D. 38
Lippmann, Walter 13
Lisac, Ljubomir Andrej 45, 46
literatura
otročka 31
starogrška 8
Luckmann, Thomas 18, 90
Lužar, Fortunat 44

M

Mahabharata 26, 85
Majhen, Zvezdana 11
Mala pratika 43
Malavašič, Franc 43
Matelič, Ivan 48
Matičeto, Milko 45, 46
Mečkovskaja, Nina B. 39
mem 31
Merk, Ignac 43
Messenger, John C. 18
metafora 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 24,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 39,
40, 41, 45, 47, 48, 50, 51, 52,
53, 60, 63, 64, 71, 83, 87, 88,
103, 113, 117, 119, 123, 124,
125
metonimija 13, 14, 47, 52, 71, 120
Miklavec, Filip 44
Milner, George B. 24
mit 24
mitologija 26
Möderndorfer, Vinko 30, 45
Mulec, Koloman 44

N

nasprotje 14
naštevanje 14
Navratil, Ivan 43

O

občinstvo 20
 obred 119, 144
 odgovor 8, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18,
 19, 20, 21, 24, 25, 28, 34, 38,
 41, 43, 50, 51, 52, 53, 54, 56,
 58, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 72,
 73, 74, 76, 78, 80, 81, 82, 83,
 84, 85, 87, 90, 91, 103, 104,
 105, 106, 108, 109, 111, 113,
 114, 115, 116, 118, 119, 123,
 125, 126, 127, 130, 133, 134,
 135, 142, 143, 146
 Odin 56, 85
 odmor 21
 odrasli 20, 22, 82, 83, 91, 92, 112,
 133, 135, 136, 140
 onomatopeja 13, 65
 opis 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
 18, 24, 32, 33, 34, 38, 40, 41,
 48, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57,
 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66,
 68, 71, 73, 78, 81, 83, 85, 87,
 103, 104, 106, 108, 117, 118,
 119, 120, 121, 122, 124, 125,
 126, 127, 128, 129, 133, 134,
 142, 143
 dobesedni 16
 implicitni 15
 metaforični 8, 11, 12, 13, 31, 35, 50,
 51, 52, 119, 120, 130
 metonimični 11, 14
 nemetaforični 13, 50, 121
 Orel, Boris 10
 Oring, Elliot 86, 93, 137

P

palindrom 105
 paremiologija 34, 120
 parodija 103, 104

Pepicello, W. J. 12, 17, 37, 38, 39
 performativnost 19
 Permjakov, Grigorij 35
 personifikacija 63, 68
 Petkovšek, Darinka 30, 45, 47, 48
 Petsch, Robert 10, 33, 34, 35, 36, 50
 poanta 86, 87, 89, 90, 91, 93, 97, 104,
 132, 134, 135, 137, 141, 146
 poetika 9, 11
 Pohlin, Marko 16, 30, 42, 43, 46
 poosebitev 14, 53, 60, 61
 Popa, Diana E. 97
 poststrukturalizem 39
 Praprotnik, Andrej 43
 pravlјica 25, 85, 86
 predsodek 89, 93, 135
 preduganka 91, 133, 134, 136, 141
 pregovor 23, 24, 25, 37, 40, 45, 47, 60,
 117, 119
 Premrl, Božidar 45
 Prešeren, France 46
 primera 14
 primerjava 35, 50, 52, 53, 58, 59, 61,
 63, 66, 67, 69, 84, 93, 119,
 125, 126
 pripoved 25
 Pukmeister, Janko 43

R

Rant, Frančišek 45
 Ravnikar, Matevž 46
 rebus 22, 23, 31, 111, 143
 Rig Veda 26
 rima 8, 9, 13, 24, 31, 87
 risba 8, 14, 104, 106, 108, 109
 ritem 8, 24
 ritual 8, 9, 10, 19, 20, 21, 22, 29, 30,
 39, 42, 44, 113, 145
 Roemer, Daneille M. 91, 132
 Röhrich, Lutz 86
 Rozman Roza, Andrej 11

S

saga 26
 Saint-Exupéry, Antoin de 110
 Samson 28
 Scott, Charles 18, 36, 37
 Sedej, Francišek B. 44
 semantična vrzel 15, 41
 semantika 35, 39, 119
 semiotika 39, 144
 Senderovich, Savely 14, 15, 17, 19,
 34, 41, 50
 Sikimić, Biljana 9, 16, 32, 39, 40, 84
 Silvester, Radoslav (Franc) 44
 Skuhala, Ivan 44
 Sleipnir 56
 slika 142
 Slomšek, Anton Martin 44, 46
 spol 20, 59, 84, 92, 93, 95, 97, 136,
 139
 Stanoev, Stanoy 31, 93, 139
 Stepišnik, Lovro 30, 45
 stereotip 13, 48, 58, 65, 88, 89, 90, 93,
 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101,
 110, 111, 117, 123, 125, 135,
 140, 141
 stilistika 8
 Stritar, Josip 9, 30, 44, 46, 47
 Strniša, Gustav 48
 struktura 10, 12, 24, 37, 38, 39, 40,
 41, 43, 48, 51, 87, 91, 98, 119,
 132, 142, 143
 dialoška 11
 dvodelna 16, 22
 semantična 14
 Sušnik, Franc 45
 Sutton-Smith, Brian 37, 103
 Sveto pismo 22, 26, 27, 28, 29, 44, 45,
 85, 113, 121, 143
 Sweetser, Eve 13

Š

šala 22, 23, 82, 86, 89, 90, 91, 93, 94,
 97, 99, 102, 103, 104, 112,
 130, 131, 136, 138, 139, 141,
 143, 146, 147
 Šerf, Anton 46
 Šinkovec, Črtomir 48
 Šmit, Jože 48
 šranga 10, 21, 113
 Šrmpf, Katarina 7, 86, 97, 98
 Štefan, Anja 11
 Štrekelj, Karel 10, 44
 Štuhec, Josip 44

T

Talmud 26
 Tavčar, Vlasta 48
 Taylor, Archer 12, 15, 16, 34, 35, 36,
 50, 51, 52, 53, 56, 66, 69, 87,
 120, 121, 129, 142, 145
 tekmovanje 15, 16, 18, 22, 116, 136
 Terseglav, Marko 9, 13, 48
 Thomas, Jeannie B. 19, 38, 93
 tip 143
 Tomšič, Ivan 43, 44, 46
 Toporov, Vladimir N. 39
 tradicija 16, 17, 24, 29, 143
 Trdina, Janez 43
 Trstenjak, Davorin 43

U

uganjevalec 14, 15, 16, 19, 20, 21,
 28, 34, 37, 39, 45, 50, 51, 52,
 68, 83, 87, 90, 103, 104, 106,
 109, 137
 uganjevanje 9, 12, 15, 16, 17, 18, 19,
 20, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 32,
 45, 86, 103, 116, 130, 143
 pravila 18, 20, 21, 28

- uganka 8, 9
 avtorska 9, 20, 31, 43, 44, 45, 46,
 82, 111, 142
 definicija. Glejte definicija
 folklorizirana 9, 44
 folklorna 9, 12, 104, 117
 katekizemska 19, 22, 30, 32, 41, 44,
 46, 47, 113, 143
 klasifikacija. Glejte klasifikacija
 literarna 41
 logično vprašanje 11, 14, 104, 143
 modro vprašanje 11, 32, 41, 44,
 113, 143
 nasprotujoča 36
 nenasprotujoča 36
 otroška 9, 91, 103, 104, 109, 110,
 111, 114, 116, 131, 133, 135,
 136, 139, 143
 parodična 10, 22, 30, 41, 103, 104,
 130, 132, 143
 prava 10, 13, 14, 15, 22, 30, 31, 32,
 33, 34, 35, 36, 39, 41, 50, 51,
 53, 54, 74, 82, 83, 85, 87, 91,
 120, 131, 132, 142, 143
 risana 11, 14, 41, 108, 120, 142, 143
 Samsonova 27
 seksualna 10, 15, 41, 83, 84, 143
 Sfingina 9, 20, 26, 29, 71, 85
 starogrška 9, 85
 šaljivo vprašanje 10, 14, 22, 23, 24,
 30, 31, 41, 82, 84, 86, 87, 88,
 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97,
 98, 99, 100, 101, 102, 103,
 104, 109, 113, 114, 117, 118,
 120, 121, 130, 132, 133, 135,
 136, 137, 138, 139, 140, 141,
 142, 143, 144, 147
 tradicionalna 9
 ugibalna igra 11, 143
 za reševanje življenja 11, 19, 25, 26,
 28, 85, 86
 zgodovina 10
 ugankarski dogodek 19, 20, 21
 ugankarsko dejanje 19
 ugankarsko srečanje 19, 21
 ugankarsko tekmovanje 19
 ugibalnice 115
 ugibalna igra 114
 Umek, Anton 44
- V**
 Valjavec, Matija 43
 variantnost 90
 večpomenskost 88, 113, 124, 139
 Velika pratika 43
 Vilhar, Miroslav 46
 Vinšek, Stana 48
 Vodnik, Valentin 20, 30, 43, 44, 46,
 47
 Voglar, Mira 11, 48
 von Sydow, Carl W. 34
 Voolaid, Piret 7, 40, 41, 120, 121, 122
 vprašanje 8, 11, 12, 13, 17, 19, 24, 48,
 51, 87, 91, 116, 127
 Vraz, Stanko 43
 Vučetić, Srđan 90, 97
- W**
 Withers, Carl 132
- Z**
 Zagorski, Cvetko 48
 zastavljavec uganke 16, 17, 20, 21, 37,
 38, 39, 82, 83, 90
 zbiranje 10, 32, 48
 zbirka 9, 10, 30, 40, 42, 43, 44, 47,
 117, 118
 Zemljič, Branko 48
 zgradba 21, 32
 Zois, Žiga 43

Ž

- žanr 8, 9, 10, 24, 29, 30, 31, 41, 48, 82,
86, 131, 142, 143, 144
avtorski 131
folklorni 8, 11, 23, 25, 34, 38, 111,
117, 143
humorni 23, 82, 86, 131, 143
prehodni 86
slovstveni 12, 23, 90, 144
Željeznova Kokalj, Marijana 48
Žunec Stritar, Katja 138
Župančič, Oton 9, 20, 30, 44, 47
Žurinskij, Andrej N. 12, 35
Žužek, Branko 48

FOLKLORE RIDDLES IN SLOVENIA

In its broadest sense, the riddle is a statement, ambiguous phrase or question whose answer or solution lies outside of readily expected conceptual boundaries. The book addresses the riddle as a folklore genre, known from the earliest written sources – oldest religious writings, ancient Greek literature – as well as abundant later records. Riddles were integrated into rituals and stories, or stood as an independent entertainment form. The contemporary incarnation of the riddle operates predominantly within this genre of comedic content. And yet, it is not merely a leisure phenomenon: the humour function most often seen in modern riddles, both simple humour based on wordplay as well as more complex nuances, may contain astute reflection on the issues of society and the human condition (e.g. racism, sexism, social and natural calamities).

In folklore studies, riddles are conceived as short folklore forms utilizing syntax as a linguistic framework and a bipartite structure, consisting of an enigmatic (allegorical) description/question followed by a literal answer/solution. The most common prosody tools employed by the riddle to shape its stylistic expression are rhythm, rhyme, metaphor and assonance; while the visual riddle uses the drawing as a means of representation. The riddle as a whole is an account whose reference ought to be understood in the socio-cultural context in which it is embedded. The elements of the riddle are set so that the connection between the figurative description and the expected answer remains unclear until the latter is provided. The reference is confusing or opaque, to the extent

that the solution is not easily inferred from the description – the precise characteristic separating riddles from general questions.

Riddles may relate to themes common among different nations, but also content that is ethnically or even locally delineated. They may reflect layers of antique epistemic perception (animism for example), frequently relaying folk wit and clever observation. Always, they are tightly connected to the environment in which they originated, and so they may appear unintelligible to others or foreigners. Certain traditional riddles seem irrational or nonsensical in today's frame of cognition, treating tasks or objects that are no longer in use. The riddle is thus marked by the time and space of its origination – the life encircling its users. Indeed, a part of the riddle's value lies in its nature as a record of the past.

In authorship terms, riddles are divided into authored riddles and folk riddles, both characterized by the mandatory process of guess-making based on problem-solving heuristics. This book examines folklore riddles in particular. A main characteristic of theirs is that the author is not known (any longer), that they pass between generations, and that they have been internalized by the people, making them relatively widespread within certain population circles. Many initially original Slovenian riddles underwent folklorization during the past 300 years, and though their author might still be on record, agents of their use understand and relate to them as if they were folklore. Some riddles appear as folk riddles in different languages and literatures, as manifold variants of multi-national folklore (e.g. the ancient Greek riddle of the Sphinx).

The book is divided into five chapters: the chapter on the definition of the riddle contains classification by structure, function and context; grounded in the bipartite nature of the riddle (question : answer) and the consequent rival relation between the agents of the riddling event.

The chapter on history presents the more visible early findings concerning riddles preserved in religious books, such as the riddles in the *Holy Bible*, the *Rig Veda*, the *Mahabharata*, the *Talmud* etc., and as part of mythology, for example in the Icelandic sagas.

The chapter on researching riddles is divided in two parts. The first one summarizes existing research and definitions of riddles in the international scope, starting with Aristotle and then the first PhD thesis on riddles authored by Robert Petsch in 1899; a work on which the majority of later treatments and categorizations are founded. Brief outlines then follow of the research of Robert Lehmann-Nitsche and Archer Taylor, alongside mention of the Tartu structural folkloristics school, and the American orientation towards the riddle-making context in research conducted in the second half of the 20th century. The Slavic study sphere of riddles in later 20th century likewise centred on research of the semiotics and semantics of riddles, and on culturological and ethnolinguistic examination. Certainly, notable are the Estonian and Finnish riddle-studying practices, which both left a sizeable mark on this book.

In Slovenia, pertinent research appears at a later date, with the exception of some forewords to riddle collections published on rare occasions. More than academic research, the local field expressed processes of collecting and publication in newspapers or some few riddle books. Highly significant is thus the first collection of Slovenian riddles published by Marko Pohlin in 1788. Important for the study of riddles locally are also the collectors of folklore in the 19th and first half of the 20th century. Collecting continued in the second half, mostly in sporadic fashion and during treatment of other genres, or gathering of broader ethnological information. The complete materials now represent a collection of Slovenian folklore riddles, part of which is kept at the Institute for Slovenian Ethnology of the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (ZRC SAZU). In the 70s of the 20th century, Andrej Ljubomir Lisac prepared a more comprehensive treatment of Slovenian riddles with a theoretical introduction and a historical overview, but the manuscript was – sadly – never published (it is kept at the ZRC SAZU Institute for Slovenian Ethnology). Folklore riddles as a smaller volume were published in a book by Darinka Petkovšek in 1965, featuring in an independent section that also includes riddles by Slovenia's major authors of such forms. Partial

research into riddles was published by Marko Pohlin (the author of the first Slovenian definition of the riddle), Vinko Möderndorfer, and Ivan Grafenauer, while brief treatments of the riddle were also authored by Milko Matičetov and Marko Terseglav. Systematic study of the riddle as a genre of folklore is conducted by Saša Babič.

A larger chapter presents the categorization of Slovenian folklore riddles, with examples from the archive materials. The categorization is based on Annikki Kaivola-Bregenhøj's scheme, while all featured riddles are from the archives of the ZRC SAZU Institute of Slovenian Ethnology. Content is divided into: true riddles with a subtype of sexual riddles, neck riddles, joking questions, parody riddles, logical puzzles, visual riddles/doodles, wisdom questions, and guessing games as a precursor riddling practice. Of these, most extensively treated are the true riddles – also as the starting and reference type of riddle for all further treatment. Yet, it should be noted that true riddles are becoming somewhat of a rarity in contemporary materials, since – as Annikki Kaivola-Bregenhøj establishes within the Finnish space – in modern times, the riddle has been shifting its once predominant function; currently most often manifesting as humorous and related comedic intervention. Alongside true riddles, a subcategory treated is also that of sexual riddles – these are by their characteristics still part of true riddles, while their function is closer to joking questions, the most common type of riddle in contemporary day. They skirt the edge of the joke genre and might be classified as such, but our inclusion among riddles is based on the typical structure: question – answer. Next addressed are parody riddles, often quite difficult to separate from joking questions, followed by logical puzzles in which the mathematical or logical component of solution discovery is pronounced. Wisdom questions are related to the knowledge of particular type; in the archive, most present are catechism puzzles of the scriptures – these were quite widespread, especially as part of testing the knowledge of the *Holy Bible* among children. Neck riddles are those that relate to a story in which the correct answer makes the difference between life and death. Visual riddles/doodles are most common among children: the description is presented as

a drawing while the answer must be given verbally. This distinct riddling type puts the image in the foreground. Guessing games in general are traditionally common among kids, practiced as various loosely structured exchanges that encourage rudimentary guess-making logic and principles. Thus, these are also included in the end, though they do not strictly belong to the riddle genre. The treatment of separate types of riddle is not uniform as this is hardly possible – types of riddles differ extensively, so that the enigma e.g. demands a special perspective be applied to the description and the answer, the joking question functions mainly through its thematic aspect, while the visual riddle utilizes the visual form.

The final part of the presentation of Slovenian folklore riddles is an ethnolinguistic examination of colour in Slovenian folklore riddles. This part is an abridged version of the research and analysis of selected folklore materials published in the *Variation in Folklore and Language* (2019).

The folklore riddle is a living and constantly transforming social phenomenon, adapting both in the content sense, along changing conditions in the object and material world, as well as in the functional sense, where it appears people are increasingly favouring comical rhetorical devices over problem-solving puzzles. In contemporary time, the riddle's primary role is to defuse tension and provide a whimsical perspective of some topic, in which it may at times overstep the social consensus regarding good taste. The folk riddle perpetuates memetically, as a marker of some social struggle or indicator of cultural shifts or attitudes. The riddle as a folklore genre thus facilitates the observation of social change through time, differing essentially in this aspect from the authored riddle, which enters rather the domain of poetry by using literary, even lyrical language, while frequently drawing from the repertoire of children's pedagogy.

Dr. Saša Babič v monografiji *Uganke na Slovenskem* raziskuje zgodovino ugank, v pregledih in analizi preprašuje uveljavljene koncepte in diskurze in se inovativno loteva prikaza tipov ugank, njihovih formalnih in miselnih struktur ter njihovega širšega konteksta, v katerem nastajajo in živijo. Odpira raziskovalna vprašanja o žanru, ki ga na Slovenskem ni še nihče temeljito obravnaval, in na podlagi spoznanj različnih humanističnih ved, folkloristike, etnologije, antropologije, literarne vede in jezikoslovja zaokroži znanja tako o folklorni kot tudi avtorski uganki.

Dr. Marjetka Golež Kaučič

ISBN 978-961-05-0530-3 19 €

9 789610 505303

efka dela etnologije, folkloristike
in kulturne antropologije